

Fekete Vince

Négysorosok

Két daltöredék

1.

*Lehúznak egyszer majd búneid
egy soha nem látott mélybe.
Hideg lesz minden és vaksötét,
s a semmi körbe-körbe.*

2.

*Mint kit a világ kint hagyott,
se éj, se nap, se reggel,
nem jönnek föl a csillagok,
és már te sem jöhetsz fel.*

Megeshet

*Rablókra bízták napod és estéd.
Fecsérelők az élen.
Könnyen megeshet: drága festék
ragyog a bőrön és az énen.*

Boldogok leszünk

*Édes fiam, édes lányom,
jókedvre ne legyen szünet.
Boldogok leszünk mindenáron,
míg kezünkbe verik a szöveget.*

Éjfél, homályos óra

*Vihar jön, éjfél, homályos óra.
Dobd takaród az elalvóra.
Még fordul ő, hangosan szuszog.
S ragyognak benne, ragyognak a csillagok.*

Népdal

*Jöhetnek értem, hova mennék?
Vihetnének, ha lehetnék.
Vihetnének, ha lehetnék.
Jönnének értem, hova mennék?*

Méreg

*Krisztus törött testét osztják,
öl és ölel a méreg.
Magához veszel, gyermek az ostyát,
míg, uram, elébed érek.*

Test, lélek

*Hogy élek még? S hogy egy vagyok?
Egy test még, s egy lélek.
De vannak még ezek s azok,
s köröttem az édes, nyálkás élet.*

Egyszer

*Dohogó, zümmögő testtel
egyszer csak nem ébredsz reggel.
Nem pislog szemed, nem világít,
pattog körül a világ, mint a kárpit.*

Ökl, szemöldök

*Mielőtt még búcsú jön, búcsú jönne,
hallgatunk, mint hegy s ködök.
Nem tudja ki-ki hogyan köszönje
az öklöt s szakadt szemöldököt.*

Napló-négysorosok

*Elhagy a húsz s a harminc mán,
negyven tán s az ötvenhány.
Mint gyöngye lányt a jó husáng,
úgy hagy el az ifjúság.*

*

*Taszítva, vonva mossák
arcom érdes égi spongyák.
A fény egy égi résen át
fröcsköli pézsmailatát.*

*

*Beszór a szél és a homok,
akár régvolt patkónyomot.
Jó mélyen, föld alatti párnán,
kies pihenés vár rám.*

*

*Valami nem-volt örömtől
kocog a lélek és csörömpöl.
Bűz kereng és káposztaszag,
Szorozznak – voltál? – és osztanak.*

*

*Mint könnyű faszánon, ellebeg
prémek közt holnemvolt életed.
Volt asszonyok róják a havat,
szép asszonyok repítenek, szállítanak.*

*

*Minden, ami gyönyörűség
volt, most mint a köszörűkés.
Szikráit fű alá leszórja
s lánggra kapsz még egyszer, újra.*

*

*A világban elidőzünk percenetre,
mint vibrálás a firmamentumon.
De mi a boldogság perce, metre?
Mi a tudom, s mi a nem tudom?*

Hommage

*Hogy a versed bennem zengjen,
bocsásd meg, Mester, engem.
Tatjana, Szása, s egyre többen,
bolyongnak, jönnek az árdéli ködben.*

Kimarad mind

*Eltűnik minden, mint a csiganyál,
vagy rajt' a város hányadéka áll.
Kimarad végül, mint vízből a part,
minden, mit egy század összeszart.*

Sigmond István

Hozudnak rendilétesen

avagy: Kopjafák rózsaszínben

(Színház két részben)

Szereplők:

Rendező-Fiú

Apa (Dezső, Művész úr)

Anya

Dilibözsi

Ikertestvér I.

Ikertestvér II.

Losonczy (ügyelő)

Piroska (sminkes)

Jocó (világosító)

Szomszédasszony

Villanyórás

Vak gyerek

Kórus (nász nép, tánckar) – 6 férfi, 4 nő, 4 gyerek

Első rész

Első jelenet

Helyszín: szegényesen berendezett falusi szoba (ágy, asztal, szék, stélázi stb.) Bal felől stilizált ablakkeret, jobbra elöl falusi budi. Elöl, az udvarrészén: kisméretű, zöldre festett ládikó.

Apa (csomagol, érzékeltetve, hogy elutazni szándékszik)

Anya, Dilibözsi, Ikertestvér I., Ikertestvér II. (megmerevedve állnak, szoboralakokat imitálva; mintha követték volna a csomagolás folyamatát, s egy-egy megkezdett mozdulat közben maradtak megmerevedve; a mozdulatok egyet nem értést, csodálkozást, Apa elmenetelének sikertelen megakadályozását érzékeltetik)

Rendező-Fiú (váltakozó érzelmi töltettel, ennek megfelelő gesztikulációval, mozgással egy olyan idősikből monologizál, amelynek nincs köze a megszokott jelen-múlt-jövő időhöz; sem fizikai, sem szóbeli kapcsolatba nem kerül Apával): Ne engedjétek elmenni Apát! Reánk zuhan a bénító csend, alája szorulunk, nem lesz kiút, levegő sem nagyon... Ezekről a percektől függ a sorsunk, ettől a néhány lépéstől, amelyet Apának meg kell tennie az

ajtóig. Ha Apa elmegy, soha többet nem fogjuk látni... Miért nem mondtátok, hogy ne öljem meg a pókot a falon? Én öltem meg a szerencsénket? Sebaj, hiszen a felhők mögött is vannak csillagok. Ki hiszi ezt?... Nézzétek a fényt! Nézzétek, ahogy az a sápadt fénynyaláb átszivárog az elsárgult függöny mintái között. A kivégzett pók égbe görbült, mozdulatlan lábain találkozik a fény a semmivel. Az elmúlás értelmet kapott? Az értékrendet nulla alatt is jegyzik valahol?... Nem igaz! Nem lehet igaz!... Tartsátok vissza Apát! Ne engedjétek, hogy kinyissa az ajtót! Álljatok eléje! Kapaszkodjatok össze előtte, hogy ne tudjon áttörni az emberfalon!... *(kétsgébeesetten)* Ne engedjétek!

Apa *(tarisznyával a hátán, jól érzékelhetően végleg elhagyja a házat)*

Sötét
Zenei függöny

Második jelenet

(Az első jelenet helyszíne. A színen senki sincsen. Oldalt megjelenik Rendező-Fiú, óvatosan közelít a szoba belseje felé, mozdulatai kételyt-meghatottságot-elszántaságot sugallnak. Mögötte megjelennek az összes szereplők, a statisztériát is beleértve. Ahogy haladnak a Rendező-Fiú után, tartásukból-geztikulációjukból a flegmatikusság, a közöny, az unalmasnak ígérkező próbától való undor, itt-ott nagyképszerűség, a kezdő színészek esetében ügyetlen lelkesedés észlelhető. A statisztéria megjelenésére jellemző a katonás rendezettség.)

Apa *(lekicsinylően)*: Ez a helyszín?... Itt a bútorok is halottak! Innen még a szellemek is elköltöztek! Itt... itt bűdös van!

Anya *(negédesen)*: Szagoljon engem, Dezsó!

(Általános derűltség)

Rendező-Fiú *(szigorúan)*: Ez nem a röhögés tere, kérem! *(patétikusan)* Ez az én hazám, otthonom, mindenem!

Losonczy *(alázatosan)*: Söröket hozassak? *(elbizonytalanodva)* Hogy a próba hevében, ugye... nem?

Villanyórás *(hányavetien)*: Sör? Lehet itt sört szerezni egyáltalán? Itt még a napot is eltakarják a fellegek. Legalább egy verebet látnék, egy verebet!

Rendező-Fiú *(mindenkéhez)*: Nem kell elengedni Apát, ez a lényeg! A temetőben, az Apa sírkövére csak a születése dátumát festették fel. Amikor elhagyta a falut, a családot, azt a napot, órát és pillanatot, azt is oda kellett volna festeni.

Szomszédasszony *(mint akit csak a saját szerepe érdekel)*: Jó, jó, de én hol fogok állni?

Losonczy *(némi türelmetlenséggel)*: Kegyed leselkedik. Megmondta a rendező úr, hogy kegyed az örök szem és az örök fül, maga a falu. *(a Szomszédasszonyt játszó színésznőt egy oldalt felállított, stilizált ablakkerethez vezeti, ahol a színész nő átdugja a fejét, és boldog vigyor-gással az arcán követi az eseményeket)*

Rendező-Fiú *(miután alaposan körülnéz)*: A bútorok maradnak, a pókhálók is. Tegyenek petróleumot a lámpába. És legyen két pók a falon. Egy élő s egy halott.

Losonczy *(Jocóhoz, parancsolva)*: Jocókám, legyen két pók a falon, egy élő s egy halott.

Jocó *(suttogva)*: Honnan szerezzek halott pókot?

Losonczy (szintén suttogva): Szerezen két élőt, s az egyiket dörzsölje el a falon. (hüvelykujjával mutatja a procedúrát)

Dilibözsi (a majdani Dilibözsi hanghordozással): Nem szeretem, ha kínozzák az állatokat! Bennük is van lélek, nem?!

Rendező-Fiú: Kezdhetjük?

Losonczy (alázatosan): Természetesen, főnök. (tapsolással jelzi, hogy mindenkinek el kell foglalnia a helyét)

(Mindenki el, kivéve Apa, Anya, Dilibözsi, Ikertestvér I., II., Rendező-Fiú, Szomszéd-asszony)

Apa (csomagol)

Anya, Dilibözsi, Ikertestvér I., Ikertestvér II. (egymásba kapaszkodva, kétségbeesett, kapkodó mozdulatokkal követik Apát, ahogy a holmikat összeszedve ide-oda lépked a színpadon, de csomagolni egyikük sem segít)

Szomszédasszony (vigyorogva követi az eseményeket)

Anya (hosszabb szünet után): Ír majd nekünk?

Apa (hosszabb szünet után): Nem. Nem tudok írni.

Anya (hosszabb szünet után): Mi lesz velünk?

Apa (hosszabb szünet után): A tehénre vigyázzatok!

Ikertestvér I. és II. (egyszerre): Milyen tehénre?

Dilibözsi: Selyemcukrot hozzon...

Ikertestvér I. és II. (jól begyakorolt mozdulatokkal lefogják Dilibözsit, száját betapasztják)

Apa (lassan el)

Rendező-Fiú (a színpad közepére ugrik): Sírjatok! Sírjatok! Legalább sírjatok! Miért nem csináltok valamit? Miért éltetek, ha nem tudtátok visszatartani Apát? Ki kellett volna találni valamit, hogy Apa ne menjen el... Újra fogjuk kezdeni az egészet. Ahogy Apa feleségül kérte Anyát, innen, ettől a pillanattól fogjuk újraélni az életet, az övékét és az enyémet, az enyémet, az enyémet! S Apát visszatartjuk, visszatartjuk végleg!... Losonczy! Első jelenet!

Sötét
Zenei függöny

Harmadik jelenet

(Az eddigi helyszín. Apa és Anya az asztalnál ülnek, egymással szemközt. Szomszédasszony az ablakkeretben vigyorog. Rendező-Fiú közvetlen közelről követi az eseményeket.)

Apa (miközben az egyik ujján forgatja a kalapját, Rendező-Fiúhoz): Szöveg? Hol a szöveg?

Rendező-Fiú: Nincs szöveg. A lélek mélységeit ne kössük betanult szavak bilincsebe.

Anya (szelíden, miközben egy fehér zsebkendőt szorongat a kezében): Nem bonyolult ez egy kicsikét? Az a lélek és az a bilincs?

Rendező-Fiú (hittel): Örökérvényűség, összeölelkező lélegzet! És arcot simogató tekintet! És fény!

Losonczy (*kábeleket húzva rohan be, közben kikiált*): Jocókám, jöhetnek a reflektorok! Négy darab ezrest kérek!

Rendező-Fiú: Nem olyan fény!

Losonczy (*kikiált*): Jocókám, nem olyan fényt! Vissza! (*gyorsan el*)

Rendező-Fiú (*Apához, Anyához*): Érzem azt a fényt, amely nem látszik ugyan, s mégis oly kemény, mint a beton. Beterít, leteper, magáévá tesz. Ez kell nekem! Belülről jön! Értem?

Apa (*nagyképtűen*): Ki ne értené, édesem?!

Rendező-Fiú: Kezddhetik.

Apa (*mint aki fizikailag is támadni készül, kidülledt szemmel mered Anyára, kezében a kalap egyre sebesebben kerint; faragatlan modorban*): Kurva egy meleg van! Ilyenkor a gatyát is alig bírom magamon! Hát, te?

Anya (*félelemmel, el-elakadó lélegzettel*): Nyáron mindig melegebb van... isten akaratát el kell fogadnunk... Aztán majd jön az ősz, nem?!

Apa (*m. f.*): De! Jön bizony. Esők, szelek, miegymás. Az se jó, a kurva anyját!

Anya (*összehúzza magán a ruhát*): Jaj, istenem, miket beszél?

Apa (*körülnéz, majd változatlan hanghordozással*): Aztán majd kifestem a szobát, jó?

Anya (*lelkesen*): Fehérre!... Szeretem a mész illatát.

Apa (*csodálkozva*): Te szereted az oltott mész illatát?

Anya (*megszéppenve*): A mész az mész, nem?

Apa (*rövid gondolkodás után*): De! (*Rendező-Fiúhoz, színészként, tehát megváltoztatott hanghordozással*): Idáig jó?

Rendező-Fiú (*szomorúan, majd egyre idegesebben*): Nem jó... Az nem jó, hogy megkérdezte, hogy jó-e, és az nem jó, hogy a lelke olyan nyeszlett, mint egy elhasznált kapcarongy, és annak a kalapnak már rég meg kellett volna merednie az ujjai között, és az asztal lapjáról hiányoznak a kezek, Anya művészno kezei is felkérdezkedhettek volna a terítőre, és lassan közelítsenek a kezek egymás felé, hogy kézfogó legyen belőle, a szó életformáló értelmében is. Értem? És miért festették ki lila rúzzsal Anya művészno ajakát? Részeg a sminkes? (*kikiált*) Losonczy, mit tud erről?

Losonczy (*be, kezében papírlap, arról olvassa*): Anya itt beteges, még szűz, ráadásul szegény is. Ezekhez lila ajak kell. Szerintem... Azazhogy a sminkes szerint. (*kimutat a színfalak mögé*)

Rendező-Fiú: Csakhogy fénysugárban a lilára festett ajak kéjt sugall, különösen ha az ajak mozgásban van. S ha a lélek röpdös, a kéj kushad! Maga ezt nem tudta? Letöröltetni! Értem?

Losonczy: Igenis. (*kikiált a színfalak mögé*) Piroskám, szívem, lila ajak megy, színtelen ajak marad! Most!

Piroska (*lélekszakadva be; kezében mindenféle eszközök, miközben egy gördülő asztalkát lódit a színpadra, rajta sminkeléshez használatos tégelyek, egyebek*)

Rendező-Fiú: Nem most! Majd a szünetben.

Losonczy (*duroán*): Nem most! Majd a szünetben!

Piroska (*miközben a bejövettelhez hasonlóan lélekszakadva rohan ki a dolgaival*): Nem most... majd a szünetben... nem most... majd a szünetben...

Rendező-Fiú (*Apához, Anyához*): Folytassák, kérem.

Apa (*változatlan faragatlansággal*): Akkor én most már semmit se mondok neked. Hozom a tehenet, és kész.

Anya (*pihelve, majdnem áhítattal*): Semmit se mondjon, Dezső. Hozza a tehenet, és kész.

Apa: Mindent megbeszeltünk.

Anya: Mindent, Dezső.

(Miközben mereven nézik egymást, a rendezői utasításnak megfelelően megindulnak a kezek egymás felé az asztalterítón. Apa magatartásából a győztesek fensőbbsege, Anyából a menyegzőre készülő ara áhítata sugárzik.)

Szomszédasszony *(az ég felé nézve, kétségbeesve)*: Jézus Urunk, ne hagyj el! Micsoda mocsokság!

Rendező-Fiú *(durván)*: Honnan veszi ezt a replikát? Ki mondta, hogy beszéljen?

Szomszédasszony *(megszeppenve)*: A jóisten mondatja ki velem az igazat.

Rendező-Fiú *(m. f.)*: Itt én vagyok a jóisten! És egy igazság van: az én igazságom! *(felyegetően)* Nem kedveli a szerepét?

Szomszédasszony *(ijedten)*: Dehogynem. Ragyogó szerep.

Rendező-Fiú: Akkor hallgasson! És széles mosoly!... Űgy! *(Apához, Anyához)*: Még egyszer!

(A kezek újra megindulnak egymás felé. Apa vadul szorongatja Anya kezét, mintha erőszakot akarna elkövetni rajta. Anya kétségbeesetten viaskodva próbálja kiszabadítani magát a durva férfikézből.)

Rendező-Fiú *(Apához, elégedetlenül)*: Magának ez szerelem? *(Apához, Anyához, egyre nagyobb szenvedéllyel)*: Az ujjaknak játszadozni, bújócskázni kellene az asztalon. A terítő néha fészek, néha hívogató nyoszolya, a gyűrődések vonulataiból minduntalan előbukannak az ujjak, váratlanul lecsapnak egymásra, hogy görcsösen összekapaszkodva meghaljanak egy időre, ima és kéj, nyoszolya és koporsó, élet az asztalon. *(Apához)* És repüljön! Emelje fel a két karját, s repüljön fel a magasba! Fogja meg Anya kezét, és vigye magával az ég felé!

Apa *(bután)*: És ezt hogy kell csinálni?

Rendező-Fiú *(elképedve)*: Mi az, hogy hogy kell csinálni? Maga nem tud repülni?

Szomszédasszony *(pletykálkodóan)*: Ez csak tehenet tud csutakolni meg lábbelit foltozni, ilyesmikhez ért! A lánynak a tehénért kellett hozzámennie. Egy hétig verték szegénykét. Egyfolytában azt mondta, hogy nem akarom, aztán amikor véres lett a háta, azt mondta, hogy akarom. De nem mosolygott egyáltalán, akkor sem, amikor vékonyka ujjacskája felkerült a gyűrű. És háromszor kellett megkerülniük a házat, merthogy ez áldást hoz a családra, gazdaságra, termésre, de csak az istállóig jutottak el, na, galambom, mondta ez az ember, holtomiglan, holtodiglan, s a lány fejét nekitámasztotta a tehen farának. A lány mondta a Miatyánkot közben. Űgyes voltál, mondta ez az ember, amikor kilépünk, mosolyogj, a násznép szereti látni, hogy boldog az ifiasszony.

Anya *(felugrik az asztaltól, dühösen kifakadva, miközben ütlegeli Apát)*: Maga disznó! Ezt csinálta velem?

Rendező-Fiú *(miközben a bakalodók közé ugrik)*: Álljanak le! *(Anyához)* Művész nő drága, maga erről még nem tudhatott! A szűzi szelídség egyelőre sikerrel tudott ellenállni egy kéjgúnár bika ostromának!

Anya *(felháborodva)*: De állva fogant meg az első gyermekem! Ilyesmit falun nem csinálnak!... Tudja, hogy mi lett belőle?

Dilibözsi *(ugrándozva be; szellemileg fogyatékos magatartás, egy lába van; ragyogva)*: Én vagyok az első gyerek!

Rendező-Fiú *(dühösen)*: Ki mondta, hogy bejöhét? Itt össze-vissza megy minden! Hol van a násznép? És hol a fénynyaláb? És Apa művész úr miért nem akar repülni? És itt koslat egy gyerek, aki még meg sem született! *(kiorátt)* Losonczy!

Apa *(felháborodva)*: Hogyhogy nem akarok repülni? Micsoda hülyeség ez?

Dilibözsi *(sértetten)*: Én ki is mehetek... *(ügyetlenül megpróbál kifelé menni)*

Losonczy *(be; alázatosan)*: Ami a fénynyalábot illeti, főnök úr kérem...

Rendező-Fiú (*Apához*): Miért hülyeség? Mi mindenre képesek vagyunk! Repülni kell? Repülni fogunk!

Dilibözsi (*miközben fél lábbal ugrál kifelé*): Én tudok repülni! Né! Én tudok! (*összeesik*)

(*Oldalról bejön Ikertestvér I. és II., Dilibözsit vállra veszik, s kicipelik.*)

Apa (*makacsul*): Én nem tudok! Én nem is akarok!

Anya (*türelmetlenül*): Repüljön már egy kicsit, Dezső! A francba bele! Ne keresse magát! Ne tegye itt nekünk a szüzet! Egy ilyen bika, mint maga! Na!

Jocó (*lélekszakadva be, Losonczyhoz*): A nap felment az égen, ugye... s ilyenkor a sugarak földre vetülő szöge némi módosulást szenved, ugye...

Rendező-Fiú (*Losonczyhoz, felelősségre vonóan*): Mi van azzal a fénynyalábbal?

Losonczy (*nagyon tudálékosan*): Főnök úr, kérem, az a helyzet, ugye, hogy a napkorong keletről nyugatra haladva megtette már az út felét (*az órájára néz*), egész pontosan az ötvenhét százalékát, ebből kifolyólag a sugarak földre vetülő szöge némi módosulást szenvedett...

Rendező-Fiú (*szigorúan*): Legyen fénynyaláb, Losonczy! Értem?

Losonczy (*durván*): Jocó! Legyen fénynyaláb! Értem?

Jocó (*lelkesen*): Lesz, tisztelettel! Kezeskedem!

Losonczy (*tartással*): Lesz, tisztelettel! Kezeskedem!

Rendező-Fiú (*türelmetlenül*): Mikor, Losonczy, mikor?

Losonczy (*megnyugtatóan*): Főnök úr, kérem, a feladat megoldása kecsesgömbön halad a megnyugtató végkifejlet felé.

Rendező-Fiú (*Anyához, Apához*): Maguk készüljenek fel a nemzési jelenetre, amíg a statisztériát beállítom (*int, hogy kimehetnek*)

Anya (*arcán döbbenet, miközben megy kifelé*): Mire?... Én?... Magával? (*el*)

Apa (*gúnyosan, miközben el*): Mással akarod, édesem?

Rendező-Fiú (*kikiált*): Násznép, Losonczy!

Losonczy (*kívülről*): Igenis.

(*Losonczy sípval a szájában vezényli a színpadra lépő statisztákat – 6 férfi, 4 nő, 4 gyerek. A rongyokba öltöztetett, egyik-másik cipőtlen, lehangoló kinézésű társaság, a gyermekeket kivéve, nem tartja be a taktust.*)

Rendező-Fiú (*elképedve*): Ez a násznép?

Losonczy (*lelkesen*): Násznép, kórus, tánckar! Több irányú érdeklődéssel áldotta meg őket a sors!

Szomszédasszony (*felvihog az ablakkeretben*): Több irányú érdeklődés...!

Rendező-Fiú (*szomszédasszonyhoz, durván*): Nincs replikája! Világos?

Szomszédasszony (*engedelmesen*): Igenis... (*félénken*) Szomorkás lehetnék egy kicsikét? Arcban, ugye, lehet...?

Rendező-Fiú (*m. f.*): Nem! Maga jelkép, nem érti?! Senkit sem érdekel a maga ocsmány kis budiólete. A jelkép nem eszik és nem szarik. Maga nem is létezik! Magát ki kellett találni! A halandóságot felejtse el, az örök élet a jelszó, persze ezért is fizetni kell, és ez valamivel több, mint az átlagos tagsági díj. Úgyhogy mosoly! Élvezze az életet! Élvezze! Ez a feladat!

Szomszédasszony (*engedelmesen, közben széles mosoly*): Élvezem, igenis, nagyon élvezem! (*mint akinek fogalma sincs, hogy miről van szó*) Én ne érteném?! Na, halljanak oda!

Rendező-Fiú (*ellép a már-már csűrhének kinéző Kórus előtt, meg-megáll, nézegeti őket*)
Losonczy (*miközben szolgálatkészen kíséri a szemlélődést*): Az első bajuszos, a második nem, a harmadik bajuszos, a negyedik nem...

Rendező-Fiú (*értetlenül*): Mi ez, Losonczy?

Losonczy: Sokféleség, tisztelettel. (*okoskodóan, mint aki nem tudja, hogy közhelyeket mond*)
Merthogy mi nem vagyunk egyformák, kérem szépen. Minden ember egy külön világ!... És itt vannak a hölgyek is. Az egyik kendős, a másik copfos, a harmadik kontyos, a negyedik kalapos...

(A felsoroltak többsége letargiába süllyedve álldogál, mintha a kivégzésükre várakoznának. A gyerekek közül az egyik mintha haldokolna.)

Rendező-Fiú: És gyerek? Gyerek csak ennyi van?

Losonczy: Ezeket mind a szomszéd falvakból szedtem össze. (*súgva*) Olyan is van közöttük, aki nem is érti, amit mondok.

Rendező-Fiú (*súgva*): Hány ilyen van?

Losonczy (*egy ideig az ujján számolja*): Hát... tulajdonképpen... mind.

Rendező-Fiú (*elképedve*): A mi falunkban már senki sem lakik?

Losonczy: Dehogynem. Találtam két öregasszonyt, az egyik beteg, a másik halott. Fogják egymás kezét. Az élő imádkozik, a halott hallgatja.

Rendező-Fiú (*megrendülten*): És férfi?

Losonczy: Volt férfi is. Az utolsó leereszkedett a borospincébe, s a csapóajtót magára húzta. (*titokzatosan*) Azt mondják, ő volt az utolsó szent. Létezik ez?

Rendező-Fiú: Nem, nem létezik. A szentek nem itt laknak, Losonczy.

Losonczy: Hát, ez igaz lehet, kérem szépen. Merthogy tökkelütött népség ez, főnök úr, kérem. Ezek nem tudják felaprózni magukat. Nem értik az összkomfort lényegét, a kicsi ima, kicsi tánc, kicsi élet, kicsi halál elvét. Az az öregasszony most imádkozik. Neki most ez az élet. És a halál is. És a tánc is. És a minden. Ez nem fog eljönni a halottja mellől soha. Erőszakkal meg nem hozhatom el, mert nem lenne hiteles. Ha meg lehetne győzni valahogyan, hogy pattanjon fel, tegye a derekára a kezét, s tánclépésekkel jöjjön ki az ajtón, hogy onnan aztán kicsattanó mosollyal, fonnyadt begyekkel, de álljon ott büszkén a felsorakozott násznép élén. Egy kackiás bajuszoszt állítanék melléje, annak még csizmája is volna. Repedne alattuk a föld, főnök úr, kérem, olyan hitelesek lennének, mint a halott csontváza a borospincében. Ennél szebb jelenetet elképzelni sem lehet.

Rendező-Fiú: Csakhogy nem lenne kegyelem a szemében. Én nem bordélyt akarok berendezni, hanem a szeretet otthonát, ahonnan senki se kíváncsozzék el, ahol a hit a falakból sugárzik elő... Anyám egy szentség volt, ha színész lett volna, játszhatta volna Szűz Mária szerepét a világ bármelyik színpadán, nem kellett volna csinálnia semmit, csak önmagát kellett volt adnia, ért ebből valamit, kérem? (*Losonczyhoz türelmetlenül, a Kórusra mutatva*) Csináltasson már velük valamit!

Losonczy (*szolgálatkészen*) Megmosdassam őket? Adassak rájuk csicsásabb kosztümmöt?

Rendező-Fiú (*szakszerűséget sugallva*): Koszosan hitelesek. (*a gyerekekre mutatva*) Kettőn legyen cipő, a többi maradhat mezítláb.

Losonczy: Valamelyik kislány arcán egy-két lázrózsa nem volna esetleg...

Rendező-Fiú (*érdeklődéssel*): Lázrózsa? Melyiken?

Losonczy (*rámutat az egyik gyerekekre*): Például ezen. Merthogy mi (*szótárgolva, szenvedélyes hitet imitálva*) ...lázasan is kitartunk, ugye, nem?! Ez a jelszó!

Rendező-Fiú: De, de. Csakhogy ne ezen. (*rámutat egy félig-meddig alélton álldogáló gyerekre*) Inkább ezen. Ez mortálisabb, nem?! Úgy értem: alkatilag.

Losonczy (*kikiált*): Piroskám, szívem! Két mortális lázrózsa gyermekarcra!

Piroska (*lélekszakadva be*): Melyikre?

Losonczy (*mutatja*): Erre.

Piroska: Értettem! (*ráugrik a gyermekre, a hóna alá veszi, s kirohan vele*)

Rendező-Fiú (*a Kórus színpadon álldogáló tagjaira mutat*): S ezek?

Losonczy: Értettem!

*(Losonczy sítolva, tapsolva irányítja a Kórus tagjait, modernebb táncle-
pésekre noszogatva őket.)*

Kórus (*három lépés jobbra, három lépés balra, karokat a magasba lendítik, egyszerre*): Há!
Há!

Rendező-Fiú (*elszörnyülködve*): Mi ez?

Losonczy (*örömmámorban, miközben a csoport irányítását nem hagyja abba*): Örömmünnepe!
Menyegző! Élet! Há-há!

Rendező-Fiú (*felháborodva*): Ilyesmire nincs szükség! Próbáljon velük valami torokszorítót, hagyományosat, csárdást vagy polkát, ittenit! Hogy repedjen alattuk a föld! Érttem?!

Losonczy: Érttem. Hogy repedjen. Repedni fog, kezeskedem. (*int a kórusnak, s egyszerre el*)

Szomszédasszony (*súgva a kifelé tartó Losonczyhoz*): Megbénul a pofám, Losonczy! Már egy órája alakítom az örömgügyét! Maguknak nincs istenük?

Losonczy (*pökhendien, szintén súgva*): Tudja, hányan jelentkeztek erre a szerepre? ... Na? (*végleg el*)

Rendező-Fiú (*Losonczy után kiált*): És kéretem Apa művész urat!

Apa (*be*)

Rendező-Fiú (*belekarol Apába, nézik a lábuk előtti padlót, majd titokzatosan, bizalmasan*): Körülbelül három méter hosszú volt és egy méter széles. És zöld. Nagyon zöld. Látja, hogy milyen zöld?! Ilyen csodálatos pázsit nincs még egy a faluban.

Apa (*csóváltgatja a fejét, közben kimeredt szemmel nézi az üres padlót*): Hát, nekem se könnyű...

Rendező-Fiú (*elképedve*): Csak nem akarja azt mondani, hogy nem látja?

Apa (*bizonytalankodva, nyögve, tettelve*): De... Nagyon zöld... Tényleg... A nemjóját! (*csettint*)

Rendező-Fiú (*a múltba merengő nosztalgiával*): Apa mindennap itt állt, s a lelkével körülölelte ezt a darabka földet. A sötétzöldben pompázó fűszálak mindegyikén megpihent a tekintete, akárha minden egyes fűszál a kedvese volna, de érezhette oltári szentségnek is, ahogy kinyújtott kezével végigsimítja a fűszálak tízezreit, a méhek zümmögése adja a zenei aláfestést, vagy csak a táj imitálja a zümmögést, ha méhek nincsenek. A csirkék nem mernek belefosni a szentségbe, két arasznyira állnak meg Apa mögött (*mutatja*), várják, hogy történjen valami...

Apa (*mint aki beleéli magát a felidézett Apa lelkivilágába, miközben a lába előtt elképzelt pázsitot szemléli, megdelejezve*): Nekem integet a messzeség! Menni kell!

Anya (*berohan, térdre esik*): Ne menjen el, Dezső!

Dilibőzsi, Ikertestvér I. és II., Villanyórák (*be; megállnak Anya háta mögött, arcukon kétségbeesés, döbbenet, félelem*)

Apa (*átéléssel*): Ahol nem kell félni a földtől s az égtől, oda megyek! Ahol az emberektől sem kell félni, oda megyek! Ahol egy göröngyről nem jut eszembe a temető, oda megyek. Ahol nekem is integetnek a hegyek, oda megyek.

Rendező-Fiú (*Apához, elégedetten*): Most jó volt, művészkém! Látom szemében a tengereket, a hajó tatját s a horizontból integető kezeket. Már-már jobb, mint az igazi!

Apa (*mintha nem az Apa szerepét játszó színész volna, hanem Apa maga*): Tarisznyát, aszszony! Eljött az idő! (*energikusan elindul a szobában, hogy összeszedje a holmiját*)

Rendező-Fiú (*mint aki nagy veszélyt érez*): Álljatok az ajtó elé!

Dilibözsi, Ikertestvér I. és II. (*megpróbálják Apa útját állni, kevés sikerrel, közben elfojtott sírás, visítás*)

Rendező-Fiú (*kétségbeesve*): Ne engedjétek elmenni Apát!

Villanyórás (*hátról lefogja Apát, dulakodás*)

Rendező-Fiú (*felháborodva*): Apát nem lehet lefogni! Apa nem olyan! És kicsoda az az állat, aki rátette a kezét?

Losonczy (*rohanva be, arcán örömmámor*): A villanyórás! Ő a legerősebb a tavaly díjat nyert a színészeknek kiírt szkanderbégversenyen.

Villanyórás (*ragyogva*): Harmadik díj!

Apa (*miközben megpróbálja kitépni magát a Villanyórás szorításából*): Levegőt! Életet! Levegőt! Életet!

Rendező-Fiú (*megmarkolja Losonczyt, higgadtságot erőltet magára*): Losonczy, a Villanyórás tíz év múlva érkezik! Anyának előbb meg kell szülnie a kölykeit! (*Apához*) Maga meg ne életezzen itt, a világ s az élet várhat odakint. Inkább vegye elő a csutoráját, s tegye a dolgát rendesen! Nem akarom, hogy tehénszarban s lötyyettlen csüngő, lefejt csecsek között nemzzenek! Fehér lepedőbe kapaszkodó imákat akarok, eleven hitet, és nem istállóbuzt és lábakra fröccsent tehenek szarát! (*Anyához, türelmetlenül*) Művésznő! Másson már fel a családi nyoszolyára! Nekem is meg kell születnem! Nekem is!

Villanyórás (*miközben elengedi Apát, sértetten*): Én ki is mehetek.

Rendező-Fiú: Menjen is. Majd szólítom.

Villanyórás (*mint aki undorodik az egészségtől, el*)

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (*egyszerre*): S mi?

Rendező-Fiú (*int, hogy menjenek ki*)

Ikertestvér I., II. (*megragadják a fellábú Dilibözsit, majd mindhárman el*)

Anya (*megindul az ágy felé, majd ügyetlenül felmászik rá, közben*): Lehettem volna Antigoné, Desdemona és Júlia, vagy várfalak tetejéről ugorhattam volna a tajtékzó habokba... (*körbematat*) Ehelyett odvas, penészes falak között várakozom a csutorás folytatásra. Nem lehetne megtisztelőbb a feladat?... Lennék inkább nyüszítve maszturbáló szűz egy kolostori cellában, vagy bármi egyéb (*megmarkolja a két mellét*), csak ezekkel a lesatnyult zacskókkal ne kelljen szoptatnom soha!

Rendező-Fiú (*Anyához átszellemülten, majd hirtelen durván*): Amikor egy csecsemő szopásra csücsöríti apró ajkait, kegyed Isten lesz, maga a Miatyánk, ki a jó franc nézi a zacskója állagát?! Érti már, hogy életünk értéke nem mindig azonos a gázsival? Érti már? S ha érti, mi lesz?

Anya (*megadóan Apához, miközben szétnyitja a lábát*): Na, jöjjön!... És oltsák már le azt a kurva fényt!

Apa (*megindul az ágy felé, majd ügyetlenül felmászik rá, kalapját leveszi, majd visszateszi, aztán úgy dönt, hogy mégis leveszi, aztán úgy dönt, hogy mégis visszateszi, stb. közben*):

Rendező-Fiú (*kiordít*): Losonczy!... Kórus!

Anya és Apa (*szeretkezést imitálnak*)

Szomszédasszony (*örökös vigyorgással, szó nélkül, de aktívan követi az események alakulását*)

Losonczy és Kórus (*be*)

Losonczy (*füttyszóval és kézmozdulatokkal beinti a taktusokat, közben túlfűtöten*): Hazádnak rendületlenül, légy híve, ó magyar!

Kórus (*már az egymásba kapaszkodásuknak is giccses hangulata van; rossz magyarsággal, de az ütemeket betartva*): Hozudnak rendílétesen legy hova, oh, mághiár!

Rendező-Fiú: Nem jó! Losonczy, legyen fény! Műfény, de fény! Itt ugyanis hűséget fognak esküdni! Ezek az emberek a falujuknak esküsznek hűséget, a hazájuknak! Hogy híve maradnak! Losonczy, fel tudja ezt fogni? Híve maradni a hazának? Tudja maga, hogy mit jelent ez? Nem tudja? Persze, hogy nem tudja. Maga azt sem tudja, hogy mi a haza. A haza az a mocsok, ami jó. Sőt, nagyon jó. Haza ott van, ahol az árnyék is fényből van, az egyetlen hely, ahol meghalni ugyanolyan jó, mint megszületni. Ért ebből valamit, Losonczy? Adjon be fényt és kész! Szöveg!

Losonczy (*kikiált*): Jocókám, fény a hazára!

Jocó (*kívülről*): Igenis.

(Egy fénycsóva vetítődik a Kórus tagjaira, akik felvesznek egy másik alakzatot: katonás sorrend, vigyázállás.)

Losonczy (*vezényel a Kórusnak*)

Kórus (*elnézve a messzeségbe, vadul bődülve, az előbbiekhöz hasonlító, rossz magyarsággal*): Hozudnak rendíletesen legy hova, oh mághiár...

Rendező-Fiú (*türelmetlenül, majd szenvedélyesen*): Ne legyenek katonások! Maguk győzni fognak! A halál is lehet győzelem, a fájdalomba is belecsempészhetők az örömódák hangfoszlányai.

Anyá (*felsőhajt*): Jaj, Dezső!

Szomszédasszony (*biztatva az ágyban lévőket*): Na!... Na!...

Rendező-Fiú (*m. f.*): Csakhogy a maguk mozdulatlansága gögöt sugall. Nem akarom látni a saját kis nyeszlett fájdalmukat, mely egy falevél zizzenése a hangorkánban. Azazhogy le van szarva, hogy metaforikusan is megfogalmazzam. Amikor kimondják azt a szót, hogy „haza”, álljanak meg egy másodpercre, egy percre, egy órára, egy évszázadra, úgy mondják ki, mintha kardot döfnének az emberek zsigereibe, mit agy?, mit lélek?, a veséjükben, a belükben, a véredényeikben forgolódjanak a tüzes kardok, a lángot okádó pengék vágkáljanak bele az aortába! Érezni akarom, hogy milyen az ezeréves öröm, az ezeréves gyász, az ezeréves hurrá s az ezeréves jaj!

Kórus (*Losonczy beintésére, teljes ekstázisba kerülve, összevissza fetrengenek a földön, közben*): Hozudnak! Hozudnak! Hozudnak!

Rendező-Fiú (*kétségbeesve*): Kik ezek, Losonczy? Kik ezek?... (a Kórushoz) Pianóban, emberek, pianóban...

Losonczy (*félénken*): Arra gondoltam, hogy a pianók rendszerint tisztavirágéleket élnek, s fortékba fordulva adják át magukat az öröklétnek.

Rendező-Fiú (*egész közel hajolva Losonczyhoz, elismerően, de vádaskodva is*): Maga honnan másolta ezt a csodálatos mondatot?

Losonczy (*magatartásában kutyahűség*): A főnök úr feljegyzései között találtam.

Rendező-Fiú (*lelkesen*): Ez az! A pianó halott! Úgy kell mondaniuk, hogy a lemenő ágú rokonaik hetedéziglen se felejtsek el ezt a mondatot. (*ekstázisban*) Úgy kell mondaniuk, hogy idióta szépunokáik szobrot emeljenek majd az őseiknek. Hogy lerombolják majd azokat a szobrokat? Kitérdekel?

Kórus (*újra felveszik a kezdeti alakzatot*): Hozudnak rendíletesen...

Rendező-Fiú (*kórushoz*): Nem, nem, nem így! Ne kezdjék el addig a szöveget, amíg nem zokog fel a közönség. Látni akarom a közönséget a maguk szemében. Ahogy egymást ölelgetve, összekapaszkodva borul a zokogó lélek a zokogó lélekre. És ne álljanak itt ilyen délcegen! Legyenek megalázva, megtépvve, borostásan, értem? (*Losonczyhoz*) Nincs borotválás, érthető? És frizurák sincsenek! Legyenek megtépett fehér ingek, rajta ökölcspások nyomai, értem?!

Losonczy (*kikiált*): Piroskám, szívem, borotválás húzva, frizurák húzva, ökölnyomok ingre be!

Rendező-Fiú (*kórus*hoz): És csússzanak be a színpadra! Hason. Mintha nyalnák a port. Tessék.

Kórus (*Losonczy intésére kihátrálnak a színpadról, majd hason csússznak be, nyelvük kilóg*)

Rendező-Fiú: Nem jó. Nyelvet vissza. Ne nyalják a port! Nem azt mondtam, hogy nyalják a port, azt mondtam, hogy mintha nyalnák a port. Érzékeltessék a szándékot. (*mint aki meggondolta magát*) Nem, nem a szándékot! Ilyen szándékunk nekünk nem lehet. Akkor.... akkor (*mint aki most jött rá a megoldásra*)... kapcsolják ki a tudatukat, és ordítsanak. Egeket repesztő ordításokat akarok hallani! Lehet benne egy kis filozofikus árnyalat is. Az önáltatásnak is szerepe van, ennek is vannak gyökerei, s nem a földben gyökereznek, értem?! Vagy ne gondoljanak semmire! Csak mondják a szöveget, noha nem biztos, hogy odafigyel valaki, lehet, hogy ez a szöveg csak aláfestés, egyszerű hangeffektus, de azért mondani kell, mondani és mondani! S a zene? Hol a zene, Losonczy?

Losonczy (*kiordít*): Jocókám, aláfestő zene indul!

Jocó (*kívülről*): Igenis.

(*Megszólal egy könnyed, közismert Schubert-melódia.*)

Rendező-Fiú (*toporzékolva*): Nem! Ha én Bachra gondolok, akkor maga ne schuberkedjék itt! Bach az egyetlen, akinek Isten diktálta tollba a zenei mondatot. És düböröggjön valami! És fényt! Legyen fény!

Losonczy (*lelkesen*): Mennyei fény lesz! Mennyei! (*el*)

Szomszédasszony (*felkiált*): Ellik a tehén!

Apa (*előbukkan a dunyha alól, bután*): Milyen tehén?

Anya (*szézilált hajjal bukkán elő a dunyha alól, keserűen*): Nem volt semmiféle tehén! Hazudták nekem a tehenet! Hazudták!

(*Megszólal egy közismertebb Bach-motívum, közben reflektorok világítják meg a helyszínt.*)

Dilibözsi, Ikertestvér I. és II. (*be; lelkesen*): A tehén? A tehén? (*ugrálnak, tapsolnak, miközben Dilibözsit ölben tartják*)

Losonczy (*lelkesen be*): Főnök úr, találtam egy vak gyereket, aki még tudja a Himnuszt. Daloltassam el vele?

Rendező-Fiú (*letargikusan*): Daloltassa.

Villanyórás (*be; a felfedezés örömeivel*): Tehén is van? Hallották, van tehén!

Rendező-Fiú (*szinte könyörögve*): Nem érti, hogy maga még nem létezik? És nincs tehén! Értjük? Itt most engem nemzzenek! Nekem is jogom van megszületni.

Losonczy: Bocsánatot kérek, főnök úr, kérem, de a törvény az törvény, az ellés folyamatát nem lehet leállítani!

Apa (*hosszú gatyában lekászálódik az ágyról, tanácsstalanul*): Kérem szépen, ez engem nagyon megzavart. (*rámutat a gatyájára*) Nekem most mit kell csinálni?

Anya (*kiugrik a dunyha alól, kétségbeesve*): Jézus Mária, az üsző!

Losonczy (*Rendező-Fiúhoz, bizalmasan*): Az istálló felé menet jól jönne egy kis szellemi táplálék, nem?

Rendező-Fiú (*letargikusan*): De. Jól jönne.

Losonczy (*beint az időközben belépegető Vak gyerekeknek*): Na!!!

Vak gyerek (*hamisan, többször ismételve, miközben ide-oda topog*): Isten, áldd meg a magyart...!

Szomszédasszony (*izgatottan*): A boci egyik füle kint van!

(A tehénbögés összekeveredik a Bach-akkordokkal, közben a Vak gyermek éneklé a Himnusz első sorát, nyilvánvalóan csak ennyit tud a Himnuszból, a Szomszédasszony lelkesen kommentálja a szülés folyamatát – improvizált szöveg –, a család – Anya, Apa, Dilibözszi, Ikertestvér I. és II., Villanyórás – egymás hegyén-hátán, lélekszakadva rohannak az istálló felé, miközben):

Kórus (*Losonczy intésére be, majd bemutatják ugyanazt a csoporttáncot, amit már bemutattak egyszer: három lépés jobbra, három lépés balra, közben kezek a magasba lendülnek*): Há!... Há!

Losonczy (*önélégült mosollyal kíséri a mutatóványt*)

Rendező-Fiú (*lassan térdre ereszkedik, arcán gyász, lemondás*)

Zenei függöny

Sötét

Negyedik jelenet

(Előbbi helyszínen. Apa a képzeletbeli pázsit előtt térdepel, arcán átszellemlétség, karjai kitérve, szeme behunyva, mint aki hangtalanul imádkozik. A budi ajtaján lóg a kalapja. Szomszédasszony az ablakkeretben vigyorog, nézeget. A család többi tagja tétlenül álldogál, várják a rendezői utasításokat.)

Rendező-Fiú (*kerülgeti, nézegeti Apát*): Halló! Halló!

Apa (*mint aki felriad*): Mi van? Itt vannak a hajók?

Rendező-Fiú: Jóember, jöjjön velem! (*kezével Apa szeme előtt hesseget*) És akkor imádkozék, amikor ennek eljön az ideje.

Apa (*mint aki még csak félig tért magához*): Még nem jött el?

Rendező-Fiú: Még nem jött el. És hol van a kalapja?

Apa (*teljesen magához térve, barátságatlanul*): A helyén van. Hol lehetne máshol?!

Rendező-Fiú: Hol a helye?

Apa: A budi ajtaján.

Rendező-Fiú (*külvölt*): Losonczy!

Losonczy (*kényelmesen be; éppen eszik*): Én mindig itt vagyok. Rám mindig lehet számítani.

Rendező-Fiú (*számonkérően, majd átszellemléltén*): Azt mondtam, hogy régi legyen a kalap, ne legyen új kalap! Ez a kalap megélt két világháborút, forradalmakat, vérbe fojtást, sárba taposást, és megélt a lemészárolt álmokat és az agyba-főbe vert gondolatot, hit van benne, és alázat, és sírás, és becsület és tehénbögés, és tücsökciripelés, ez a kalap mi vagyunk! Ez a kalap Apa kalapja! (*Szomszédasszonyhoz*) Maga most lehet szomorú.

Szomszédasszony (*hálásan*): Köszönöm, nagyon köszönöm. (*félig-meddig összetrottyan, fejét szomorúan lelógatja*)

Rendező-Fiú (*hangot váltva, civil érdeklődéssel, Apához*): Miért tartja a budi ajtaján?

Apa (szintén civilként): Máshol nem találtam szeget. (feláll, s megindul a kalapja után)
Rendező-Fiú (Losonczy): Megoldani!
Losonczy (kikiált): Piroskám, szívem!
Piroska (lélekszakadva be)
Losonczy (rámutat a kalapra): Régi legyen!
Piroska (a kalaphoz rohan, lekapja a szegről, összegyűri, megtépi, letapossa, majd vissza-
akasztja a szegre. Losonczyhoz): Feladat megoldva! (el)
Apa (felteszi a kalapot a fejére)

(Piroska kalapjelenetével egy időben Rendező-Fiú beállítja a családot a következő jelenethez, ide-oda rángatja a család tagjait, mint aki nem tud dönteni, hogy tulajdonképpen hogyan állítsa be őket, Szomszédasszony fejét még jobban behúzza a szobába, majd int az oldalt ácsorgó Villanyórásnak.)

Rendező-Fiú: Maga állandóan álljon készenlétben. Amikor intek, közelebb jön, és azt mondja, hogy halló. (Losonczyhoz) Dilibözsi lábát felkötötte rendesen?

Losonczy (önleégülten): Némi erőszakhoz kellett folyamodnunk, ugyebár, a művésznő együttműködési készsége csődöt mondott sajnos.

Dilibözsi (panaszosan): Majdnem kitörték a lábamat ezek a marhák!

Rendező-Fiú (felháborodva): Maga a piszkafa lábát siratja, miközben mi a múltunkat akarjuk újraélni?! Ez az ember (Losonczyra mutat) lemondott a gázsijáról, csak hogy imádkozhasson velünk!

Losonczy (tiltakozva): Én?

Rendező-Fiú (parancsolva): Na, imához! Mindenki!

Apa (megindul a képzeletbeli ágyás felé): Akkor én majd odakint...

Rendező-Fiú (megállítja Apát, visszaküldi a helyére): Mindenki itt marad. Az együvé tartozás, az egymásba kapaszkodó kezek, nem érti a lényegét? (Szomszédasszonyhoz) Maga most legyen fennkölt, értem?

Szomszédasszony: Semmi gond. (az ablakkeretben marad, úgymond fennkölt arkifejezéssel)

Rendező-Fiú (paposan): A kör közepén egy jóságos szellem tartja a családban az egyensúlyt, Isten követe, kit idevezérelt a Mindenható, áldást küldött vele, megbékélést és szeretetet. És Ámen.

Dilibözsi (fájdalmasan, sürgetően): Jaj, Istenem, szarni kell!

Rendező-Fiú (mosolyogva türelmet erőszakol magára): Ne most, művésznő, ennek még nem jött el az ideje. Majd szólok.

Losonczy (Rendező-Fiúhoz, bizalmasan): Nem kellene egy kicsit schuberkedni, hogy oldjuk a hangulatot?

Rendező-Fiú (Losonczyhoz, magára erőltetett szelídséggel): Maga most menjen ki, jó? Amíg nem rúgok a seggébe!

Losonczy (sértetten el): Értem, értem, értem...

(A család a Rendező-Fiú intésére elhelyezkedik az asztal körül, a kezek összefogódnak.)

Rendező-Fiú (körbemutat): Ez, kérem, a ház. Egyetlenegy helyiség, így is szentély. Szeretném, ha észrevételeznék ezt a látát is. (a színpad előterében elhelyezett ládikóra mutat) Fontos. Csak egyfenéknyi hely van rajta, nem tartozik a tereferé kellékeihez. Anya művésznő, maga néha észrevétlenül kivonul ide, leül, s számba veszi a gondolatait. Maga

a család esze. Itt fogja megfejtetni a világ titkait, mármint a saját életének a titkait. Mert mindenre megvannak a válaszok. Csak ki kell emelni őket a mélységből. Itt, ezen a ládán ülve fogja megtalálni a válaszokat, még arra a kérdésre is, hogy a szürke veréb miért él? Érti a dolog lényegét?

Anya: Természetesen. Ügyesen kisompolygok, mondjuk, a hátsó kijáraton...

Rendező-Fiú: Nincs hátsó kijárat. De ha volna, maga akkor is az első kijáraton jönne ki, magának jár az első kijárat, mert maga az Anyám. És nem sompolyog. Csak kijön. Tartással. Persze ezt nem közli senkivel. Szépen leül ide, és kész. Értem?

Anya: Világos. *(ujjain számolja a teendőket, tudnivalókat)* Nincs sompolygás, nincs hátsó kijárat, tartással megfejttem a titkokat, aztán kitalálom, hogy miért szürke a veréb. Így jó?

Rendező-Fiú *(hosszú szünet után, érzéketlenül, mint aki megadja magát a sorsnak)*: Nagyon jó. *(Szomszédasszonyhoz)* Élje a pillanatot!

Szomszédasszony *(karját széttárja, szemét felveti az égre, érzékeltetve, hogy butaság ellen nincs orvosság)*

Dilibözsi *(nyöszörögve)*: Most már tényleg nem bírom tovább! Nem bírom! Értik?

Rendező-Fiú *(beletörődve, Ikertestvér I. és II-höz)*: Akkor vigyék! Vigyék!

(Az Ikertestvérek magasba emelik Dilibözsit, nyögnek, sóhajtoznak, közben improvizált szövegek hangzanak el: Jaj, Istenem, Atyám, vagy: Hát, ez nem igaz, Dilibözsi részéről: Ne ott fogd meg! Ne ott!, vagy: Isten látja ezt? Látja? stb. Közben nehezen, ide-oda zuhanva a teher alatt, lassan elérkeznek a budi ajtajához, emelgetik, forgatják Dilibözsit, aztán egyszerre zuhannak a befelé nyíló budiajtóra, s mindhárman eltűnnek a budiban):

Apa (miközben Dilibözsivel folyik a küzdelem, előrejön, letérdel a képzeletbeli pázsit elé, karjait az égre emeli)

Anya *(leül a zöld ládikóra)*

Dilibözsi *(az elkövetkezendő jelenet során a legváratlanabb pillanatokban feljajdul a budiban)*

Vak gyermek *(tapogatózva be, megáll a képzeletbeli pázsit közepében, majd sajátos mozgással kíséri szövegét)*: Áldjon vagy verjen sors keze: itt élned s halnod kell! *(többször ismétli)*

Apa *(Rendező-Fiúhoz, kétségbeesve)*: Beletaposott a jövőmbe!... Ki küldte ezt ide? Hogy merte széttaposni a fűszálakat? Koslatók, az örök koslatók, belekoslatnak a lelkembe, s úgy prédikálják a hitet, hogy megölik bennem a fohászt. *(Anyához, miután feláll, s úgy néz előre, mintha visszaidézné a valamikori párbeszédet)* Elmegyek, Anya.

Vak gyermek *(csak most áll le az énekléssel, majd ugyanúgy el, ahogy bejött)*

Anya *(feláll, belenéz a semmibe)*: Levetkőzöm magának, jó?

Apa: Miért?

Anya: Még soha nem vetkőztem le magának, azért.

Apa: Elmegyek, Anya, s maradj így, ahogy vagy.

Anya: Ha teljesen levetkőzöm, akkor sem marad? *(kezével fellebbenti egy kicsit a szoknyáját)*

Apa: Akkor sem.

Anya: Táncolok magának meztelenül, mint Ribanc Nusi a faluvégről. Akarja? *(letérdel, s testét olyanformán forgatja, ahogy egy ledér nőszemély mozdulatait elképzeli egy falusi)*

Apa: Nem. Nem akarom.

Anya *(szinte könyörögve)*: Hátulról jöhet reám, miközben fejem a tehenet! Akarja?

Apa *(Anyához rohan, megmarkolja)*: Ilyesmit nem mondhatott egy asszony! Ilyesmit soha!

Anya (*zokogva*): Akkor... akkor ne menjen el.

Rendező-Fiú (*Anyához, rábeszélően, erőszakosan*): Ne engedje, hogy Apa elmenjen! Ne engedje!

Anya (*összetörve, kétségbeesetten*): Mit csinálhatnak még? Mit mondhatnak még?

Rendező-Fiú (*meggyőződéssel*): Maga a hit! Maga a múlt! Maga a minden!

Anya (*Apához, szinte a közömbösségbe torkolló alázattal*): Nézzen körül. Látja ezt a kopott küszöböt? Maga koptatta el. És az ősei.

Rendező-Fiú (*túlfűtött érzelem nélkül*): Ez a küszöb már nem is küszöb, ha könnyek áztatták egykoron. A régi tárgyak emberi maszkot hordanak, s emberarcuk végleg megmarad.

Anya: S csak nálunk illatoznak esténként a fehér petúniák.

Rendező-Fiú: S a diófa mire való, ha nem arra, hogy csüngjenek rajta a gyermekek.

Anya: S a hegyek ott fenn! Ha behunyja a szemét, látni fogja, ahogy magának is viszszaientenek.

Rendező-Fiú: S Anyánál nincs szebb asszony a faluban. Nem vette észre?

Anya: S nálunk a tehénnek neve van. Éjszaka kimegyünk hozzá, ha beteg.

Rendező-Fiú: S az ágy fölött csüngő faliszőnyegen halvány foltot hagyott egy férfihát.

Anya: S a házban csak egy férfi van.

Rendező-Fiú: Itt hagyja nekünk a faltját?

Anya (*sírova, jajongva, mint aki a legerősebb érvét dobja a küzdelemben*): Dilibözsi szarik, Apa! Mindennap érzem a szagát! (*szervő könyörgése a rendezőhöz: a replika ne váltson ki még derít sem, nem hogy kacagást. Ha ez rendezőileg-színésziileg megoldhatatlan, feltétlenül el kell hagyni!!!*)

Rendező-Fiú (*Szomszédasszonyhoz*): Sírjon! Sírjon! Maga is sírjon!

Szomszédasszony (*sírni kezd, olyanformán, hogy ez ne tűnjön humoros fordulatnak*)

Rendező-Fiú (*Anyához, egyre fokozódó hévvel*): És mondja meg neki, hogy a bánatok súlytalanok, az idő kifelejtette belőlük a tömjént s a mirhát, az örömök viszont a falakba tapadnak mindörökre, a házba, a vidékre, s még a temetőbe is, és mi magunk is részei és egyben részesei vagyunk ennek a csodának! Mondja meg neki! Ha elmegy, elvisz ebből egy darabot, csonkák maradunk, és védtelenek!

Anya (*Apához hajol, átöleli*): Mi... mi csodások vagyunk... és a temetőben is... (*bizonytalanul néz Rendező-Fiúra, hogy jó-e a szövege?*) A temetőben is kergetőznek az örömök, tömjén és mirha sehol... érti?

Rendező-Fiú (*int az oldalt álldogáló, türelmetlen Villanyórás felé*)

Villanyórás (*be; fején simléderes sapka, vállán táská, füle mögött tintaceruza; kedélyes*): Halló! Halló! (*az összeölelkező házaspárra mutat*) No, nézd csak, hogy dül-fül errefelé a szerelem! Ki tömjént vet, mirhát arat. Ez a jelszó!

Dilibözsi, I. és II. (*be, megrökönyödve, női kíváncsisággal nézik a vendéget*)

Villanyórás (*miután alaposan körülnéz, az immár vigyorgó Szomszédasszonyt is észrevételezi, majd elismerően*): Atyaisten! Ragyogó kis család!

Apa (*bizalmatlanul*): Kicsoda maga?

Villanyórás (*miközben sajátos mozdulatokkal kezeli a sapkáját s a füle mögötti ceruzát, némi önteltséggel*): Én vagyok, kérem, a villanyórás!

Apa: És mi járatban errefelé?

Villanyórás: Hát, ez egyáltalán nem titok. A végső cél olyan világos, mint a nap az égen. Bizony.

Apa (*hitetlenkedve*): Aszongya?

Villanyórás (*meggyőződéssel*): Azt bizony.

Apa: Aztán mi volna az?

(A színpadon lévők körbeveszik a Villanyórást, s úgy lesik a szavait, mint-ha valamiféle kinyilatkoztatásra várnának. Szomszédasszony is a közelbe sompolyog.)

Apa (Szomszédasszonyhoz, durván): Ki mondta, hogy idejöhet?

Szomszédasszony (ijedten, alázatosan): Most fogja kimondani... Gondoltam, idesompolygok...

Apa (m. f.): Egy jelkép nem sompolyog! Menjen a helyére, s azon töprengjen, amit az előbb hallott: aki tömjént vet, mirhát arat... S ha nincs tömjén? Ha nincs gyanta? Ha nincs fa? Nem égigérő, nekünk nem jár olyan, legyen törpefenyő, de legyen illata! De nincs! Már az sincs! Érti már?!... Erre gondoljon!

Szomszédasszony (sietve visszalép, fejét átdugja az ablakkereten, fájdalmas arccal nézi az eget)

Apa (Villanyóráshoz, türelmetlenül): Na, mondja már!

Villanyórás (jelentőségteljesen, némi fenyegetéssel a hangjában, de mesélő stílusban): Arról van szó, kérem szépen, hogy most szépen, ügyesen leolvassuk a fogyasztást.

Anya (hosszú csend után, ijedten): Milyen... milyen fogyasztást?

Villanyórás (félelmet keltően): Az elfogyasztott áramot! (fenyegetve) Azt, kérem, nem lehet letagadni! Megmutatják azt a számok!

Apa (elképedve, védekezően): A petróleumlámpa nem fogyaszt áramot!

Dilibözsi (mint aki rájött a dolog nyitjára): S ha kettő van? Ha kettő van? (árulkodva) Néha mindkettőben ég a kanóc!

Villanyórás (hosszabb szünet után, hittel): A jövőt nem lehet letiporni! Ide is bevezetik az áramot! Ide is!

Apa (közel hajol a Villanyóráshoz, ellenségesen): Nem kell mesterséges fény! Hagyjanak engem a múltban. Jogom van a saját múltamhoz!

Villanyórás (ellenségesen): Honnan gondolja? Joga van magának ahhoz, hogy ezzel elvegye az én jövőmet? Kicsoda maga?

Rendező-Fiú (egyre fokozódó eksztázisban cikázik ide-oda a színpadon, miközben sorban mindenkit ugyanebbe az állapotba sodor; Apához): Ne tátsa a száját! Rohanjon az ágyáshoz, vesse magát térdre, simogassa a fűszálakat, s nyögjön szenvedéllyel! És lendítsen jó nagyokat a karjával, hogy induljanak el azok a hajók! A tengerek hullámaint legyőzi a vágy s az akarat, s ha nem győzi le, a vágynak önmagában is értelme van! (Anyához, megváltoztatott hanghordozással) Anya, mondja már, hogy mindez nem igaz, tépje meg magán a ruhát, s tapadjon Apa hátához legalább, ne legyen batyu, teher vagy ballaszt, legyen maga a múlt, az öröm s a gondtalanság, megjártsza s tetteve, ha kell, de hihető legyen! (Dilibözsihez s Ikertestvér I-II.-höz) Mondjátok a tehénnek, hogy bögje el magát! Ikrek a kapuhoz (széttárja a karját, mutatja, hogy hogyan kell megakadályozni Apa elmenetelét), legyetek igazi Krisztusok! (Szomszédasszonyhoz) Maga meg ne csodálkozzék, ordítson be azon a lyukon, bármit, akárhogyan, hogy az a pók, egyedül ugyan, de élni fog mindig a falon, s a faliszőnyegen hagyott foltnak a gazdáját nem engedjük el soha, az ősök lelke életre ítélte a falut, értitek már?

(Az elhangzott utasítások jegyében alakul ki valamiféle kavalkád, körülbelül mindenki azt csinálja, amit mondtak neki, elképzelhetően improvizált szövegek, vagy egyik-másik szereplő átvehet szövegrészeket Rendező-Fiú elhangzott szövegeiből, a lényeg a káosz, amely mozgás, beszédhang, dulakodás, zene összehatásának az eredménye. Mindezzel egy időben megjelenik a):

Vak gyermek (a megszokott tapogatózással be, majd hamisan ismétli): Isten, áldd meg a magyart... (Ügyefogyottan botorkál fel-alá, mindenki ellökődési az útból)

Losonczy és a Kórus (a Vak gyermekkel egy időben, Losonczy vezényletére, beperdiülnek a színpadra a Kórus tagjai, elől egy férfi bokázik – nagyon rosszul, öregesen, lihegve, mint aki az utolsókat járja –, a többiek a már kétszer bemutatott, úgymond modern táncmozdulattal kísérik az előtáncot, a kézmozdulatokat befejezve a szokásossal): Há!... Há!

(A maximálisra felfokozódott hang-zene-mozgás hirtelen szakad meg, mindenki mozdulatlanná merevedik.)

Zenei függöny

Sötét

Ötödik jelenet

(Esti félhomály az udvaron. Elöl Rendező-Fiú és Losonczy.)

Losonczy (súgva): Lekötözzük Apát éjszakára?

Rendező-Fiú (súgva): Miután elalszik. A családot nem kell beavatni. S reggel felé időben vegyék le róla a szíjakat.

Losonczy: S ha ordítna?

Rendező-Fiú: Rongyot a szájába. Értem?

Losonczy: Világos.

Rendező-Fiú: Vigyázzanak, nehogy megfulladjon.

Losonczy: Nem fog. Ebben már szakértő vagyok. Amikor elkezd sűrűbben ficánkolni a lábával, a rongycsomó felét kivételem a szájából. S akkor megnyugszik. S álmodhat tovább.

Rendező-Fiú: Na, csak ügyesen. Mehet.

Losonczy: Igenis. (mint egy összeesküvő; el)

(A gondolataiba merülő Rendező-Fiú háta mögött megjelenik a Villanyórás, arca bekötve egy kendővel, ceruzáját revolverként Rendező-Fiú hátába nyomja.)

Villanyórás (súgva, fenyegetve): Kezeket fel! Ne forduljon oldalra! Se jobbra, se balra! Ja, és hátra se! Megértette?!

Rendező-Fiú (magasba emeli a kezét, ijedten): Megértettem.

Villanyórás: Most pedig szépen, nyugodtan vegye ki a pénzt a zsebéből, és nyújtsa hátra! Megértette?

Rendező-Fiú: Megértettem.

Villanyórás: Semmi pánik! Semmi zaj! Megértette?

Rendező-Fiú: Megértettem. (mozdulatlan marad)

Villanyórás (fenyegetőbben): Na, mi lesz?

Rendező-Fiú: Megértet... Milyen pénzt?

Villanyórás: Hogyhogy milyen pénzt? A pénz, az pénz!

Rendező-Fiú: Nálam... nálam nincs pénz.

Villanyórás: Duma, az van, mi? Duma, az van! Az áramfogyasztás díját kérem! De azonnal!

Rendező-Fiú (*gyerekhangra váltva*): Bácsi kérem, tessék Apától kérni a villanypénzt, én csak öt éves vagyok, nem is láttam még pénzt soha.

Villanyórás (*magá felé fordítja Rendező-Fiút, karját leereszti, félelmet gerjesztően*): S akkor te mit csinálsz itt?

Rendező-Fiú (*gyerekesen, oldottan*): Kijöttem, hátha a bácsi játszik velem. Apát leszíjazták, ronggyal betömtek a száját, vele most nem lehet játszani.

Villanyórás (*arcáról leveszi a kendőt, megrökönyödve*): Furcsa szokások vannak erre felé, hallod-e?... Aztán sötétben mit lehet játszani?

Rendező-Fiú: Picsipacsit. Mi más?

(Leülnek egymással szemközt a földre.)

Rendező-Fiú (*kérlelve*): A simléderest feltehetem?

Villanyórás (*engedékenyen*): Felteheted.

Rendező-Fiú (*lekapja Villanyórás fejéről a simléderes sapkát, s behúzza a saját fejébe, közben előkészülnek a picsipacsira*): Mondtam, hogy én vagyok a legjobb picsipacsis a vidéken?

Villanyórás: Nem. Nem mondtad.

Rendező-Fiú: Úgy megverem a bácsit, mint egy lovat!

Villanyórás (*híttelenül*): Na, ne mondd!

Rendező-Fiú (*diadalmasan*): Akkor idenézzen! *(két tenyerével hatalmasakat csap a Villanyórás kézfejére, közben nyihog, visít, röhög, szinte fetreng az élvezettől)* Mindenkit legyőztem eddig! Mindenkit! Picsipacsiban verhetetlen vagyok! Verhetetlen.

Zenei függöny

Sötét

Második rész

Első jelenet

(Apa és Anya a képzeletbeli pázsit körül helyezkednek el, Szomszédasszony az ablakkeretben várja a fejleményeket, Villanyórás a zöld ládikón üldögél, körülötte a lányok: Ikertestvér I., Ikertestvér II., Dilibözsi.)

Villanyórás: Nem baj, hogy ideültem?

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (*szinte egyszerre, miközben bátortalanul simogatják*): Dehogy baj! Hogy volna baj?!

Villanyórás (*hosszabb szünet után, elégedetten*): Jó hely ez. Innen a világosságot is szemügyre lehet venni, nemcsak a sötétet.

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (*vihognak a humorosnak vélt gondolaton*)

Szomszédasszony (*honorálva úgymond a gondolat eredetiségét*): Milyen igaz! Milyen igaz!

Villanyórás (*újabb szünet után*): Innék egy kis vizet.

Szomszédasszony (*miután senki sem mozdul, a lányokra kiált*): Vízet, hé! Gyorsan!

Ikertestvér I., II. (*egymás hegyén-hátán, az elsőbbségért szinte verekedve rohannak vízért; mindketten el*)

Dilibözsi (miután megbizonyosodik róla, hogy testvérei nem látják, az asztalon tartott pohár vizet úgy nyújtja át Villanyórásnak, mintha az életét is felajánlaná neki; hüvelykujja belelóg a vízbe)

Villanyórá (kiemeli Dilibözsi hüvelykujját a vízből, leszopogatja, majd élvezettel issza meg a pohár vizet)

Dilibözsi (a szóban forgó hüvelykujját, boldog-révíült mosoly kíséretében, mint egy ereklyét tartja maga előtt; ez a hüvelykuj-játék felhasználható a továbbiakban is, negatív értelemben is)

Ikertestvér I., II. (rohannak be egy-egy pohár vízzel, egymással viaskodva az elsőbbségért; egyszerre): Víz! Víz! (megrökönyödve s Dilibözsit gyűlölve konstatálják a közben történeteket)

Villanyórá (elégedetten körülnéz): Azt hiszem, még maradok. Jó ötlet, nem?

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (miközben félenken meg-megsimogatják a karját-lábát): Jaj, igen!... Jaj, igen!

Villanyórá (elgondolkozva, megfontoltan): A nap leereszkedik a hegyek gerincén, hogy újabb vidékekre áraszsa az eget malasztját.

Szomszédasszony (keresztet vet): Jézusom! Egy költő! S még az is lehet, hogy igazi.

Dilibözsi (szinte szerelmesen, kérlelve): Mondjon még ilyeneket! Mondjon még!

Ikertestvér I., II. (Dilibözsihez egyszerre, ellenségesen): MÉR mondjon? MÉR?

Ikertestvér I. (hittel): Ne mondjon semmit!

Ikertestvér II. (hittel): Csak legyen!

Villanyórá (ikertestvérekhez, Dilibözsire mutatva): Az vesse rá az első követ, akit még nem fogott el a fosás soha!

Szomszédasszony (elismerően): Ez aztán a férfi!

Dilibözsi (ragyogó arccal az égre emeli a karjait, s akármilyen hangfekvésben elénekli egy nemlétező egyházi ének első sorát): Ajándékot kaptam tőleed!

Ikertestvér I., II. (a Villanyórá háta mögött megpróbálják Dilibözsit elnémítani, sikerrel)

Apa (tragikusan, miközben a pázsit előtt térdepel): Én már nem hiszem a tízparancsolatot!

Anya (kétségbeesetten, miközben hátulról átöleli): Miket mond, Dezső?

Szomszédasszony (reménykedve): Melyiket? A hetediket?

Villanyórá (elismerően): Mozgalmas maguknál a délután, jól érzem magam.

Szomszédasszony (Apára epekedve): Én is! Én is! Én is!

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (közel hajolnak Villanyórához, miközben meg-megérintik, a lényeg az, hogy ne vesszítsenek el egyetlenegy szót sem, ha netalán még megszólalna)

Apa (makacsul): Én már nem akarok hat napon át munkálkodni! Nem akarok!

Anya (feláll, s kezét a derekára teszi): Na, idefigyeljen! Tudja, mit mondott a szomszédasszony? Hogy azt kellene megmondani magának, hogy tegye le azt a kivénhedt seggét a székére, s foltozza meg a lábbeliket!

Szomszédasszony (elképedve): Jézus Mária, ez hazudik!

Anya (harciasan): Ki a cipész a faluban?

Apa (felugrik, s széles taglejtésekkel magyaráz Anyának): Kinek cipészkedjek? Alig van nálam cipő, amelynek a talpára ne rajzoltam volna keresztet! Ezeket miért foltozzam meg? Kinek?

Anya: Van olyan is, amelyiken csak nyíl van.

Apa: Igen, mert az illető nyakába vette a világot.

Anya (diadalmasan): Olyan is van, amelyikre semmit sem rajzolt! (körülnéz, s hogy nem látja maga mellett a cipőket, a szerepéből kiesve, dühösen kikiált): Jocó!... (miután semmi sem mozdul) Itt hagyom ezt az egész kuplerájt! Hol a rendező?

Villanyórá (élvezi az eseményeket, a mellette állókhöz, érdeklődéssel): S ilyenkor mi van? Leáll minden?

Szomszédasszony (*dühösen*): Ilyenkor az van, hogy én sem bírom ezt sokáig! Legalább mondta volna a hetedik parancsolatot. De nem azt mondta! Férfi az ilyen?

Jocó (*Szomszédasszony replikája közben be; kezében három pár agyonhasznált cipő; leszórja őket apa elé, a pázsitra; Anyához, alázatosan*): Csókolom a kezét, művész, és bocsánat!

Losonczy (*dühösen be, megragadja Jocót, cipeli kifelé, felháborodottan*): Maga Piroskát csicserészi, miközben a művész úr megtagadja a vallását?

(Mindketten el)

Apa (*dühösen*): Hogyhogy megtagadom? Micsoda hülyeség ez? (*kikiált*) És miért dobta ezeket a cipőket a pázsitra? Maguknak már semmi sem szent?

Anya (*a magasba emeli az egyik cipőt*): Ennek a talpára semmit sem rajzolt! Erre szükség van! És a többire is, mind!

Rendező-Fiú (*be; Anya és Apa közé állva*): Hagytam magukat, hátha megoldják nélkülem is a problémát. Ne a létezés értelméről beszéljünk, ez maguknak magas. És a meddő vitának nincs értelme. Miért nem hallottam érveket? (*Apához, miután kezébe vesz egy férfibakancsot*) Miért nem mondja meg neki, hogy ez az öregember magára zárta a borospince csapóajtáját? (*rámutat a földön heverő cipőkre*) Azok annak a két öregasszonynak a cipői voltak. Az egyik már halott, a másik éneklí neki a Kelj fel, kelj fel, napocskám-at...

Anya (*dühösen, határozottan, majd paposra váltva*): Dobják az öreg után a bakancsát! Maradjon vele a falu pora, a falu sara, a tücsökcirpelés s a hajnalhasadás! Vagy haljon meg mezítláb? (*Rendező-Fiúhoz*) Csak nem gondolja komolyan? (*Apához*) S azt a halott öregasszonyt temessék el egy lyukas zokniban?

Apa (*kétségbeesve*): Nem mindegy?

Anya (*magából kikelve*): Nem! A falunak lelke van! Maga higgye vagy ne higgye a tíz-parancsolatot, de a falu lelkét ne mocskolja be soha!

Rendező-Fiú (*felemelt kézzel lép tovább, mint aki megadja magát az elhangzott érveknek; Villanyóráshoz, lányokhoz*): Itt meg mi van? Hogy alakulnak a dolgok?

Villanyórás (*fejét vakargatva, tétovázva*): Családot kellene alapítani. Mit szólnak hozzá?

(Egy ideig mindenki ledermed, Rendező-Fiú oldalra húzódik, gondterhelten figyeli az eseményeket, miközben a család tagjai körülvesszik a Villanyórást, Szomszédasszony is kiemelkedik az ablakkeretből, az arcokon döbbenet, vágy, csodálkozás.)

Villanyórás (*elnéz a messzeségbe*): Mintha integetnének azok a hegyek. Észrevette már valaki?

Anya (*Apához*): Látod, Dezsőkém? Mondtam én! Jól látszik! Egészen jól látszik! (*Villanyóráshoz*) És ha a tehén beteg, kimegyünk hozzá éjszaka! ...És nálunk illatoznak a legcsodálatosabban a fehér petúniák!... Az uram, az uram a falu cipésze. Oh, rengeteg munkája van! Talpalás, foltozás, ilyesmi. (*felragyogó arccal, szinte mámorosan*) De tud újat is csinálni! (*Apához*) Emlékszel, Dezső? Egyszer csináltál egy csizmát. Vagyis... szóval... akartál csinálni egy vadonatúj csizmát! (*fájdalmasan*) Nagyon akartál. Tíz éve?... Vagy húsz? (*Villanyóráshoz, újra lelkesen*) A miénk itt minden! (*úgy mutat körbe az udvaron, mintha egy hatalmas birodalmat mutatna be*)

Apa (*hosszabb szünet után, Villanyóráshoz*): És jó-e a fizetés?

Villanyórás (*vidáman*): Hát, megjárja. Minden hónapban vehetnék vele egy jobbacska süldőt.

Apa (*jól érthetően kihangsúlyozza*): Mármint hogy vehetnék?

Villanyórás: Vehetnék. Bizony.

(A lányok, asszonyok lélegzetüket visszafojtva hallgatják a férfiak párbeszédét, arcukon megmerevedik a gyönyör, a fejek egyszerre mozdulnak hol az egyik, hol a másik beszélő felé, akárha dróton rángatnák őket.)

Apa (rövid szünet, töprengés után, Villanyóráshoz, a lányokra mutatva): Akkor válasszon! Amelyiket akarja! (lányokhoz) Lányok, sorakozó!

(Tébolyult dulakodás. Rendező-Fiú segítségével valahogy sikerül beállniuk egymás mögé, egyik-másik csábosan mosolyog; negyediknek beáll a Szomszédasszony is, igézően domborítja a testrészeit, időnként kivillantja a combját is; Dilibözsi valahogy rézsútosan helyezkedik el az Ikertestvérek között, hogy hiányzó lábát eltakarják; az Ikertestvérek között azért folyik a küzdelem, hogy melyikük kerüljön a sor elejére; a dulakodást hangzavar kíséri: improvizált szövegek, szavak, kiáltások, könyörgés stb.)

Losonczy (eksztázisban be): Főnök úr! Ez a katarzis? Bógiön a tehén?... Kórus?... Táncsoport?... Hazádnak rendületlenül?... Isten, áldd meg...? Mi legyen?

Rendező-Fiú (Losonczyhoz, mintha titkot közölné, s mintha látomásairól számolna be): Család! Élni fog a család! Losonczy, hiszem a feltámadást! Bódulat? Nem, nem bódulat. A föld s az ég kegyelme egymásba olvadt bennem, érzem a fehér petúniák illatát, a hajnalhasadás s a napnyugták révületét, a születés s a halál áldása elkísér mindenüvé.

Losonczy (kiordított): Hazádnak rendületlenül!

Kórus (be; miközben nagyon gyorsan beállnak a megszokott alakzatba, a tánckar s a szavalókórus szerepöröket ezúttal egyszerre töltik be, amennyiben a jobbra hármat–balra hármat, karok fellendítve mozdulatsort nem a Há-hával zárják, hanem). Hozudnak rendilétesen... (stb.)

Losonczy (Rendező-Fiúhoz, buzgólkodva, alázatosan): Melyik hazára gondoljanak? Amelyik fényre derül?

Rendező-Fiú (mintha ettől jött volna rá a megoldásra): Jézusisten! Kultúra! Ez visszahozhatja nekünk a holtakat is! (lelkesen) Újra lesz harangozója a falunak! (Losonczyhoz) Losonczy! A cipők talpára rajzoltassa visszafelé a nyilakat! Értem? És dübörögjön valami! Rezegjenek a falak, a tetőzet s az ablakszemek! (már-már az őrjöngésig fokozva) És állandóan legyen valami! Például élet! Éreznem kell, ahogy a fülembé sulykolják a létezését, a szememet égesse, lángoljak, Losonczy! És minden nézőt meg kell érinteni. Állítson minden néző mellé egy statisztát, és minden statiszta mellé egy másik statisztát, minden ember mellé álljon egy másik ember, s ha már elfogyott az emberiség, a sor végére felsorakozhatnak a holtak is!

Losonczy (a kezében tartott noteszben végig jegyzetel, az utolsó szavakat szótagolva olvassa): ...felsorakozhatnak a holtak is.

Rendező-Fiú (elképedve): Mit csinál?

Losonczy: Jegyzetek, jelentem. Hogy legközelebb felsorakozhatnak a holtak is.

Rendező-Fiú (ordít): Nem legközelebb! Most! Most! Most!

Losonczy (a színpad oldalához ugrik, s hogy megsürgesse a kint lévő színpadra lépését, kiüvölt): Naaaa!

Kórus (a megkezdett mozdulatsort, szöveget nem hagyják abba egy pillanatra sem)

Villanyórás (közben mustrálgatja a felsorakozó hölgyeket, meg-megcsicsereszi őket, mint ki-nek választani kell a felkínált portékából)

Szomszédasszony, Dilibözsi, Ikertestvér I., II. (szexuálisan is felizgatva, ebből kifolyólag viháncolva, vagy éppen ellenkezőleg, megdermedve túrik a fogdosást)

Vak gyermek (be; átfurakodik a Kórus tagjai között, s ide-oda botladozva énekli újra hamisan): Isten, áldd meg a magyart...

Rendező-Fiú (*átszellemülten, lelkesen Vak gyerekekhez*): Ne ott álljon! Ide álljon! Mellém álljon!

Vak gyerek (*mint bármelyik látó ember, kikerüli a körülötte állókat, s gyors mozdulatokkal megáll Rendező-Fiú mellett, vigyázzba vágja magát, szeme nyitva van, arca ragyog*)

Rendező-Fiú (*meghökkenve*): A vak gyerek? Losonczy, itt a vak gyerekek is látnak?

Losonczy (*egyáltalán nem szabadkozva*): Segédszínész. Ha kell, vak, ha nem kell, csak gyerek. De volt már római lovag, hősszerelmes, hóhér, szűzlány... akármi.

Rendező-Fiú (*fájdalmasan*): S a Himnusz?

Losonczy (*mint aki titkot árul el*): Hetekig próbálgattuk, amíg sikerült szétzilálnom agyában a dallamot, amíg végre hamisan csengett ajkán a szó. Egy zseni fél gáziért! (*diadalmasan*) Nem akármi, igaz?

Rendező-Fiú (*fájdalmasan*): Vajon övé a jövő?

Losonczy (*int a Kórusnak s a Vak gyerekeknek, hogy elmehetnek*)

Kórus és Vak gyerek (*el*)

Villanyórás (*gesztikulációjával is érzékelteti, hogy nem tud betelni a látvánnyal*): Híjj, a jószágos úristenit! Ritkán látni ilyen csodát! (*észreveszi a sor végén álló Szomszédasszonyt*) Az öregebbje, gondolom, csak töltelék, ugye?

Losonczy (*Szomszédasszonyhoz siet, kirángatja a sorból, közben suttogva*): Csak akkor jön elő, amikor a rendező úr beint. (*az ablakkerethez vezet, s átdugja rajta a Szomszédasszony fejét*)

Szomszédasszony (*suttogva*): Pedig nem volt rajtam bugyi. De ezt ne mondja meg senkinek, édesem.

Losonczy (*int, hogy rendben*)

Villanyórás (*begerjedve*): Eszem a lelküket. (*tapogatja a lányokat*) S mit tudnak a lányok, kérem szépen?

Anya (*ragyogva*): Mindent!... Amit egy menyecskének tudni kell.

Apa (*szigorúan*): Várjunk egy kicsit. (*Villanyóráshoz*) A harangozást vállalná-e?

Villanyórás: Aztán miért ne vállalnám?

Apa: Hát csak azért, mert a harangon nincsen kötel.

Villanyórás: Hogyan?

Apa: Merthogy elfelejtettek kötni rá annak idején. Így aztán kézzel kell meglódítani. Fel kell mászni hozzá a harangláb favázán. Minden délben.

Villanyórás (*értetlenül*): Miért nem kötöttek rá utólag egy kötelet?

Apa: Ehhez meg kellett volna szentelni, márpedig egymagában megszentelni egy kötelet nem lehet Istennek tetsző cselekedet. De egy jókora kampósbottal fel lehet mászni a grádicson...

Villanyórás: Hát akkor rendben van.

Rendező-Fiú (*mint akinek elege van a semmitmondó jelenetből*): Ebből elég, folytassuk, kérem, az előbbi jelenetet. Lányok, beállni!

Anya (*összekulcsolt kézzel imádkozik, néha egy-egy hangot is hallatva, hogy sikerüljön az ara kiválasztása*)

Ikertestvér I., II., Dilibözsi (*bakalódva, egyre ocsmányabb módon kínálják fel magukat*)

Ikertestvér I. (*panaszkodva*): Megütött ez a buja tyúk!

Ikertestvér II. (*rikácsolva*): Döngicsélsz, te, döngicsélsz, mint az elkurvult darazsak?

Rendező-Fiú (*szigorúan*): Maximum hajat tépni! Hajat igen! Ütni nem! Világos?

Szomszédasszony (*szenvedve*): Jaj, istenem, miért nem lehetek ott? Miért?

Apa (*Villanyóráshoz, fájdalmas nosztalgiával; a monológ közben minden egyéb zavaró ténykedés szünetel*): Amíg a kampósbot segítségével haladtam felfelé a grádicson, a lent álló hívek, bámészkodók, gyerkőcök megtapsoltak mindannyiszor, különösen, ha esős vagy

jeges időben megcsúsztak a lábaim a grádicson, a félénkebbek jajongtak is egy kicsit, utána meg hazakísértek a kapuig, vitték a kalapomat, lajbit, ha bődületes volt a meleg, merthogy nehezen viselem a kánikulát... A kampósbotot többen is fogták, kitétetésnek számított fogni a botot, harangsza volt, biztosan azért. Csakhogy a tapsolók... hol vannak azóta a tapsolók?

Ikertestvér I., II. (*lelkesen, egyszerre*): Mi tapsolunk!

Dilibözsi (*szerelmesen*): Én is... én is tapsolok!

Szomszédasszony (*vágyakozva*): Viszem én a lajbit.

Anya (*csendesen*): Én viszem a kalapot.

Szomszédasszony (*hangot váltva, akárha egy cirkuszi mutatványt konferálna be, Ikertestvér I-re mutatva*): Annak a szeplősnek a mellén megáll a kanál!

Villanyórás (*érdeklődéssel, hitetlenkedve*): Hogyhogy megáll? Hát ilyesmit nehezen hisz el az ember.

Szomszédasszony: Laposan ráteszi a bimbaja mellé, aztán ott marad. Ül, s nem mozog. A nyele kicsit felkunkorodik, tisztára egy csoda. Mindig félek, hogy egyszer megszólal.

Anya (*szégyenlősen, szerényen*): Tulajdonképpen a villa is megáll rajta. És... és utoljára nyolc búzaszem is megült az egyik cicijén.

Villanyórás (*leül az egyetlen székre, a lányokkal szemközt*): Hát ezt akkor látni kell!

Ikertestvér I. (*közlebb lép a Villanyóráshoz, majd Anyához, ragyogva*): Levetkőzzem?

Anya (*sűrgetően*): Persze. Magunk vagyunk, nem?

Ikertestvér I. (*vetkőzni kezd, sietségében belegabalyodik a saját ruhájába, igyekezete nevetségessé is, sírnivaló is; hirtelen sikerül derékig lemeztelenítenie magát*)

Losonczy (*Rendező-Fiúhoz, túlzásba vitt buzgólkodással*): Egy kicsi dobpergés, olyan deleges, nem kellene? Mintás szoknyák, hejehuja, izzadságszag, bűdösség? Főnök?

Rendező-Fiú (*elgondolkozva*): Hát nézze...

Ikertestvér (*Losonczyra mutat*): Az az ember menjen ki! Én, kérem, eladó lány vagyok, nem Ribanc Nusi! Bárkinék nem vetkőzöm!

Rendező-Fiú (*int Losonczy-nak, hogy menjen ki*)

Losonczy (*kifelé menet, gúnyosan*): Mesélhetnék! (*el*)

Ikertestvér I. (*kikiált a színpalack mögé, immár félmeztelenül*): Naaaaa!

Jocó (*berohan, kezében egy evőkanál, megmarkolja Ikertestvér I. egyik mellét, s a mellbimbója mellé ráragasztja a kanalat, érzékeltetve, hogy a kanálra előzőleg valami ragasztót kentek*)

Anya (*a Villanyórásnak befogja a szemét*)

Jocó (*ájduldozva az izgalomtól*): Bocsánat, művésznő, bocsánat... csak így lehet, ha... ha jól... jól megfogom...

Ikertestvér I. (*türelmetlenül*): Megállt?

Jocó (*diadalittasan nézi a mellre ragasztott kanalat, büszkén*): Megállt!

Ikertestvér I. (*int Jocónak*): Akkor sicc!

Jocó: Igenis. (*el*)

Anya (*leveszi a kezét Villanyórás szeméről*): Most tessék odanézni! Most!

Villanyórás (*őszintén értékelve a mutatványt*): Örület! Egyenesen!... Nahát! El vagyok ragadtatva! (*közlelről nézegeti Ikertestvér I. mellét*) Lám csak, falun is olyan! No, nézd csak!

Ikertestvér I. (*visszarántja magára a ruhát*)

Villanyórás (*a lányokra mutat, lelkesen*): Olyan egyformák! Olyan helyesek! Szinte képzelenség lesz választani. (*gyanakodva, hangot váltva, Dilibözsit nézegetve*) Ennek hibádzik a lába, kérem?

Anya (*lakonikusan*): Többől. Majdnem. De jó lélek ez is. Főz, mos, vasal, énekel.

Villanyórás (*mint aki az ilyesmire nem tart igényt*): Nem lehetne arrébb vinni egy kicsikét? Főzzön, mosson, s közben énekelhet is, ha akar. Halkan, jó?

Anya (*int Dilibözsinek, hogy húzódjék el a jelöltek közeléből*)

Dilibözsi (*elugrál a közelből, arcán megalázás, szégyen, düh*)

Villanyórás (*Ikertestvér II-höz*): Hát te? Tudsz-e valamit?

Ikertestvér II. (*félénken, majd egyre inkább felbátorodva a fejére mutat*): Én itt tartom az eszemet!... És mindennap tapsolni fogok magának a grádics alatt... És nekem akkor integetnek a hegyek, amikor csak akarom!

Anya (*izgatottan*): Mondd a tehenet is!

Ikertestvér II.: És a tehen engem szeret a legjobban! (*széttárt karokkal, szinte repdesve*)
Annyi tejet ad, amennyit csak akarok! S ha megkérem, azt mondja, hogy múúúúú...

Szomszédasszony (*suttogva*): Milyen tehen? Sosem volt tehenük!

Villanyórás (*széttárt karral az égre mutat, egészen előrejön*): Anyám sírna! Ha élne, itt ülne és sírna! Micsoda család! És ráadásul itt a picipacsis. (*mint aki most jön rá, hogy valaki hiányzik*) Hol van a picipacsis?

Anya (*szolgálatkészen, de ijedten is*): Milyen picipacsis?

Villanyórás (*mint aki érti a tréfát*): Jaj, de huncutnak tetszik lenni! Ragyogó család! Tetszik már érezni a menyegző illatát?

Zenei függöny

Sötét

Második jelenet

(Helyszín változatlan. A szoba egyetlen ágyában hárman fekszenek, középben Villanyórás, mellette jobb és bal felől Ikertestvér I. és II. Különös pozícióban alszanak, éreztetve, hogy itt hármas nászéjszakának lehettünk volna tanúi. Dilibözsi is alszik, a székre kuporodva. Szomszédasszony feje az ablakkeretből lóg be a szobába. Szintén alszik. A képzeletbeli ágyás mellett Apa térdepel, Anya hátulról átölelve tartja. Rendező-Fiú mellettük áll, Kórus oldalt felsorakozva, előttük Losonczy, felkészülve a vezénylésre.)

Rendező-Fiú (*Apához, szuggesztíven*): A megveszett kutyák már nem csaholnak, szemük véres, nyáluk folyik, habosan, fehéren, a testükbe költözött reszketéstől zsigereik mindegyike mozgásba lendül, mintha helyet cserélne bennük a tüdő, a máj és a vese, remegő bőrük mögött a csontdarabok is költözést színlelnek, terhükre van a test, mely adatott nekik, csak harapni, recscenteni és ölni tudnak, mert harapni, recscenteni és ölni kell! Magában a veszethez rosszabb a kutyákénál, vészjóslóan intellektuális gondolatotna, nincs kapkodás és fékevesztettség, csak fájdalom van és rimánkodás. Mondja utánam: (*fájdalmasan, rimánkodva*) Nekem már nem integetnek a hegyek! Nekem menni kell! (*türelmetlenül*) Mondja már! Mondja már!

Apa (*Rendező-Fiút utánozva*): Nekem már nem integetnek a hegyek! Nekem menni kell!

Rendező-Fiú (*rendezői szuggesztivitással*): Művész úr, tüntessen! Lássam az arcán, ahogy tüntet a csenddel! Mossa ki az agyát! Csak arra gondoljon, hogy fáj! Vonítson! Vonítson hang nélkül! Vonítson a szemöldöke, a lábikrája és a veseköve! Mert elszakadtak a kötelek a földiekkel s az égiekkel egyaránt. Magunkra maradtunk, s nem értjük sem a világot, sem egymás szavát. Még egyszer!

Apa (*még fájdalmasabban*): Nekem már nem integetnek a hegyek! Nekem menni kell!

Anya (*magához szorítja Apát, sír*): Jaj, Dezső! Jaj, Dezső!

Rendező-Fiú (*Anyára rivall*): Maga meg nem hervadozik, maga nem az az elhasznált, nyamvadt kis néber, a maga ereiben nem tocsog, caplat a vér, kőrengeteget zúdít mindenüvé, hogy szilárdan álljanak a hitüket vesztett gátak, zsilipek...

Apa (*hirtelen kitérve énekelni kezd*): Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek...!

Anya (*olyan nagyon szorítja magához Apát, hogy elzuhannak a képzeletbeli pázsit mellett; szinte dühöngve*): Vergődj, énekelj, káromold az Istent, csak ne hagyj itt bennünket, Dezső!

Losonczy (*beint a Kórusnak*)

Kórus (*a megszokott mozgással kísérve*): Hozudnak rendilétesen...

Rendező-Fiú (*a Kórus ordít*): Ne most! Ne most!

Apa (*fájdalmasan*): Álmomban mindig sötét van. A fényre gondolok állandóan, és azt sem tudom, hogy milyen.

Rendező-Fiú (*Anyához*): Szorítsa magához, hogy ne kapjon levegőt, annyira!

Anya (*miközben még szorosabban magához öleli Apát*): Nézzen reám! Az én arcom fényben fürdik állandóan, pedig a napsugarak a kavicsok fején ragyognak az udvaron... Valami fényforrás lehet bennem bizonyosan. ... Itt a világozás otthon van, Dezső.

Apa (*látomásosan*): Állítólag meg lehet fogni!... Valaki úgy emlékezett rá, hogy a kezében tartotta, és az volt az öröm csodája, maga a beteljesülés, mely egyszer, egyetlenegyszer adatik meg nekünk.

Anya (*értetlenül, de az egyet nem értés heveségével*): Miről beszél? Az álomról? A sötétről? A fényről? A szentekről? Istenről?

Anya és Apa (*meggyötört arccal ölelik egymást, fényképpé meredve*)

Rendező-Fiú (*beint Losonczyinak és a Kórusnak*): Most! (Egyre fokozódó ekstázisban) Térdre! Térdre! Akinek sebes lesz a térdje a jelenet után, dupla gázsit visz haza!

Kórus (*Losonczy intésére egyszerre zuhannak térdre*)

Rendező-Fiú (*m. f.*): Zokogó anyákat akarok látni, akik könyörögve és félig tébolyultan imádják Apában a jelent, amelyben nemcsak a múlt, hanem a múltak múltja is benne van. És kulcsolódjanak imára a kezek...

Losonczy (*vezényelve*): Imá-ra!

Kórus (*tagjai egyszerre kulcsolják össze a kezüket*)

Rendező-Fiú (*m. f.*): És ne legyen hangos a szó, a fohászharangok odabent kongjanak. (egyre fájdalmasabban, majd ismét fokozódó lelkesedéssel, hévvel) És ítéltesenek kushadásra a lélekharangok mindahányan! És a férfiarcon düh legyen, bőszerűség és felháborodás, de az együvé tartozásra is esküt tesznek a mozdulatok, nincs közöny, nincs lelki pusztaság (az egyik kórustagra mutat, akin fehér ing van), és maga ott bal felől, igen, az a fehér inges, maga lesz a jelkép, az egyedüli, akinek az égre mutatnak a karjai, és legyen mezítláb, hogy érezze a földből sugárzó energiát, a száját tátsa ki, és ne vegyen levegőt, és bömbölgjön, zúgjon, harsogjon a szó: Halleluja! Halleluja! Halleluja!

Losonczy (*beint a Kórusnak*)

Kórus (*összevissza, gyengén, ijedten, fájdalmasan, de mindenképpen olyanformán, hogy a közönség számára ez ne legyen humoros*): Halleluja... halleluja... halleluja...

Rendező-Fiú (*változatlan hévvel, hittel*): És arcukból sugározzon a hit, ez az a hit, mely életben tartja a petúniák illatát, és valaki vigye el a szót a környező falvakba, és mindenüvé, ahol ajtót nyitnak a hírhozónak, hogy a hit győzelmet aratott idehaza! És most jöhet a tánc! Losonczy! Ünnepeljük a hitet!

Losonczy (*kórusához*): Tánc! Tánc!

Kórus (*összevissza mozdulatokkal próbál valamiféle táncot bemutatni*)

Rendező-Fiú (*megfontoltan*): Egyforma mozdulatokat akarok látni, komoly, mosolytalan arcok, éljük át az ünnep pillanatát, csak a lábak robognak, kezek a testhez lapulva, szöveg a lelkekben tombol tovább, és zene!

Losonczy (előtáncosként sután mutatja a mozdulatokat)

(Kívülről dobpergés, fülsértő zene hallatszik.)

Apa, Anya (szinte megdelejezve próbálják imitálni a Kórus tagjainak táncmozdulatait)

Szomszédasszony (felébred a zajra, és kíváncsian követi az eseményeket)

Rendező-Fiú (Szomszédasszonyhoz): Jöjjön már ide!

(Szomszédasszony lélekszakadva rohan a Rendező-Fiúhoz, vadul, komoly arccal s egyforma mozdulatokkal kezdenek el táncolni, arcukon elszántság s a győzelem tudata. Nemsokára négyen [Apa, Anya, Szomszédasszony, Rendező-Fiú] egy sorba állva táncolnak Losonczy s a Kórus tagjai előtt. A táncmozdulatok hasonlatosak az ír népi tánchoz, főleg ami a merev testtartást illeti.)

Rendező-Fiú (táncolás közben, szüneteket beiktatva a szövegbe): Maguk nem értik, nem érthetik ezt a féktelen táncot! Maguknak földszaguk van, ösztönlények, lehet, hogy csimaszok, de megérik, meg kell hogy érezniük, hogy a táncban jelen van valami, jelen van a túlélést jelentő gondolat.

Anya (mint akit megdelejeztek): Én érzem!

Szomszédasszony (egészen más hangszílyal, valamiféle erotikusságot is érzékeltetve): Érzem! Érzem! Érzem!

Rendező-Fiú (megáll a táncolással, s miközben mindenki tovább táncol, megáll Apa előtt, háttal a közönségnek; Apához): Magának azt is hallania kell, hogy egyfolytában szólnak a kürtök odabent (Apa mellére mutat), a nyüszítők kórusa és az ujjongóké egy és ugyanaz, csak ők nem tudnak róla, egybefolyik a tett, a szándék s a gondolat, okozatból ok lesz, kenyérből komló, s nem véreznek a szegeken járó talpakon a sebek, ha azt akarjuk, hogy ne vérezzenek! (hátraint) Losonczy! Jöhet a szöveg!

Dilibözszi (az alvók fejénél áll, jól érzékelhetően szenved a látvány miatt, nyilvánvalóan féltékenységéből akarja megzavarni az alvókat; miközben két kézzel rázza az ágyat, szövegét többször megismétli): Jaj, istenem, szarni kell!

Villanyórás, Ikertestvér I., II. (meg-megrázkódnak, esetleg meg-megmoccan egyik-másik, de nem ébrednek fel)

Rendező-Fiú (Szomszédasszony felé, erőszakosan): Mire vár?

(A kórustagokon kívül mindenki leáll a táncolással, Szomszédasszonyt nézik, ahogy hatalmas léptekkel végigszáguld a színpadon, s Dilibözszi a hátára veszi. A mozdulatokból nyilvánvalóvá válik, hogy Dilibözszi tulajdonképpen nem akar menni, Szomszédasszonynak viszont vinnie kell, ebből olyan groteszk küzdelem alakul ki, amelyben mindketten maximálisan próbálnak fizikailag helytállni, közben egyre közelebb kerülnek a budihoz. Küzdelem közben különös hangokat hallatnak.)

Losonczy (miközben karlendítéssel irányítja a Kórust, hogy a lábak egyszerre döngjenek a padlón, jól láthatóan élvezi a budi felé haladók küzdelmét; Rendező-Fiúhoz, tudálékosan): Az állatok is selypítenek, ha nagy a vész. (élvezettel) A kasztrált kanok ugyanilyen hangokat hallatnak azokon az emlékezetes hajnalokon. (ügybuzgalommal) Egy tehénbögés nem jönne jól ide? Az optimista kicsengés miatt...

Rendező-Fiú (keserűen): Losonczy, maga csak azért született, hogy meghaljon.

Apa (kihasználva az előállott helyzetet, amelyben mindenki Szomszédasszony és Dilibözsi küzdelmét követi, óvatosan felveszi a tarisznyáját, s lassú, alig érzékelhető mozdulatokkal megpróbál elszökni)

Anya (észreveszi Apa szándékát, s Apa lábába kapaszkodik; könnyörögve, sírva): Dezsó! Ne hagyjon itt bennünket, Dezsó!

(Apa a földön vonszolja magával Anyát egy ideig, s mielőtt végleg elmenne, Losonczy intésére a Kórus férfi tagjai megragadják Apát, lekötözik, száját betömik; közben a Kórus női és gyerek tagjai tovább táncolnak.)

Szomszédasszony (az előbbi eseménnyel egy időben bezuhan Dilibözsivel a budiba, megfelelő hangok kíséretében)

Villanyórás, Ikertestvér I., II. (lassan ébredeznek, nyújtózkodnak; Villanyórás sorban magához rántja a lányokat, becézgeti, csókolgatja, fogdossa őket, miközben azok visongnak az élvezetes játéktól)

Villanyórás (a győztes nagyvonalúságával): Te! Hallgassatok ide! Minden évben veszek nektek egy-egy kecskét.

Ikertestvér I. (felháborodva): Nem azt mondta, hogy havonként egy süldőt?!

Villanyórás (mint aki ennek a feltételezésétől is felháborodik): Én mondtam ilyesmit?

Ikertestvér I., II. (egyszerre): Mondta! Mondta!

Villanyórás (makacsul): Egy kecske, és kész! Ha kell, kell, ha nem...?

Ikertestvér I. (harciasan, büszkén): Nem kell! Kikérem magamnak!

Ikertestvér II. (csendesen, esengve): Nekem kell. Engem csak a tehén szeretett...

Ikertestvér I. (örjögve, a dühtől sírva): Milyen tehén! Milyen tehén?... Te... te szuka!

(Ikertestvér I., II. egymásnak esnének, de hogy Szomszédasszony kibotorkál a budiajtón, mindenkinek a figyelme ráirányul; Szomszédasszony mintha tíz évet öregedett volna, kócos, ruhája megtépvve, alig tud járni.)

Szomszédasszony (a szobába vonszolja magát, a földre zuhan, mintha görcsökben fetrengene, tépi a haját, tátog, mint aki megnémult, kalimpál, szemét forgatja, egyszóval közel van az örülethez; nyögve): Pálinkát! Pálinkát!

Rendező-Fiú (Losonczyhoz, ordítva): Pálinkát!

Losonczy (a befelé leselkedő Jócóhoz): Pálinkát!

Jócó (berohan az üveg pálinkával, üvegből itatja Szomszédasszonyt)

Szomszédasszony (úgy-ahogy magához térve a budira mutat): Beesett!

Losonczy (rövid, dermedt csend után kikiált): Bach! Nem Schubert!

Jócó (kirohan, hogy intézze a zenét)

Losonczy (elismerően, élvezettel, a megrökönyödve álló Rendező-Fiúhoz): Ragyogó alakítás! Az ilyet tanítani kellene, igaz?

Vak gyerek (miközben megszólalnak a Bach-akkordok, oldalról belép, karján egy nagy csokor virággal; a virágszálakat finom mozdulatokkal egyenként a földre ejti): Temetővirágot, tessék!... Temetővirágot, tessék! (el)

Kórus (a Vak gyerek után lépegetve lassan elhagyják a színpadot)

Anya (a drámai fejleményeket valóságnak érezve sikoltozva megindul a budi felé)

Villanyórás, Ikertestvér I., II. (jól láthatóan óriási erőfeszítésekkel tudják csak lefogni Anyát)

Villanyórás (izgatottan): A párnát! Nyomjuk a párnát a szájára! Minden kihallatszik!

(A család tagjai közös erővel leteperik Anyát, fejét az ágyról lekoppott párnába nyomják, majd egy kupacban a földre kerülve, egymást átölelve, mozdulatlanul maradnak.)

Rendező-Fiú *(miközben a lekötött s elnémított Apát nézi, kerülgeti, néha egész közel hajolva az arcához, de mindig háttal a közönségnek)*: Művész úr, itt lábbal tiporják a gyolcsban megfogant eszmét. Maga körülbelül annyi hitet sugall, mint egy túlfútott szexualitásban vergődő eunuch. Látja a lángokat? Hallja a hangokat, az üvöltést, a jajt? Érzi, ahogy reng a föld? Losonczy, látát! Égjen a szenny, a mocsok, a hányadék és a földbe szivárgott könnyzuhatag! Jajveszékélés! Tudja, milyen a jajveszékélés?... Kérek egy szopránt! Kérek egy szopránt! Szopránban vonító anyák éltessek a hazát! És térdre! Mindenki! Ha vannak istenek, ők is! És mondassa velük kórusban: vegyétek magatokhoz az Úr testét!... Maga meg ne bámészkodjék, művész úr! Rohanjon bele a mihaszna tömegbe. Lássam, ahogy gyémántmarkolatú kardjával sorban belevagdós a fejekbe. A hitet vágja bele! És lengesse a karját, lengesse azt a két velőtlen csontot, hadd lássa mindenki, hogy újra elvégeztetett, örökkön-örökké csak elvégeztetett, legalább az elvégeztetettségen higgyen, művész úr! Losonczy, miért nem masírozik be az öntömjénezők csapata? Döngessék a mellüket, uraim, születőben van a haza, halljam a lélekharangok ezreit, ahogy leendő elmúlásunkról már születésünkkor megemlékeznek. Igen, uraim! *(a lekötözött, elnémított Apára mutat)* Ez itt Pannónia!!!!

(Felerősödött Bach-akkordok)

Sötét

Harmadik jelenet

(A szereplők félkörben helyezkednek el egy-egy széken. Rendező-Fiú a zöld ládikón ül, kezében egy karmesteri pálca. Ezzel mutat rá arra a szereplőre, akinek szót ad, s akinek kötelezően beszélni kell. Apa és Dilibözszi nincsenek a színpadon. A félkörben ülők javasolt sorrendje balról jobbra: Anya, Losonczy, Ikertestvér I., Ikertestvér II., Szomszédasszony, Villanyórák. Oldalt Jocónak csak a feje látszik, jól érzékelhetően ugrásra készen várakozik.)

Rendező-Fiú *(közönséghez)*: Kivételesen ketten ülünk a ládikón, én és egy szitakötő. Messziről észre sem vehető, de én jól látom, ahogy hatalmas szemeit rám mereszti, s átlátó szárnyaival integet nekem. Örül, hogy vagyok? Lehet, annak örül, hogy itt vagyok.

(A jelenet replikái, függetlenül azok tartalmától, általában érzelmi töltetű mentesek – leszámítva azokat az eseteket, amikor ez külön jelezve van –, mintha az első olvasópróbán hangzottak volna el, de szövegekönnyvet természetesen senki sem tart a kezében.)

Anya: Ezek a csirkék ideszemtelenkedtek a konyhaajtó elé, s olyan sebesen mozgatják a fejüket fel-alá, hogy a harkályok irigykedve néznék a mutatványt.

Ikertestvér II.: Nincsenek harkályok, Anya.

Ikertestvér I.: Miért? Csirkék vannak?

Rendező-Fiú (*hosszabb csend után*): Vannak! Mondja, hogy vannak! És etesse őket folyamatosan!

Anya: Pirika, pirika, pirika...

Szomszédasszony: Leszarták az egyik cipőmet, nem látja?!

Anya: A csirkék bölcsek. Oda szarnak, ahova kell. Pirika, pirika, pirika...

Villanyórás: Na, mi van, picsipacsi? Ma is győzni akarsz?

Rendező-Fiú: Ezt kérem játékosabban!

Villanyórás (*játékosan*): Na, mi van, picsipacsi? Ma is győzni akarsz? Ejnye-bejnye!

Rendező-Fiú (*dühösen*): Nem ejnye-bejnye! Nem volt szó semmiféle ejnye-bejnyéről! Maga nem tudja megérteni, hogy ez a gyerek tulajdonképpen nem tudja, mi a győzelem?

Villanyórás (*panaszosan*): Egyszer vörösre verte a kézfejemet!

Rendező-Fiú: Álmában. Igen. (*gyanakodva*) Mondja csak, maga meg tudna simogatni egy szitakötőt?

Villanyórás (*felháborodva*): Én? Kikérem magamnak! Én nem vagyok olyan...

Rendező-Fiú (*szomorúan*): Picsipacsi olyan. Csakhogy a szitakötőnek hiába van szeretet a szemében, nem engedi, hogy megsimogassák.

Losonczy: Olyan schubertes a hangulat, igaz?

Rendező-Fiú: Losonczy, menjen ki!

Losonczy (*zavartan*): Mennyi ideig szíveskedik... nélkülözni, ugye... szóval a személyemet?

Rendező-Fiú: Végleg menjen ki.

Losonczy (*feláll, s kifelé menet, tudálékosan*): Pedig egy édeskés, finom kis Schubert igen-csak ellensúlyozni tudta volna... (*el*)

Rendező-Fiú (*kikiált*): Jocó! Üljön be!

Jocó (*mint aki óriási megtiszteltetésnek érzi, hogy a művészek között lehet, ezt érzékeltetve lép be, majd leül Losonczy székére*)

Szomszédasszony: Szóval... az ikrek... hogy úgy mondjam... terhesek?

Anya: Pirika, pirika, pirika...

Villanyórás: Maga üljön le a valagára, jó?

Szomszédasszony: Jó.

Rendező-Fiú (*Szomszédasszonyhoz*): Mondja inkább érzéssel, együttérzéssel, merthogy emberileg magát is megviselte ez a szégyenteljes esemény, mármint hogy az ikrek... Persze jó az, ha jön a gyerek, az utánpótlás, a jövő, de... így, szóval így! Értem? Na!

Szomszédasszony (*kicsit gondolkodik, aztán szenvedélyesen*): Hogy azt a kurva anyátokat...!

Anya: Pirika, pirika, pirika...

Ikertestvér I.: Az enyém nagyobb! S azt hiszem, már mozog is!

Ikertestvér II.: Ronggyal kitömted magad, azért!... Én hiszem a szenteket... és szűzen születtem!

Ikertestvér I.: Simogasd magad, ha úgy érzed, hogy nehezebb felcsinálnak lenni, mint hármásban szarni vasárnap is.

Ikertestvér II.: Isten hallja! Tudod?! Isten hallja!

Anya: Pirika, pirika, pirika...

Villanyórás: Megfejté a tehenet?

Szomszédasszony: Milyen tehenet?

Villanyórás: Nem magától kérdeztem.

Anya: Inkább azt mondja meg, hová tűnt el az ágy alól a kaptafa és a cipők, mind. Egyik sincs sehol, sem a keresztetek, sem a nyilasok, sem az a három...

Jocó (*zavartan, szabadkozva és bűnösnek is érezve magát*): Bocsánat, Villanyórás művész úr parancsára a kaptafára kötöttem egy rózsaszínű masnit, ott van a szemétkupac tetején, s körülötte ott vannak a cipők is... (*szinte lélegzetvétel nélkül mondja el a szöveget, a végén teljesen kifulladásra*) ...ugye...

Villanyórás: A jövőnek ára van!

Rendező-Fiú: S tegye hozzá azt is, hogy a hajók elmentek, vagy nem kötöttek ki soha ezen a vidéken, valami integetésről is szót ejtettek valamikor, de senki sem integet, ki halott már olyant, hogy a föld integetne egy gyalogjáró embernek? Apró kövek vannak az udvaron, kisarjadt fűcsomók imitt-amott, por, kifehéredett, apró ürülék, és a formátlanul megszáradt sárban emberi lábnyomok láthatók, bennük a vékonyka csirkelábak ezrei. Rend van. Ez a mi rendünk! Értem?

Anya (*félénken, akadozva*): Pirika, pirika, pirika...

Zenei függöny

Sötét

Negyedik jelenet

(Rendező-Fiú egyedül a színpadon. Körülnéz, gondolkodik, észrevételeit a színpadra képzelt segédszemélyzethez intézi.)

Rendező-Fiú: A sárba száradt talpnyomokon kell igazítani egy keveset, legyenek apróbb nyomok is, de domináljanak a férfitalpak, a hitelesség sok felől jövő és különböző irányba haladó női cipőnyomokat is igényel, s legalább hat csirke legyen állandóan az udvaron, nem baj, ha nem szemerkélnek, de sétáljanak fel-alá, s egy-egy koty-koty is jöhet. A szitakötő, mint hangulati elem, jól sikerült, Piroskám, szívemnek szólni kellene, hogy ne röpdössenek túl sokat a szárnyai, és jó lenne, ha megkapná a hatodik lábát is, ki látott ötlábú szitakötőt? Kiröhög a világ. És amikor azt mondják, hogy milyen tehenet?, halljam a kérdőjelet, ahogy rákunkorodik az életükre, a felső görbületben az egék tartják egyensúlyban a földbe kapaszkodó alsó tekervényt, s a pont egy virtuális kalap, amit a hitetlenek alant hordanak. S ne giccseskedjünk, kérem, azzal a kaptafával, a múlt jelképeit a rothadó szemét mélyéből kell előkotornunk minduntalan. S a jelennek miért állítanak kopjafát? Vigyék ki innen! Értem? És kéretek mindenkit az udvarra! Tessék felkészülni a közös gyónásra! Következik az utolsó jelenetek egyike, fontos fejlemény, biblikus próbatétel, amely a Bibliából kimaradt. A megtisztulást követően újrakezddjük a múltat, nincs smink, színpadi zene, parabola és allegória, minden igazi lesz, bölcső, emberarc, élet és sírhant. Kórus, vak gyerek oldalt be. Nincs tánc, nincs ének. Világos?

Anya és Villanyórás (*be; legalább húsz évvel idősebbek, állnak mozdulatlanul, s úgy néznek Rendező-Fiúra, mint akit most látnak életükben először*)

Villanyórás (*némi gyanakvással*): Kicsoda maga?

Anya (*szelíden, de idegenül*): Kit tetszik keresni?

Rendező-Fiú (*hosszabb szünet után, mint aki nem érti a fejleményeket, zavartan*): Losonczyt.

Anya (*m. f.*): Itt csak mi vagyunk. Mi ketten.

Rendező-Fiú (*tele kételkedéssel, zavarral*): S a Kórus? Az ikrek? A tehén? És volt egy vak gyerek is, aki látott. És a harang?

Villanyórás: Milyen harang?

Anya (*mint akinek felemlik valami a múltból*): Volt itt harang is valamikor... mindig meglódította valaki...

Rendező-Fiú: A kampósbottal mentek fel a grádicson.

Anya (*ijedten*): Honnan tudja?

Rendező-Fiú (*elcsendesedve*): Beszélük.

Anya és Villanyórás (*félig-meddig megfordulnak, jelezve, hogy befejezettnek tekintik a beszélgetést*)

Rendező-Fiú (*kifelé menet, tétován*): Adjon isten.

Villanyórás: Magának is.

Anya: A temető arra van. (*mutatja az irányt*)

Rendező-Fiú: Tudom... Köszönöm. (*el*)

Villanyórás (*rövid szünet után*): Ki volt az?

Anya: Nem tudom. Néha jön valaki, aztán elmegy. Érthetetlen.

Villanyórás: Egyfolytában megzavarják az embert. Most akartam lemenni a borospincébe, és tessék. Segít felemelni a csapóajtót?

Anya: Persze, és énekelni fogok magának jó hangosan.

Villanyórás: Szép lesz ez a mai délután.

Anya: Szép lesz bizony.

(Miközben befelé mozdulnak, a színpad sötétbe borul, majd az egyik oldalon belépő Rendező-Fiúra irányul egy reflektor.)

Rendező-Fiú (*közönséghez*): A vándoroknak üzenem, akik erre a vidékre vetődnek valamikor, hogy a kampósbot megrepedt ugyan, amivel fel lehet mászni a grádicson, de megvan biztosan, az egyfenéknői ládikóba rejtettem, a konyhaablak alá. Hogy ne keressétek, ha szükség lenne rá, merthogy magától nem szólal meg az istenadta. Nem kell hozzá különleges tudomány, ha meglódtod, elkongatja a maga dallamát. Noha a mieinknek már nem létszükséglet a harang, a fülekbe költözött, ott szól állandóan. És a diófát se felejtsem elmondani: eszembe jutott a legfontosabb, balról a második ágra kell csimpaszkodni, arra a göcsörtösre, amelyen hagytam egy jelet, a többi ág csenevész, letörhet veled. És ne ordíts fel, ha a hegyek integetnek, fogadd el, hogy ez a természetes, köszönts őket reggel és este, ennyi elég nekik, hogy megszeressenek. Ja, és a szitakötők, a hatlábúak, emlékeztess őket, hogy ott voltam velük az egyfenéknői ládikón, és számolgattuk a csirkék sárba száradt nyomait. Mondtam, hogy a csirkék szarnak is?! Na, képzelj el, hogy mi történt... ezt már ne mondjam el? Jó. Csak egy kérést, ha lehetne. (*egészen előrejön*) Apa kalapját keresd meg. Ott csüngött a budi ajtaján, s eltűnt valamerre. Nagyon fontos lenne nekem. Az Apa kalapja. Az Apáé.

Zenei függöny

Sötét

Vége

Marsall László

Egy Lakótelepbe falazott költőre

Költő.

*Köll tő?
vagy csak a szár,
a nadrágszár,
rája gomb is?
Kell-e lomb is?
Köll-e bodor
virág-fodor,
fakorona?
Akarod a
kék eget?
te goromba
élemedett
vén korodban
süttetni a feneked?*

Röpke Idillium

*Sárkány-szikra,
mint a fehér
holló – ritka,
fésülködéskor
ha pattan
cigánylányos
borz-haj alól,
szem-csippentés
mikro-kés és
ágyú-lövés
férfi-ágyék
izzik-füstöl
Ó-évestül Új-évestül.*

*Ha látomás
volna, lenne
tükörcserép
kis keretben.
Riccs-reccs-keret
szertereped
langyos eső-
zésben fered.
Sárkány-szikra
havas kertben
fekszel - rizsma,
hótt papíros,
csak a szemed
sírós-piros.*

Rosszacska félreértés

Szabolcska Mihály epigonja

*Ni! Mit csinál az asszonnyal!
Hátradönti, kontyát szétzilálja.
Asszony torpan, arca veresedik,
tegnapelőtt is fölpofozta.
Asszony szeméből dől a könny!
Isten rogyassza rá egét
a kurafi gazemberre!
Tüstént megagyabugyálom!
Kontyát az asszony hátrasimítja,
törli a könnyét kezefejével.
Sóhajt az asszony.
Végre elállt a szél.*

Merevített pillanat

*Esernyő terpesztő bordaívről
a letört fém-darabka visszalő
Napsugarat, vonásnyi izinket.
Ennyi jutott a fürkésző Szemnek.
Ember-fia, a kilenc-unokás
búcsúztatója volt a távoli
elhalódó kutyaugatás.*

Egy Erdőkerülő dilettáns szerelmes verse

*Én úgy szeretnék EU-konform lenni,
Mert olyankor nem fáj semmi.
Én úgy szeretem a Boldogságot,
mint kakas a bodza-ágot.*

*Én úgy szeretnék pici fecske lenni,
és a válladon a füledbe csicseregni.
Ha vállamra hajtod majd a fejed,
csókdosnám a kék-szemhéjas szemed.*

*Most érzem, a szájad kerül sorra,
belebújunk egy kicsike bokorba.
Első kislányunk neve – Borbála.
Pólyája olyan lesz, mint puha gyapot-bála.*

*Örök szerelemben élni veled vágyom.
Bár az ÁFÁMAT emelkedni látom.
Pár lépés csak addig a tölgyfáiig.
Ugye ott is szeretsz majd édes madárom.*

*A nevünk kezdőbetűit majd belevéssük.
Csak a Házasságkötő Termet el ne késsük.
Levetjük majd a ruhánkat szépen
és pirulunk szerelmi együttlétben.*

Kufár-számítás

*Négyötödnyi piskóta
belepottyant a tóba.
Ki megleli, az fizeti.
Boszorkáné adja-veszi,
Euróért, az Ő jussa:
nulla egész nyolc tized.*

Rigmus Kosztolányi Dezső emlékére

*Kosztolányi este
Magát félbenyeste,
Így került a bestye
Esti Kornél Pestre.*

Kopott rímmel az elején indul Kassák Lajos

*Az az Igazság,
hogy idejön Kassák
az ablakon át
tövíses gránát
– Nahát! Nahát! –
berobban üvegestül
úriszobába
bakunyini bomba,
a kávézó Szalonba,
tíz visszeres
kaláberes belepistul –
zuhan tíz oldal avas-szalonna.*

Egy kisnemes úrfi versezete a zsandáros RuzsaSándoros időkből

*Ha már sántikálok
Miben sántikáljak?
Útszélén grasszáljak,
tőrrel „útonálljak”,
Rabnak bécelláznak,
álkulcs-cizelláljak?*

*Vasban sántikálok,
hanyatt fekvő-állok,
lesem a Najádok,
nőnemű lakájok,
hozván diót-mákot,
altatódalt-álmot,
Vízitündér lányok
csecsén szopinkálok,
hóttig-holtomiglan
csak elszunyókálok.*

Tandori Dezső

Elszálló élet

A/Gyors Vers

*Száll le belőlem az élet, száll fel, mélybe, magasba.
Mint ki kalapját, botját kinti fogásra akasztja,
Bármi oroztát. És ami csak vele jött e világra,
Visszamegy, így vele mit sem lesz meg – végre, hiába.
Száll ki belőlem az élet, a várost untam, elégszer,
Elcsúsztam, karom elzúztam, ha javul, csak a kényszer:
Épségben lennék vég-termék, fél-leheletnyi,
Téged nem sértlek, magamat sem, kérve: feledni,
Bármi, ha volt, gyakorolt dolgot teszed úgyis (a név,
Megszóltás), praktikumon csak a legközelebb,
Ám a Nagyobb Szárny Lengés, mely, ha mutat,
Bármit, előre, mi jön, madarak nem kínálják magukat,
Még haltak, velük annyi, hogy újra, jaj, érdemi Nem Kell,
Az jött el, s nem bajlódom többé „verebekkel”,
Emberek ellentétei? Emberek, ó, hova lettek!
És én nem leszek, ó-mód szóval, többre helyettek...
Száll ki belőlem az élet... s így mind, kint, ami – többi,
Percnyi se már, ami –, hogy kérném, csak túlja, öröknyi.
Száll ki az élet, az útja mi, mint: Nincs-Két-Fele Közti.*

B/Lassú Vers

*Minek se fogytán,
Se gyarapodtán,
Csüggedni nem henyélek,
Marad a postán,
Vagy el se jött tán,
Mit megkapni remélek,
Eltévesztik, lám,
Széltén vagy hosszán,
Dolgát pénz keresésnek,
Vagy szónak, rosszán,
Javán, kolosszán*

Törpeségeket mérnek,
Tőlem, habozván,
Biztosan, most mán
Inkább mit sem is kérnek,
Én csöndes-fosztván,
Megtartva-osztván,
Félek ilyet, nem félek:
Voltán, nem voltán,
Nekem se szólván,
Hogy rá mit se cseréljek,
S nem tudom, orcám
Mésszé fakultán,
Színre színt mit is véljek.
Csak angyalodtán,
Nem messze, ott ám! -:
Száll belőlem az élet.

Alkalmi vers a pont állásáról

*Alföldy Jenő barátomnak
dolgozatára*

...Ez az a beszéd,
mit én komálok,
és ambicionálok.
Ambivalensen
– így mondom, nyersen –
Musil épp úgy koráll-ok,
lerakódásra,
érzelmi másra,
mint Éjre nap viszályok

Virginiánál,
hol nem is ágál
a lélek, csak szívárog
fontolhatása,
mi lenne mása,
elméleti virágok
liláll szertesét,
körötte lesen
gonosz többesen...

(Hát persze, voltak,
éltükön holtak,
ezükön élők,
oly meghatározások...
mint régi rendszer,

nem förtelemmel,
okvetlen, de ezerral
– fél-igazsággal,
és gyávasággal,
én is voltam, ki nem mer
szólni még – meg!
– olyan hívének,
ki most... (Töredékes itt)
...a Várban egyszer...
(Megszakad.)

Hogy a pont-kérdés
világ-nemértés
vagy túlértés egésze,
töredékében,
kiterjedésben
nincs honnét magát érje,
kerülete nincs,
közepe – csettints!
hol az? Milyen növénye

libeg bürünek,
ahol a kövek (töredék értelemmel itt)
mohosodnak-omolnak...
s maholnap...
száll belőlem, rettenet
túlbizottan (nem tisztázott értelemmel) ily helyek...

Ha Ki-Nyugat, Ki-Kelet,
nincs mit honnan érhetek.
Ha Ki-Észak, ha Ki-Dél,
nincs, minél bár, semminél
– arrébb, ottabb, minélebb,
így száll el az élet,
mint mondtam,
 bolongombim,
bolondgombam.

Bolgonbimbam, akik sírnak,
W. S. mesterrel bírnak.

W. S. mesternek

*Tátika néni, talán Totyi-émlék, mind e verébnyi
Látszat, a vesztés, mint eleresztés, kellhet-e élni,
Nem kérdés, s hogy a vessző, pontika, vissza-se tetsző,
Értelem általi kegy, nem egy oly vak elegy, mi lemegy,
Följön a torkon – elég. Mint éljek, ahogy nagy az orrom,
Hull a hajam: ez nem gond. Ahogy ujjam el-ugrik a moccant
Kézben, ahogy tán sorvad, véti el ittene-ottant
Célzó szándékom, bél-tájékom még működik egyre,
Prosztata, jó tata, közhelyszámba megy eddig a vicce,
Szívem erőm fura megfeszülésétől nem alább ad –
Ja, de koherensen, mint ha szerelmen mérve a társat,
Jobban visszavetül három dúlt évtized, élni
Inkább, mint a beteg kart orvosi úton (-e?) jobbra cserélni:
Művégtag-szer minden szándék, mely nem eredvén
Nedvekből, melyek ott csorranak a bel-szine test vén
Állaga-múltán, állaga jöttén, s mint a süvölvény
Nagy-hűt, a költőségé, ah, mire vettem a bízást?
Nem voltam jobb annál, mit ma – ha tudva a kínzást,
Visszamegértőn, mondhatnék zsenyékre nem egyszer...
Hagyjuk. Az ég, ha mi harc-mezején a Balassi-sereggel,
És hogy Zrínyit, vagy ha Vitézt, ha Petőfit, Aranyt, ha...
Mária a hármás, az Árpád, Dide, Babits... J. A., ki megadja
Teljét... és Te, Örök-Mester, ki a szélnek eresztés kis erezetével
Pendítész madaras hangot, csippet, ki se szégyell
Semmi csekélyt, medvék, orrhosz versenyek, árnyak -
Ká lett tollas testek-lelkek, rendszer akár csak
Gyarló társai, bajnokságok, perdül a kártya, a házi,
És vele-rendjének bizonyítékán mit nyerhet, nyer a Sosem.
Itt-Akarásnyi.*

Sárándi József

Pepita kutyafülek

1.

Költői kérdés

*Rossz íróból
válhat-e vajon
jó olvasó?*

2.

Szólásom hatvanéves

*koromig
Úgy megy az Idő, alig győzőm kivárni.*

3.

Szösz

*Szemetek láttára
öregszem/fiatalodom.*

4.

Mondásom hatvanéves koromtól

Az Idő marad, engem tessékel magából.

5.

Bénázok

*(haiku)
Működöm, hogy reméljek,
reménytelen, tetszhalott
az élet.*

SMS Mozartnak I.

(Made in Austria)

*Miért nem volt dísztemetésed?
Halálra ítélte a közepszerűség?*

SMS Mozartnak II.

*Nagyra van veled utókorod.
Belőled élnek a csokoládégyárak.
MIRABELL. (Echte Salzburger
Mozartkugeln.)*

6.

Kontinensközi igeidők

*„Elvész az ország,
ha kihalnak az aszkéta szívek.”
Ady*

*Kihaltak.
Elveszett.*

7.

Szóláshasonlat

*Érdekes,
mint lakatlan szigeten
a tömegverekedés.*

8.

Tücsökkirály

*Ajtóm alatt beosont
a tücsökkirály.
Nagyon akart közölni valamit,
de kommunikációs
zavaraink voltak.*

9.

Tanácsért jöttél?

egy tanácstalanhoz?

10.

Epiktétosz

*„Ha nem akarsz alulmaradni,
veszteni egy versengésben –
ne vegyél részt benne.”*

11.

Az a merészség

*Merjünk alacsonyok lenni,
ha már ennyire letörpültünk.*

12.

Udvarolni

*Ha én úgy tudnék udvarolni,
mint a madarak,
élő ember nem lenne politikus.*

13.

Kívület

*Robbancsd föl bennem...
...pusztu...lááás...*

14.

Forgatókönyv/A

*Hogy éled meg a gyönyört?
Nem rád gondolok közben.*

15.

Csak

*annyit kérek tőled
míg velem vagy
gondolatban se legyél mással.*

16.

Forgatókönyv/B

*Váltani akarsz?!
Kit ajánlanál magad helyett?*

17.

Népköltészet

*Ép testben
épp hogy élek,
hálni jár
belém a lélek.*

18.

A mi időnk?

*(Rádiós beszélgetés a XXI. században,
téma: boldogság, harmónia...)*

*Műsorvezetőnő: István, Ön boldog?
Telefonáló: Nem. Én miskolci vagyok.*

19.

Után

*Akarsz zuhanyozni?
Dehogyan –
magammal viszlek.*

Leányvár, 2005. VII. 1. – VIII. 31.

Férfisírás

Dobai Péter: Ma könnyebb.

Holnap messzebb című

verseskötetére.

*A Te szavad.
Kiáltó szómondatod.
Kinek köszönjük meg
saját magányunkat?!*

*Nélküle mit érne
előrehozott öröm, szenvedés,
s az írott élet?*

*Emlék? Emlékezet?
Iránytalan sugárút.
Kényszeresen diktálja
az akarva-nem-akartat.
Szavas fog viszonya
a vonagló szívhez.*

*Hány köbméter vért
pumpál köreinkre,
míg az „idegen test”:
a lélek
végleg ki nem lökődik?*

Leányvár, 2005. VIII. 29.

Hurrikán, tájfún és a többiek

*„Az Úr irgalmas marad ezer íziglen;
megbocsát hamisságot, vétket és bűnt,
de nem hagyja a bűnöst büntetlenül”
(2Móz 34:6–7).*

*Isten besokallt tőlünk.
Csoda? Nem csoda.
Elege lett belőlünk.*

*Háríthatatlan:
bűnöm, bűnöd, bűne,
bűniünk, bűnötök, bűniük.*

*Gyártási hibámat
gének útján
tovább nem adom.*

Leányvár, 2005. IX. 6.

Szuromi Pál

Egy aranyékes templomtér

Kalmárné Horóczy Margit művészetéről

A fiatalkori emlékek egy része makacsul bennünk fészkel. Valahogy nem porladnak el, nem pattannak szét, mint a felszínre szállingózó gömbölyded buborékok. Most épp a hangulatos, bukolikus Tokaji Művésztelep jár az eszemben. A hetvenes esztendőkhöz többször megfordultam itt, ahol jórészt kedves, összeszokott, bár különböző arcélű alkotók munkálkodtak. Aztán a kalandos csatangolásoknak, diskurzusoknak és borozásoknak is megvolt a bevált, természetes menetrendje. A kora esti órákban a fiúk számottevő hányada mindenesetre a lányok, asszonyok körzeténél ólálkodott. Nézegettük produkcióikat, szóba elegyedtünk, majd kollektív kikapcsolódásra invitáltuk őket. Csakhogy akadt egy feltűnően csinos, szorgalmatos nőszemély, aki sosem volt hajlandó kötélnek állni. Csak ült, csak festett. Közben sugárzó, szintiszta tónuspettyek gyülekeztek művei felületein. Mintha egy konok, áhítatos és megszállott lélek lakozott volna benne.

Talán mondanom sem kell: Kalmárné Horóczy Margit festőművészről őrzöm e hajdani emlékképet. Noha akkoriban a nevét sem tudtam. A nyolcvanas évek elején viszont mives, mitikus és pointilista szellemű művekre lettem figyelmes a Művészet hasábjain. Ismerősnek, különösnek tűntek. Majd Bánszky Pál gondos, felfedező szándékú írásában ráismertem a Tokajban látott festőnőre, aki már rátalált érettebb, szuverénebb kifejezési eszközeire. Később a szegedi nyári tárlatokon és a festészeti biennálékon találkoztam eleven, megkapó képeivel. Írtam is róluk nemegyszer, majd személyesen is összejöttünk az alkotóval. A múlt esztendőben történetesen együtt celebráltuk kecskeméti visszatekintő bemutatóját. Itt is belém nyilallt a keresetlen felismerés: ugyancsak eliszkolt velünk az idő. Horóczy Margit már túl van a hetvenen! Ám példás szorgossága, igényessége jöttányit sem változott. Holott egyáltalán nem kényeztette el a szakma, sem társadalmi környezete. Alig-alig szólnak róla a legfrissebb művészeti lexikonban. Akárha a zárkózotabb, szerényebb és tisztább alkotókkal nemigen tudnánk mit kezdeni.

Pedig a kortárs festészet egyik legkristályosabb, legrangosabb életművét hozta létre.

Ezt legutóbbi kiállításával is ékesen bizonyította. Még akkor is, ha ezúttal csupán egy nagyvonalúan szelektált műállománnyal szembesülhettünk. Habár bőségesen akadtak itt nívós, élvezetes, sőt szintetikus érvényű, kiemelkedő produkciók is. Nekem mindenesetre úgy tetszett: Kalmárné Horóczy Margit az utóbbi időben főként a *Katedrális* című remeklésében bírta leginkább összeszűrteni festői értékzónáit. Igaz, egészében csak egy öblös, szerkezetes és monumentális formaépítményt kapunk. Ezzel azonban ugyanúgy felidézi

a rendhagyó hegyek, dombok vagy halomsírok képzeteit, mint ahogy a templomok színpompás eszménye is felsejlik előttünk. Mintha egy különleges természeti, kultikus kincsházát méregetnénk. És csakugyan: annyi apró-cseprő növényi meg historikus képelem övezi a belső térszférákat, hogy óhatatlanul bogarászni, analizálni kezdünk. Már csak azért is, mivel a tengelysávban egy misztikus finomságú, kísértetszerű nőalakot is felismerhetünk. Hogy miféle üzenete és esztétikai jelentősége lehet e kontrasztos, összetett jelrendszernek? Nos, épp ebbe az irányba szeretnék kutakodni.

Annyi bizonyos: a művész pályáján aligha találkozunk efféle magasztos tartalmú vallásos, architektonikus képekkel. Korai naiv, esetleges *Falusi menyasszonyán* is csak a háttérben bukkan fel az apró, vertikális tornyocska. Neki sokkal inkább a vidékies, földszintes épületek meg kerítések kedvesek, minthogy nagyrészt ezekhez kötődik áldott, feledhetetlen fiatalsága (Kisbér, Szeged, Csongrád, Szentés – Kecskemét). Ámbár családi miliójében – ahol édesanyja igencsak szépen varrt és hímzett, sőt festett bababútorokat is létrehozott – a historikus, mesés és transzcendentális jelenségeknek is nyilvánvaló becsülete van (l.: *Régi ház, Nagyanyám emléke, Mese, Gyermekkori emlék*). Ami annyit tesz: a mérlegelő, korosodó alkotónak pusztán csak egy jókora lépést kellett tennie, hogy a század- és ezredforduló környékén a katedrális fenségesebb gondolkörét is megcélozza (1999–2000). Aligha kétséges: itt maga a címadás is azt sugallja, jelenleg egy átfogó, ünnepi érvényű képi vallomásról kell tudomást vennünk.

Méltóságos, ünnepi megnyilatkozás? Ez nem csupán érzelmi, hangulati kérdés, ebből konkrétabb tartalmi, formai komponensek is adódnak. S itt azon nyomban a közösségi létezés, a kollektivitás képzetkörére asszociálunk. Majd a nagyhatalmú idő testesebb, kitüntetett pillanatai is eszünkbe villanhatnak (pl. névnapok, születésnapok, évfordulók stb.). A városok fizikális közegében pedig legkivált a zölden burjánzó, szobrokkal díszített, üde közterek képviselik az ünnepi méltóság színtereit. Mert az utcasorok célirányos, nyugtalan dinamikájával szemben ők mégiscsak az enyhet adó nyugalom, állandóság és szellemi emelkedettség reprezentánsai. Egyféle példázatos, törvényszintű térszférát képviselnek, ahol a tér- és időbeliség éppúgy szimbiózisba kerül, mint az egyéni és kollektív létforma. Csak mi köze van mindennek Horóczy Margit művészi univerzumához? Bizony elég sok. Minthogy órá is fölöttébb érvényes Mándy Iván szentenciája, hogy: „... az ember egy életen keresztül egyetlen művet ír”. Azaz ebben a piktúrában is egyre-másra visszaköszönnék a jellegzetes, személyes arcélű és egyre elvontabb tolmácsolású tematikai vonulatok.

Így egy lakonikusan összefogott, egylényegű egyéniség vizuális naplóját böngésszük.

Élég csak rápillantanunk a pályakezdés egyik legkorábbi figurális, olajpasztell darabjára (*Egyedül*, 1972). Egy szecessziósan, expresszíven stilizált realiztikus nőalakkal találkozunk, aki ilyenképp is rendkívül képlékeny, metamorfikus karakterű. Szinte egygyé akar válni a természeti világ eleven képződményeivel, legyenek azok indázó fagyókerek vagy szépséges növény- és virágláncok. Ha megfontoljuk: már ebben a kitarulkozásban is ott rejtőzik a *Katedrálisban* rejlő monumentálisabb, kozmikusabb tendencia. A művész-nő okvetlenül meg akarja haladni fizikális, véges önmagát, hogy egy archaikusabb, szeplőtlenebb és univerzálisabb hálózat részeként tudjon elének állni. Mégis azt látjuk: lényegében egy alanyi vonzatú festészetet kell számba vennünk. Hisz az alkotó csupán egyéni örömeit, keserűségeit és élményeit bírja művekké transzponálni. Semmi egyebet. E kontrasztos viszonyrendből pedig máris kiütköznek érdemi motivációi. Elvégre miként

lehet egyszerre személyes hitelűnek, mégis tanulságosnak, már-már objektív érvényűnek lenni? S melyek azok a tematikai, stíláriai támpontok, amelyekkel a közösségi szellemű gondolkodás esztétikailag is tekintélyes státushoz juthat?

Miként már jeleztem: Kalmárné Horóczy Margit szemléleti érlelődésében a természeti jelenségek sokszínű, tanulságos formatartományának jószerével alapvető jelentősége van. Számára a kerekded lombkoronák vagy a csápos tulipánok éppúgy antropomorf üzenettel bírnak, akárcsak a magányos és kalligrafikus virágok díszes regimentje. Azt hiszem: ez a rajongó, kifogyhatatlan természetszeretet eredendően a családi, gyermeki élmények hozadéka. Ahogy a művészet történetében is nemegyszer visszatér az efféle intenzív, érzelmetli kötődés (lásd pl. reneszánsz, realizmus, impresszionizmus; aztán Nagybánya, Gresham-kör, Vásárhely stb.). Így a hagyományfélést, a hagyományőrzés rokonszenves gesztusa is bőségesen ott munkál e művészi magatartásban. Nem is szólva az alak, gondolati korszerűség igényéről. Innen származik, hogy a nyolcvanas esztendőktől már egy szintetikus elvont, organikus felfogás érvényesül képein. Nála a famotívumok egyszerre menyasszonyi és corpusi sugallatúak, ahogy a kerekded fejforma is a napkoronggal kerül szinkronitásba (*Változatok sorozat, Koszorú*).

Mintha az emberi élet rendje tökéletes összhangban állna a természeti világ kozmikusabb dimenzióival.

De honnan ez a gyökeres, mindent bekebelező szürrealista vizionálás? Mert a csupas, érzéki természetkultusból korántsem születhet ilyen szintetikus valóságfelfogás. Csakhogy Horóczy Margit igen korán ráérez a paraszti tárgykultúrában, a népművészetben rejlő világszemléleti és stilizálási lehetőségekre. Arra, hogy a tömör, dekoratív, szerkesztő elvű fogalmazás igenis együtt járhat az egyetemes léptékű kifejezéssel (l.: Schéner Mihály, Kátai Mihály, Samu Géza, Halmy Miklós vagy Csutoros Sándor és Illyés István rokon szellemű törekvéseit). Találón szemlélteti ezt a *Régi ház* látomása, ahol a mértánias és organikus képelemek bársonyos együtthangzásából bomlik ki a narratív lüktetésű, meseszerű hajlék. Egyébként a *Katedrális* mozgalmas ritmusképleteinél is könnyedén felfedezhetjük az ismétlődő, sorolásos és minduntalan visszacsatoló szerkesztési metódust. Szóval: majdhogynem egy vizuális népballada vibrál előttünk. Ám ezzel együtt a művész azt is felismeri, hogy a legegyszerűbb népi eszközökben is tetten érhető bizonyos természeti vonzatú, organikus alakításmód. Ami a vitális szobrászat tektonikus, összefogó térenergiaihoz fogható (l.: Henry Moor vagy Borsos Miklós munkásságát). Talán innen adódik, hogy a magára találó alkotó műveit rendszerint egy-egy átfogó, plasztikai töltetű formaképződmény súlypontozza (pl. *Mese, Holdvilág*).

Itt akár meg is állhatunk egy röpké pillanatra. Hisz miféle piktúra az, amelyik egyfelől a vaskosabb, bálványyszerű szobrászi formációkból, másrészt meg a grafikai jellegű pöttyöző, vonalkázó technikából töltekezik? Ne feledjük: ezek voltaképp festészetten kívüli műfajok. A kecskeméti művésznő felületein ellenben a bársonyosan gyengéd, aranyló színhangulatok az igazi szószólók. Ámde e művészi nyelvezet egyediségét pont e rendhagyó ötvöződések biztosítják, nem beszélve a dekoratív, lírai hangszerelés variatív értékeiről. S innen már tovább is léphetünk egy újabb formaleleményhez. Amit áttételesen Courbet monumentális emberiségképén, a *Műterem* is megtalálhatunk. A hatalmas tájképet pingáló alkotó mögött ugyanis egy szépséges nőalak, egy parányi kutya és egy apró gyerekember tartózkodik. Más szóval: az őszinteség, a tisztaság megtestesítői. Amiként Horóczy Margit fantáziáját is elég korán megfogták a gyerekrajokban fellelhető spon-

tán, játékos és keresetlen vonások. Annál is inkább, mivel hosszú évekig rajzot tanított, szakkört vezetett egy-egy iskolában. Innen hát a vonalkás, lényegrögzítő pálcikaemberek felbukkanása: egyáltalán a mesés, mitikus elemek szapora alkalmazása (pl. *Gyermekkori emlék, Mese, Mese a szeretetről*).

Szó, ami szó: az alkotó formaeszközeinek kihüvelykezésével még csak megbirkózhat a figyelmesebb érdeklődő. Nehezebb viszont nyomon követni, hogy a természeti motívumok sokszínű regimentje miként épül össze a népművészeti és kultikus gyökerű, egyben a gyermeki hozadékú alakzatokkal. Pedig épp e szerves, leleményes formakombinációkban lakozik a festő stílusteremtő ereje. Az a képessége, hogy a historikus, eszmei értékű kereszt idomokat az elemi növények szárrendszerében is nyakon csípi, s mindezt a gyermekrajzok szikár vonalpántjaival is rokonítja. Számára azért mindenekelőtt a természeti, növényi struktúrákban leledzik a legalapvetőbb, legkomplettebb képszervezési energia. Más kérdés, hogy plasztikus hatású, szerkezetes elemeivel lépten-nyomon határozott, változatos tagoltságot teremt művein. Sőt ennél is tovább halad. Az aprólékos, pöttyöző, vonalkázó előadással tudniillik egyféle távolságtartó, már-már objektív modellálás bomlik ki előttünk. Ami némiképp az iparművészet tárgyilagosabb mentalitásával analóg. Holott másfelől mégiscsak egy mitikus, lírikus érzékiségű képíróval szembesülünk.

Úgyhogy ezúttal is egy különös, szuverén kifejezési határmezsgyén érezhetjük magunkat.

A hazai nőművészek táborában Horóczy Margit mindenesetre egy bensőséges, bár kiugró helyen tartózkodik. Igaz, ő is szembetűnően szubjektív, emocionális profilú, mint jellegzetes, kiváló kollégái (l.: Kaffka Margit, Anna Margit, Szántó Piroska, Ferenczy Noémi munkásságát). Ennek ellenére aligha találunk olyan pályatársat, aki nálánál szisztematikusabban, igényesebben felvállalta volna a második nem vizuális önvizsgálatát. Neki a szépség, a virágzás természeti és emberi misztériuma éppúgy mérvadó jelentőségű, akárcsak az újjászületések és megboldogulások kontrasztos láncolata. A női lét egészében mégis a családi, generációs folytonosságot tekinti perdöntőnek. Ezzel pedig az asszonyi életpálya óhatatlanul a természeti folyamatok ikertestvérévé válik. Ahol a fűfrizurás kikeleti mámorokat minduntalan a hervadás káprázatos színlobogása és végső elhamvadása követi. Majd újra meg újra ismétlődik az egész. A művész tehát pontosan érzi: a ciklikus és mindenható idő gyeplője igazában a nők kezében van. Nagyrészt csak ők bírnak szolgálatos, töretlen tartalmat adni az emberi halhatatlanságnak (pl. *Boldog leány, Kereszt III., Holdvilág*).

Zártabb és nyitottabb tézónák? Véges és végtelen idősíkok? Igen, ezek azok a kompozíciós, gondolati feszültségek, amelyek jóformán keresztül-kasul átjárják a művész meditatív, etikus munkásságát. Számára azonban az átfogó, dialektikus létszemlélet a követendő. Az a relativisztikus, mérlegelő életfelfogás, amiben a kicsattanó öröm és a méla szomorúság, a nosztalgikus múlt és a reményteli jövő nem csupán kizárja, hanem kimondottan élteti, felerősíti és értelmezi egymást. E termékeny, filozofikus gondolkodásból származik, hogy Kalmárné Horóczy Margit művein a természetcentrikus, pogány szellemiség és a historikus, keresztény felfogás igen gyakran szervesen összefonódik. Ahogy ez Csontvárynál, Tóth Menyhértnél is megfigyelhető. Más lapra tartozik, hogy az alkotó majd fél évszázados pályája voltaképp a női, asszonyi létforma sajátos alakulás-rendjéhez igazodik. Ami kezdetben a mesés, éterikus gyerekkort vagy a szerelem édes rabságát jelentette, az később a felemelő, áldozatos anyaság tematikáiban teljesedik ki.

A szó szoros értelmében. Képei ugyanis egyre súlyosabb, komorabb és újszerűbb közlendőkkel telítődnek.

Bizonyára az eddigiekből is kiolvasható: ebben a festészetben amolyan súlypontozott, kiugró szerepe van a keresztmotívumnak, a corpusi képzetkörnek. Már a pályakezdés munkái közt ott látjuk a poétikus, férfias *Koronás Krisztus* figurát. Ahogy e személyes proféciálás a hazai művészetben is egyre-másra felbukkan (l.: Derkovits, Egry, Vajda Lajos piktúráját). Csakhogy Horóczy Margit e nagy múltú, konvencionális tematikában is a maga személyes nyomvonalain halad. Ennek köszönhető, hogy a nyolcvanas évek elején egy kivételesen merész, rendhagyó pálfordulással lep meg bennünket. Ergo: minden előzmény nélkül megteremti a női messiás méltóságteli, remekbe szabott vízióját (*Ünnep*, 1981). Amivel mindenképp egy jelentős ikonográfiai, műtörténeti áttörést hajt végre. Közben füzérekkel lágyított, vészterhes asszonyi mementóját kimondottan vidám, törekény gyermekalakokkal kontrollálja, nem beszélve a keret adó növényi és virágdíszítésről. Különben csak-csak szimptomatikusnak tűnik, hogy korunk feminista törekvéseivel párhuzamosan egy progresszív női alkotó egyszer csak felszínre hozza a matriarchátus feledésbe merült szellemiségét. Más szóval: a feltételek nélkül is szolgáló anyaistenek példázatos eszmevilágát (l.: *Kereszten*, 1987).

S ha már a hajdani idők képzeteinél tartunk, akkor most maradjunk is ebben a közegben. Kár lenne ugyanis elhallgatnunk, hogy e család- és nőközpontú festészetben a tágasabb töltetű kollektivitásnak is tekintélyes súlya van. És itt a művész plebejus és nemzeti elkötelezettségére szeretnék utalni. Egyebek közt arra az eleven vonzalomra, ami a népi tárgykultúra televény értékeihez, tanulságaihoz kapcsolja. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni: mennyi historikus, hierarchikus és keresztény jellegű motívumot alkalmaz művei jelrendszerében. Nála a fenséges koronák vagy a röpke szárnyú angyali teremtmények éppúgy otthonosan érzik magukat, mint az erdélyi, székelyföldi ízekkel dúsított tárgyi, figurális alakzatok. S akkor még a profán, vásáros emlékü szívelemeket szóba sem hoztam. Amúgy e hagyománytisztelő, minőségcentrikus mentalitás az alkotó hétköznapi életét is többszörösen átjárja. Míg a legtöbb művésznő pusztán csak leánykori nevét használja a közéletben, addig Horóczy Margit mindmáig ragaszkodik asszonyi titulushoz, a Kalmárné megjelöléshez. Mintha számára a házastársi kötöttség meg szövetség jóformán mindennél fontosabb lenne. Szinte szentséges értékrendű.

Bárhogy is vesszük: a méltóságos, ünnepi corpusok vagy az angyali jelenések sajátos példáin át mégiscsak természetesebb szemléleti közelségbe jutottunk a *Katedrális* nagyszerű képzettömbjéhez. Elvégre e rendkívül mives, összefogott és impozáns formatest majdhogynem szétroppantja a rendelkezésre álló képteret. Amivel kimondatlanul is a magasságos és végtelen létezés esélyeit ostromolja. E pattanásig feszes, zárt és egylényegű képszervezést egyébként csak az utóbbi esztendőknél kultiválja a művész. Ezzel pedig egyre inkább a szubjektívebb, bensőségebb képzónákra bízva artistikus közlendőit. Mint ahogy a templomok kultikus világának is édeskevés köze van a hétköznapi dolgok prózai valóságához.

Igaz ugyan: jelenleg is sejtelmes, robusztus keresztalakzat feszül a kompozíció hátterében. Csak ilyenképpen sem ez az érzelmi, gondolati gyújtópont. Inkább a légiesen, dekoratívan tolmácsolt centrális nőalakra figyelünk, aki egyszerre bámulatatosan azonosul és finoman elválk a környező horizontális, vertikális és gömbölyded képelemektől. Olyan az egész, akárha némileg egy antropomorf, szerkezetes életfa hajtana ki előttünk.

Majd e világosan tagolt, szintetikus formaszövevényben mindazok a jeltípusok felvillannak előttünk, amelyek eddig is értelmet, tartalmat adtak az alkotó festészetének. Mert itt a kisebb-nagyobb keresztitrikák ugyanúgy szerephez jutnak, akárcsak a mindenséget befogó természeti, gyermeki és kozmikus sugallatú motívumok.

Mi más lenne ez, mint a számvető magányosság fájdalmas és szépséges gazdagságú diagramja.

És valóban: mennyi, mennyi csodaszép és gyötrelmes élménygóc hemzseg egy küzdelmekkel teli, vitális életpályában. De most nem csupán a kontrasztos és analóg képelemek szokatlan sokasága érdekes, hanem ezek formai, stiláris kiképzése is. Látható ugyanis: ezen a mesterművön nemigen marad helye a spontánabb, életszerűbb megnyilvánulásoknak. Amivel viszont egy stilizált, jel- és rendszerszerű motívumhálózat nyomul előtérbe. Ámde ekképp se fakul az alkotó áhítatos, lírai és dekoratív érzékisége. Sőt emelkedettebb, magasabb grádicsra kerül. Osvát Ernő is úgy véli: „A művész nagysága: ha életteljeségből nem veszítve éri el a teljes semlegességet” (*Az elégedetlenség könyvéből*, Helikon K., Bp., 1988, 44. o.). Ezzel aztán e bíboros ragyogású, ikonszerű látomás akaratlanul is rokonságot mutat a tárgyias, díszítő jellegű textíliákkal, egyúttal Klimt keleti pompájú, strukturált festészetével is.

Engem mégis egy másik felismerés örvendeztetett meg leginkább. Rájöttem: Horóczy Margit a Katedrális-gondolat ürügyén hiába akar egy magasztosabb, eszmeibb létszférát megkísérteni. Elvégre nála a horizontális, vízszintes formatagozatok egymásra épüléséből születik meg a monumentális, kozmikus térélmény. Ahogy ez a távol-keleti, indiai buddhista templomoknál is érvényesül. Vagyis számukra a földi, természeti tartományok is érdemi, magasrendű szellemi értékekkel bírnak. Ez pedig nem többet, nem kevesebbet jelent a hús-vér halandóknak, minthogy a tökéletes nirvána nyugalmas és harmonikus eszméje már itt is megragadható.

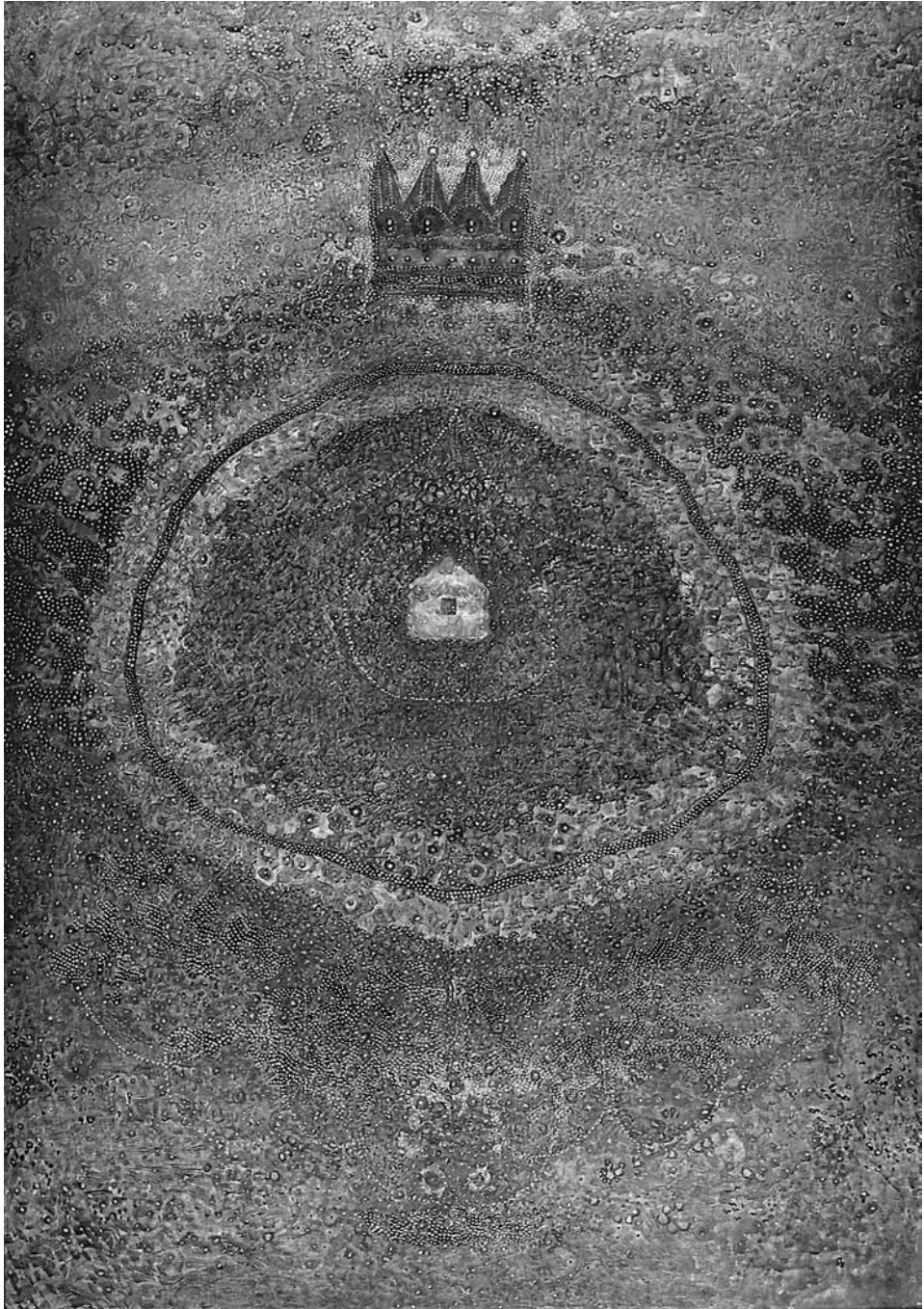
Elég az hozzá: ez mégiscsak találóan összecseng e kiváló művésznő konzekvens pályafutásával.

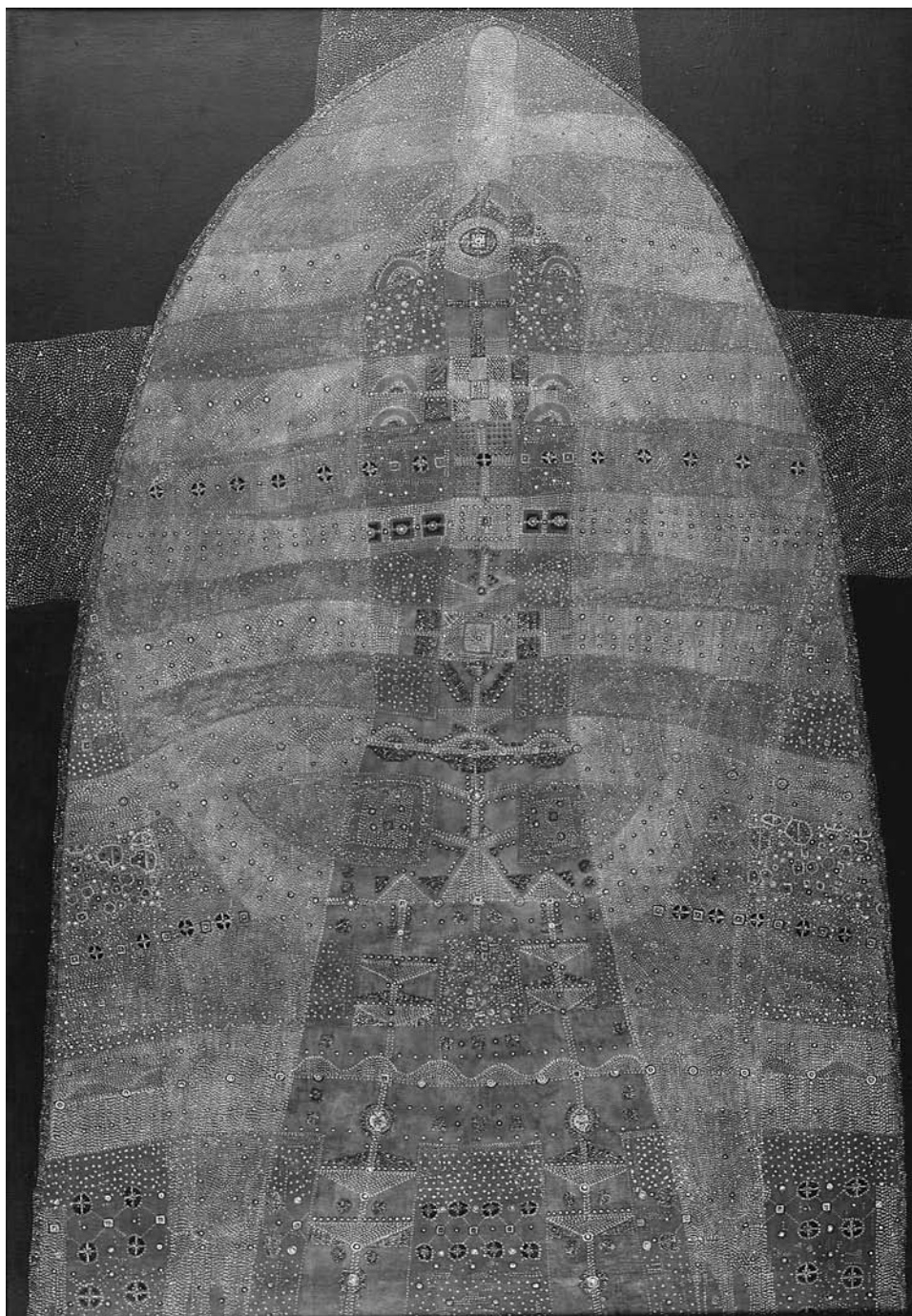


Nagyanyám emléke



Gyermekkori emlék

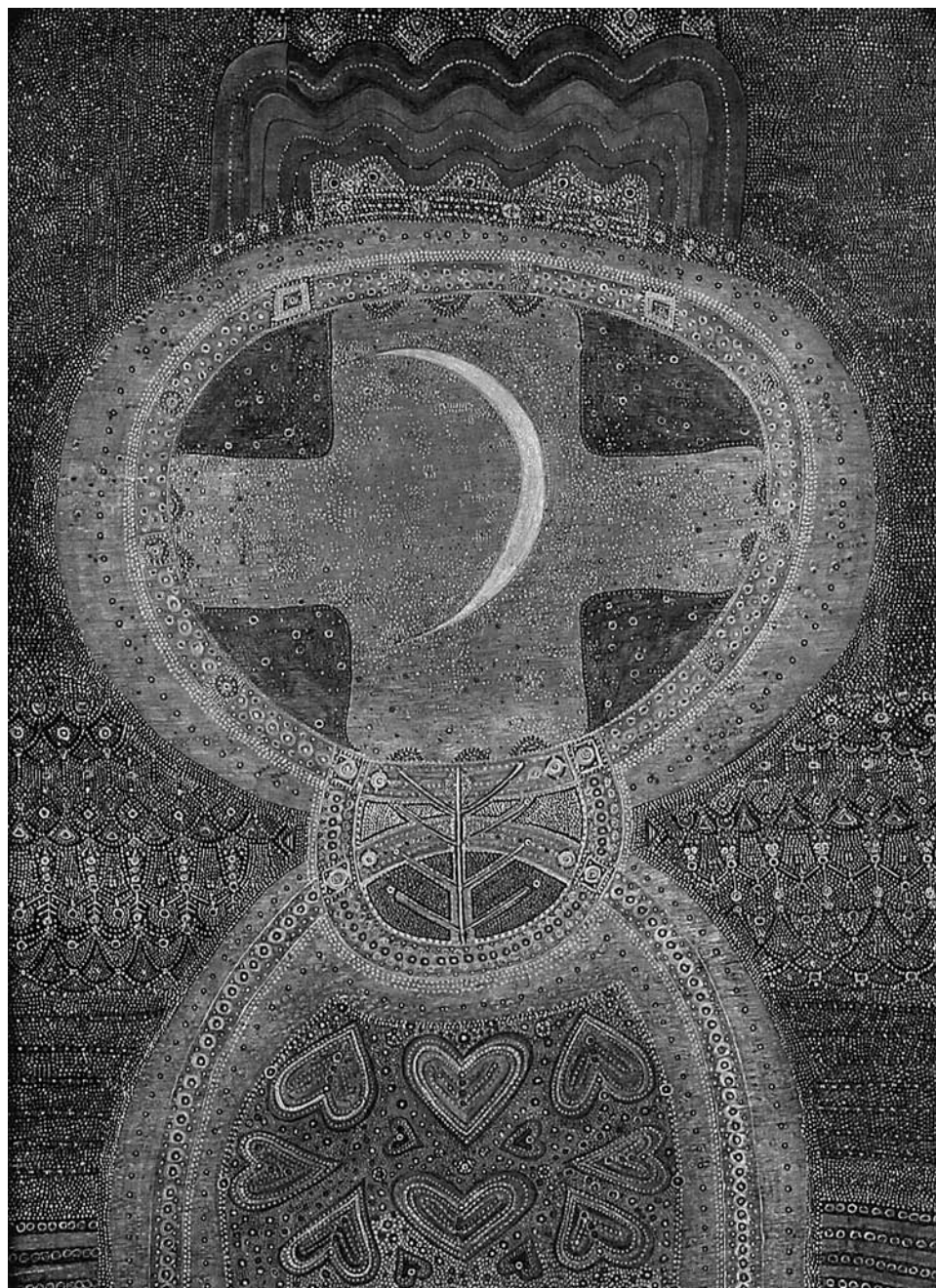




Katedrālis



Régi hűz





Egyedül

Orosz László

Döbrentei – Katona, Berzsenyi

Csetri Lajos emlékének

Döbrentei Gábor hosszú ideig a magyar irodalomtörténet kitagadott gyermeke volt. Kirekesztését korábbi támogatója, Kazinczy kezdeményezte. 1829. ápr. 2-i levelében többek között ezt írta neki: „az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy falusi papocskalevél vala, nem nagy talentumod s talán még kevesebb tudománykád többet nem ígérhetének.” Ellene fordult az 1820-as, 30-as években demokratizálódó irodalmi közvélemény arisztokratákkal való kapcsolatai miatt, nem volt ugyanis titok, hogy Széchenyi támogatásával nyerte el a Magyar Tudós Társaság titkári tisztségét, az úgynevezett Conversations-lexikoni pörben pedig Dessewffy József gróf kelt a védelmére. Az 1830-as évek közepére kiszorult az irodalomból, le kellett mondania a Tudós Társaság titkárságáról is. A legutóbbi időkig tartó elítélését érzékeltetheti néhány idézet az 1960-as években az Irodalomtudományi Intézetben készült magyar irodalomtörténetből: pályája elején Kazinczy „túlértékelt”, ő azonban „hátra támadta” pártfogóját; még azt is hibájául róják fel, hogy folyóírata, az *Erdélyi Muzéum* „túláságosan igényes volt”, ezért előfizetői elpártoltak tőle.

Működésének pozitív vonásaira csak legutóbb kezdtek fölfigyelni, mindenekelőtt Csetri Lajos *A magyar kritika évszázadai* I. kötetében (1981) és *Egység vagy különbség?* című művében (1990). Csetri már a pályakezdő Döbrenteit is elhatárolja Kazinczytól. „Döbrentei – ellentétben a Kazinczy-körrel –, annak ellenére, hogy ő megfordult Németországban, nem volt egyoldalú német műveltségű ember. Széles körű nyelvismerete, az angol és olasz kultúra és irodalom alaposabb ismerete egyrészt megnyitotta útját fölfelé, az erdélyi és magyar arisztokrácia körébe... Számára tehát nem volt föltétlen eszmény a nemzetiségnek csak a szellemben való kiélése, sőt nemcsak később, Magyarországon, de már erdélyi korszakában is aktív harciosa volt a műveltségszervezés intézményes keretei létrehozásának, nemcsak folyóiratával, hanem azzal is, hogy, bár sikertelenül, de évekig küzdött az erdélyi akadémiai mozgalomért, Aranka ügyének folytatásáért. Így nagyra értékelte mindazt, ami a németeknél történt, de nem volt olyan rajongója a weimari klasszikának és főképp Goethének, mint Kazinczy és Kölcsey...” (*Egység vagy különbözőség?*, 299.)

Bővebb kifejtést aligha igényel, hogy sem Katona, sem Berzsenyi életműve nem fér el a Kazinczy és Kölcsey nevével fémjelezhető irodalmi törekvések között. Kíséreljük meg megvizsgálni Döbrenteiével való kapcsolatukat!

Az *Erdélyi Muzéumban* 1814-ben meghirdetett drámapályázatot Kazinczy is, Kölcsey is eleve sikertelen kísérletnek tartotta. Igazuk volt? A pályázatra beküldött drámák értékelését olvasva úgy látszik, igen. De Katona mégiscsak ettől a pályázattól ösztönözve írta a *Bánk bán* első kidolgozását. Lehet, hogy el sem küldte. Lehet, hogy nem érkezett meg. Lehet, hogy nem olvasták el, fennakadva az Előversengésnek a recenziusról szóló mondatán: „a feje üres, velőtlen”. Mindenképpen igazságtalan Döbrenteit hibáztatni, azt bizonygatva, hogy nem is ismerhette fel Katona drámájának az értékét. „Jobban tudott

elmélkedni a költészetről, mint megítélni valamely költeményt, s a vizsgáló és boncoló szellem hiányát nem pótolta nála az ízlés önkéntelen ösztöne” – állította Gyulai Pál (*Katona József és Bánk bánja*, 1883, 107). Véleményét Horváth János megtoldotta azzal, hogy amikor színházi sikersorozat bizonyította a *Bánk bán* kiválóságát, Döbrentei büntudatosan hallgatott, s hallgatott arról is, mi történt azzal a három korábbi Katona-drámával, amelyeket a költő atyja fiának a halála után Trattnernek küldött, ő pedig Döbrenteinek továbbított. (*Jegyzetek Bánk bán sorsáról*, in: H. J.: *Tanulmányok*, 1956, 225., 226.)

Döbrentei valóban megérte a *Bánk bán* sikereit, sőt ő volt a budai Várszínházban szereplő társulat igazgatója, amikor, 1835. február 27-én Kántorné jutalomjátékaként a fővárosban először mutatták be. De az akkori, igen mérsékelt siker aligha ösztönözhetette arra, hogy felidézze emlékezetében, csaknem húsz éve valóban ott volt-e Kolozsváron e drámának a szerző által is gyengének nevezett első kidolgozása. A későbbi sikerekről pedig talán ő is úgy vélekedett, mint Széchenyi, aki az 1839. március 23-i előadásról ezt írta a naplójába: „Érthetetlen, hogy a kormány hogy engedhet ilyen esztelenséget játszani. – Rossz, veszedelmes tendencia.” A hozzá eljuttatott három dráma, a *Monostori Veronka*, *Ziska* és *Jeruzsálem pusztulása* kéziratának megőrzéséről azonban Döbrentei gondoskodott, amikor a társulat könyvtárában helyeztette el őket.

A kolozsvári pályázatot Katona lezáratlannak tartotta, valószínűleg nem azért, mert elkerülte a figyelmét az *Erdélyi Muzéum* 1818. évi 10. füzeté, hanem azért, mert a beküldött drámák nagyobb részéről nem közöltek bírálatot. Érdeklődő olvasója volt ő ennek a folyóiratnak, benne Döbrentei írásainak. Nevét ugyan nem írta le, de föltehető, hogy Kisfaludy Károly *Ilkájáról* írott (kéziratban maradt) bírálatá és a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent dramaturgiai tanulmánya néhány helyén fölhasználta, amit tőle olvasott. Így például az *Ilka* bírálatának ez a mondata: „A hallgatónak történet kell, nem készület; – ez nem tudósítást, hanem cselekedetet vár”, Döbrenteinek erre a Boileau nyomán tett megállapítására emlékeztet: „Hideg okoskodás Játék színen csak unatja a nézőt.” Amikor azt kifogásolja, hogy az *Ilka* első felvonásában nem halad előre a cselekmény, Döbrentei előbb idézett tanulmányának erre a mondatára gondolhatunk: „A bonyolítást minden jelenésnek nevelni kell”. Egyezik Döbrentei drámapályázat meghirdető írásának és Katona dramaturgiai tanulmányának az a megállapítása, hogy irodalmunk eddig a lírában mutatja fel a legtöbbet. Az egyiptomi Holtak Ítéző Székéről, amelyet a drámákban való ítélkezés előzményeként említ Katona, Döbrenteinek Barcsay Ábrahámról szóló életrajzában, pontosabban annak egyik jegyzetében olvashatott. Keserű panasza arról, hogy a magyar színtársulat „a magyar pénzen épült német színekben bért fizet”, közvetlen tapasztalata volt ugyan, de olvashatta Döbrenteinél is, éppen az *Erdélyi Muzéum* 10. számában: „az igazsággal látszik ellenkezni, hogy minekutánna a Pesti theatrum Pest városának, tehát Magyar Városnak eladott fundusaiból épült, az egyedül a német társaságnak szolgáljon, és abból a Magyarat kizárhassa”. Végül: a Katonától sokszor idézett „én vagyok Bánk” föltehető ösztönzőjeként megnevezhetjük a Wielandot idéző Döbrenteit: „Megkívánom, hogy az, aki a hősök által mer beszélni, maga is nagy lélekkel bírjon, és míg a lelkesedésnek órájában, hőségé áltálváltozott, maga is általmegedve érezze azt, amit Személyének szájába teszen”. Az is lehetséges, hogy Katona drámatörténeti áttekintése dramaturgiai tanulmányának elején nem független attól, amelyet Döbrentei Boileau Poétikáját ismertető tanulmányában olvasott. (Lásd minderről a lelőhelyek feltüntetésével: Katona József: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, kritikai kiadás, 2001, 205., 210–211.)

Berzsenyi Kazinczy után Döbrenteivel levelezett legtöbbet. Az „után” nemcsak a levelek számára vonatkozik, hanem arra is, hogy életének Kölcsey kritikáját követő csaknem két évtizedében Döbrenteitől kapott és neki írt legtöbb levelet. Kazinczyval egyszer sem, Döbrenteivel többször is találkozott: 1814 szeptemberében az ifjú, tizennyolc esztendő

Wesselényi Miklóssal és nevelőjével, Pataky Mózzsal együtt járt Niklán, meglátogatta Berzsenyit 1829 nyarán is, találkoztak Pesten, a Tudós Társaság ülésén, s legutolsó, 1835. december 3-i levelében azt ígérte Berzsenyi Döbrenteinek, hogy a következő nyár elején egészsége helyreállítása végett Budán fürdőzvéni fölkeresi. Erre már nem került sor: 1836. február 24-én meghalt.

Döbrentei figyelmét Berzsenyire Kazinczy hívta fel, elküldve neki három versét. Döbrentei lelkes örömmel fogadta ezeket, megzenésítésüket, már tervezett Muzéumában való megjelentetésüket ígérte. Válaszlevelében (1811. máj. 20.) ezt írta Kazinczynak: „Szeretném, ha Berzsenyivel közelebb volnék ismerős. Én őt láttam ugyan, de ő engem bizonyosan nem. S 15 vagy 16 esztendőskoromban nem úgy néztem mint most. Ez a Férjfiú örök nevet vág magának. Nagy Pálhoz írt ódája excell. Már kérték tőlem leírni.”

Döbrentei ekkor gróf Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsanna, Kazinczy ifjúkori szerelme házában volt nevelő Erdélyben, Andrásfalván, az őt akkor még igen kedvelő széphalmi mester ajánlására. Kapcsolatba került az erdélyi arisztokrácia több tagjával, így a Gyulayékkal rokon gróf Bethlen Ádámmal. Felolvasta neki Berzsenyi Kazinczytól kapott verseit. A *melancholia* Bethlennének annyira megtetszett, hogy bonyhai kertjében kőbe vésette. Berzsenyihez írt első levelében (1812. jún. 20.) Döbrentei erről számolt be. Megírta azt is, hogy távoli rokonok. Válaszlevelében Berzsenyi felajánlotta a tegezést, kapcsolatuk hamarosan meghitté vált. Döbrenteinek panaszkolta el már 1814. január 5-én, hogy mit vétett Helmeczi a versein híre nélkül tett változtatásokkal. Nagyra értékelte Döbrentei tevékenységét: „Te, édes barátom, Erdélyben igen szép függezetben állsz, és sem hazádnak, sem magadnak hasznosabban nem élhetsz, mint most... Ne csüggedj, s törj előbbre is! Te Erdélyt és az erdélyieket nekem igen szépen fested. Örülök, hogy Erdély, valamint mindenkor, úgy most is magyarabb, mint mi, örülök a theatrumnak, én olyast Koltzsvárról álmodni sem tudtam.” (1814. jan. 5.)

1815-ben verses epizstólát intézett Döbrenteihez, az ahhoz mellékelte levélben így szólította: „Kedves Barátom, rokonom és földim”. E levélben arról is írt, hogy találkozott Döbrentei édesapjával. „Beszélgetésünk tárgyai ti voltatok, valamint itt, úgy Dukában is Dudinknál.” A „ti” jelentheti a levél címzettjén kívül Wesselényit és Patakyt (1814-ben Dukai Takács Juditnál is jártak), jelentheti az *Erdélyi Muzéum* munkatársait, de gondolhatunk egy másik Dudira, Döbrentei mostohatestvérére, Perlaky Juditra is, Berzsenyi ifjúkori szerelmére. Perlaky Judit anyja, férjének halála (1802) után, a szintén megözvegyült Döbrentei Lajosnak, Gábor atyjának lett a felesége. Az előző házasságokból származó leány és fiú közel egykorú volt: Judit 1783-ban, Gábor 1785-ben született. Döbrentei tudott Berzsenyinek Judit iránti szerelméről: 1794 és 1800 között született verseiről Berzsenyi műveinek 1842-i kiadásában ezt írta: „Ki azokra Nemesdömölkön szülei házában voltában fakasztá, a gyönyörű leány, a kedves és lelkes lény, Perlaki Judit volt. Még mint gyermek ismerém.” Még mint gyermek? A jelzett időben 9. és 15. éve között járt, akkor még nem volt mostohatestvére Juditnak. Vajon tőle vagy Berzsenyitől hallott-e az ifjúkori szerelemről? Judit iránti szerelmének titkát Berzsenyi nem tárta a nyilvánosság elé, *Az első szerelem* című, erről legnyíltabban valló költeményét kihagyta a kötetéből, csak 1860-ban jelent meg Toldy Ferenc kiadásában. Berzsenyit közös szülőföldjük, a Kemenesalja, közös iskolájuk, a soproni evangélikus líceum, távoli rokonságuk és talán a Judithoz, Dudihoz fűződő szerelem emléke is közelítette Döbrenteihez.

Mindkettőn Kazinczy biztatásával, s mintegy védőszárnya alatt indultak, de az 1810-es évek közepére már mind a ketten eltávolodtak tőle. Így van ez akkor is, ha Döbrentei kalauzként szegődött Kazinczyhoz 1816-i erdélyi útján, Berzsenyi pedig 1817. február 27-én a keszthelyi helikoni ünnepségről beszámolva mintegy hitet tett mellette – és Kisfaludy Sándor ellen. A *Mondolat*, amely különben Berzsenyit is gúnyolta, és a *Felelet*,

amely azonban nem tetszett neki, tovább mélyítette, nem hagyta betemetni az árkot Nikla és Széphalom között. Kazinczynak már 1811. február 15-én megírta Berzsenyi, hogy ellenzi nyelvi normájának az egyoldalúságát, a „tiszaiság” erőltetését a „dunaiság” ellenében. „Az ember ahány, annyiféle, / S változhatatlan főbb vonásaiban. / Ki gondja mindazt egy kaptára vonni?” – olvassuk Döbrenteihez írt episztolájában. A *Mondolat* és a *Felelet* szerzőinek vitáját ugyanebben az episztolában úgy minősítette, mint „csürhe gyermek kámpolásait”. Kölcsey nem ok nélkül bántónak ítélt kritikája, Kazinczy Kölcseyt mentegető válaszelevele után Berzsenyi egyetlen barátjának az irodalomban Döbrenteit tartotta.

Döbrentei hívta fel Berzsenyire Széchenyi figyelmeztetését. A „niklai remete” másként ítélte meg földijének, rokonának arisztokrata körökben való forgolódását, mint a magukat háttérbe szorítva érző íróársak. Az ő szemében hasznos és derék dolognak látszott a tehetős földesurakat megnyerni a nemzeti nyelv, kultúra, sőt gazdaság támogatására. „Te igen tudsz a nagyokkal társalkodni, s kérlek is, hogy mast ez legyen a te legfőbb stúdiomod. Légy cselekedettel poétánk, tégy, amit tehetsz, add által magadat egészen a mi jót akaró nagyainknak, mert a szalmatüzet Veszta tüzévé igyekszenek tenni.” (1828. okt. 18.) Válaszában Döbrentei, tevékenységéről beszámolva, Kazinczytól való elhatárolódásának a lényegét fejté ki: „Érzésemet mindig sértette midőn Kazinczy azt kezdé prédikálni közöttünk, hogy a *csak szépért* minden egyéb feláldoztassék.” Széchenyi mellé szegődve sokat tehetett a magyar nyelv használati körének szélesítéséért. A Casino jegyzőkönyvét félig-meddig még német tanácskozás után magyarul kezdte és folytatja, magyarul írja éttermének az étlapját is. „Bolond mondás, »hadd szolgáljon nekem a német«, s ezzel is mindenütt a honi nyelv tolatott félre. Száz évek óta nem taníták a magyart semmiféle ipar-ágra s osztán Minerva legyen, Jupiter agyvelejéből!” Majd: „Ha mindig bölcsebbülő rendezetek fejlődnek ki, amit hiszek, itt is fognak majd honolni a műveltség és ipar istenei, hisz ezek olly égi vendégek, kik mindjárt jönnek, mihelyt okos a nemzet magához inteni őket. Tehát mikor majd 2000ret irandanak, Magyarország egészen nemzeti műveltség hona már; a keleti nép újja szüli magát mint az arab ménvér Európában.” Széchenyi gondolatait tolmácsolja itt Döbrentei. Kazinczy irodalmi irányzatával szemben a bécsi Hormayrral való beszélgetését idézi: „A magyart Európa, irodalmi sorában igen kicsi serkenetnek nézi, s ha majd unttában a maga halmi közül kegyetekre tekintendene, de ott is csak a megszokott övének lehabzását leli, rátok se néz többé. Őrizzék keleti sajtáságotokat, figyelmünket annak ujsága fogja ingerleni.” (1828. nov. 21.)

Döbrenteivel való levelezése és társalkodása egyrészt megerősíthette Berzsenyit abban, hogy a „nagyokhoz” írt ódái, amelyek Kazinczynak nem tetszettek, nem voltak hiábavalók, másrészt új munkára ösztönözte. Költői ere ugyan kiapadóban volt, de bő termést hozott létre tanulmányíróként. Kölcsey kritikájával való viaskodása (*Antirecensio, Észrevételek, A versformákról*) után írott tanulmányai valamiképpen Döbrenteihez kapcsolódnak: a *Kritikai leveleket* hozzá intézte, a *Bírálatokat*, amelyeket az időközben más irányt vett Tudománytárba szánt, Döbrentei adta ki. A *Poétai harmonistika* a Tudós Társaság Döbrenteitől szerkesztett évkönyvében jelent meg, közlésre elfogadták *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című tanulmányát is (lehet, hogy közlésére azért nem került sor, mert közben leváltották Döbrenteit). Neki küldte el az ő 1818-ban az *Erdélyi Muzéumban* megjelent írásával azonos című és sokban hasonló mondanivalójú *A kritikáról* című tanulmányát is.

Lehetséges, hogy Berzsenyi utolsó nagy verse, a *Gróf Mailáth Jánoshoz* címzett, de valójában Széchenyit ünneplő óda („melynek első három strófája” – Szerb Antal szerint – „a magyar líra legmagasabb pontja”), Döbrentei önkényes beavatkozása nélkül nem jelent volna meg. Széchenyi főként azt kifogásolta, hogy lóverseny győzteseként ünnepelte a költő, holott csak a lóva volt jobb. A kifogásolt szakasz így hangzott: „Oh énekeld őt, a

diadal fiát! / Eurus szülte lován mint viva, nyerve díjt, / Sándorral, a hírhedt lovaggal,
/ Kezdve, teremtve dicső utat s célt." Berzsényi visszakérte az Aurorától a költeményt,
átdolgozta, de az idézett versszakkal nem tudott mit kezdeni. Döbrentei mentette meg az
utókor számára az Akadémia alapítására célzó két sorral: „Mint áldozá fel ezreit, hogy /
Ész művein kecsesülne nyelvünk.”

Ez a költemény, tizennyolc másikkal együtt, Döbrentei 1842-i Berzsényi-kiadásában
jelent meg először, az 1816 óta írt versek ötödik könyvként csatlakoztak az 1816-i kiadás
négy könyvéhez. Azt a tizennégyet azonban, amelyek többségét Kazinczy hagyatta ki az
1813-ban megjelent kötetből, Döbrentei kiadásában sem találjuk: nem tudott az 1808-as
kéziratról, arra csak Kazinczy Gábor hívta fel az 1860-ban Berzsényi verseit újra kiadó
Toldy Ferenc figyelmét. Jelentős többlete azonban Döbrentei kiadásának, a csak verseket
tartalmazó korábbiakhoz képest, a prózai művek nagyobb és a levelek kisebb részének a
megjelentetése.

Erről a három kisebb és egy nagyobb alakú kötetben egyszerre megjelent kiadásról sok
rosszat lehet mondani. Döbrentei úgy vélte, maga Berzsényi hatalmazta fel arra, hogy
változtasson a szövegein, amikor azt mondta: „Ha meghalok, tedd munkáimmal, ami tet-
szik.” A hasonló változtatásokat azonban akkor még – másoktól – elfogadhatónak tartot-
ták. Meggondolandóbb Németh László kifogása: „a jegyzetekben indázó nyelvészhóbort
s literátor hiúság irdatlan bozóttal lepi el a remekműveket”. (*Berzsényi*, in: N. L.: *Az én
katedrám*, 1969, 319.) Nehéz, de nem lehetetlen ebben az irdatlan bozótban Berzsényi élet-
rajzával és művei keletkezésével kapcsolatos adatokat találni. Ezeknek az összegereblyé-
zése külön tanulmányt igényelne. Külön tanulmányt Döbrentei „nyelvészhóbortjának”,
sajátos szóképzéseinek áttekintése is.

Fehér Zoltán

„Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam”

(Gondolatok a bátyai paraszti önéletrajzok szerkesztése közben)

Emlékezés írásban és szóban

1952-ben, a Rákosi-korszak „fénykorában” kerültem Bátyára. Abban az évben, amikor nagyon időszerűvé vált a súlyos történelmi tapasztalatokat sűrítő szólás, miszerint *kutya világ, szűk esztendő, de ránk szakadt mind a kettő*. Szóval ennek az évnek a szeptember elsején vitt el engem, az újonnan kinevezett tanárt, néhai igazgatóm későbbi házigazdámhoz, a gyermektelen Szarvas G. János tizenkét holdas gazdához. A két első világháborús frontharcos régi barátsággal köszöntötte egymást, majd az igazgató úr ezzel a kérdéssel kezdte a beszélgetést: *No, János, mikor zavarjuk már el ezeket a kommunistákat?* (A kérdésben kifejeződő – akkor életveszélyes – állásfoglalást csak később értettem meg, amikor értesültem róla, hogy tizenkilencben a pataji ellenforradalom idején ő is részt vett a vörös gátórség lefegyverzésében.)

Vagy négy esztendeig aztán János bácsiék adtak nekem szállást módos parasztházuk fűthetetlen *előszobájában*. Házigazdám ebben a földszűke faluban a maga tizenkét holdjával meg paprikakikészítői tevékenységével tekintélyes gazdának számított, az előljárárságban hosszú ideig a pénztárosi tisztséget is viselte, s csak sok ügyeskedéssel sikerült elérnie, hogy levegyék a kulákklistáról. Néprádiójuk híreit mindig figyelmesen hallgatta, *hogyan mit ugat*, sajátosan értelmezte őket, s legtöbbször cifra káromkodással nyugtázta. Amikor a *transzferálóknak* nevezett végrehajtókat egyik rokonának a padlását is leseperték, a *beadási kötelezettség szabotálása miatt*, fölháborodottan újságolta nekem, majd hozzátette: *Tudja, tanító úr, ezt mind írja ám valaki!*

Most érzem csak, mennyire pontosan fogalmazott ez a hat osztályt végzett parasztember akkor. Benne van ebben a mondatban a közkeletű, szinte vulgáris felfogás, hogy *az a történelem, ami írásban megmarad*. De az *írja ám valaki* azt is jelenti, amit Lúdas Matyi mondott a hatalmaskodó Döbröginek figyelmeztetésként: *Azért csak rója fel a kapufélfára, hogy el ne felejtse: Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza*. Tudta János bácsi, hogy a falubelijeit meg osztályostársait ért sérelmekért egykor még valakiknek felelniük kell, tehát föl kell jegyezni ezeket a később *túlkapásoknak* nevezett bűnöket.

De vajon írta-e valaki? Suttogták, hogy a volt uradalmi ispán készít ilyen feljegyzéseket. Ki tudja ma már, készített-e? Nem volt tanácsos efféle emlékeztetőket rögzíteni és rejtegetni akkoriban. A rendszerváltozás után hiába vártuk, hogy legalább íróink asztalfiókjaiból kerüljenek elő az addig ott bújtatott írások. Az öncenzúra tökéletesen működött, s a szellem embere már képzeletben sem lehetett független.

A paraszti emlékezet azonban mindig megőrizte az eseményeket és a hozzájuk fűződő érzelmeket. A sokszori elmondás meg kerekre formálta azokat a népi elbeszélő stílus irratlan szabályai szerint.

Az első világháború csatatareit megjárt öregek életük végéig ki nem fogytak katonakalandjaikból. Nyilván töviről hegyire ismerték már egymás történeteit, mégis jó volt azokat egy-egy névnap vagy disznótor alkalmából újra meg újra fölleveníteni, átélni. Annál is inkább, mert a fiatalok mindig hálás hallgatói voltak nagyapáiknak. A népi történeti tudat sokkal inkább ezeken fejlődött, ezekből élt, s nem annyira az iskolai történelemtanításból.

1945 után a fogolytáborokból, az internálásból hazatérteket azonban direkt figyelmeztették arra, hogy amit átéltek, amit láttak, amit tudnak, azt felejtsek el. Ne merjenek róla beszélni. Még unszólásra sem merték aztán felfedni életük nagy titkát. A mindenütt ott lévő láthatatlan hatalom vasmarka a legoldottabb pillanatokban is a torkukra forrasztotta a szót. Sikeres lehetett-e a nemzetre parancsolt történeti amnézia?

Ha jól meggondoljuk, mégsem csak az igazságtétel vágya, az elfojtott szörnyű emlékek világgá kiáltásának elemi erejű megnyilvánulásai ezek az emlékezések. Önéletrajzában mondta ki, írta le ugyan először egy parasztasszony, hogy amikor férjét békekölcsonjegyzés-ügyben beidéztek a községházára, *a családra telepedett a félelem*. Nem lehet elfelejteni azt a paprikaültetés közben elhangzott mondatot sem, amit az egykori községgazda felesége véletlenül kottyantott ki, s az egyik áldozat testvére meghallott. Eszerint 1957 tavaszán a községháza vallatószobának használt helyiségéből *ő lavórszámra hordta ki a vért*. Kétségtelenül munkál ezekben az emlékezésekben az önigazolás igénye is. A társadalom atomizálódásával, a meghitt beszélgetések ritkulásával már az efféle történeteknek sincs hallgatósága, hát hogy volna a dolgos mindennapok küzdelmei széles sodrású kibeszéléseinek. Ezért is fogtak tollat, ezért mondták magnetofonba sokan eddig magukban hordott sorsukat. Ezt a belső késztetést talán legjobban Juhász Ferenc verse fejezi ki, amikor azt írja: *Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam./ Mert belepusztulok a döbönt hallgatásba*

A Kemény Bertalan *Interpelláció az aprófalvak ügyében* című írásában (Polgári Szemle, 2005/1.) fölvetett gondolatok némelyike a nagyobb falvak problémáit is érinti. A szerző a javítás egyik lényeges akadályát valóságismeretünk hiányában látja. Az 1930-as évek falukutatói legfőképpen a szegényparaszttságot, az agrárproletariátust vagy a cselédséget vizsgálták. Falvaink, különösen az elmúlt hatvan évben, olyan nagymértékű migrációnak voltak az elszenvedői, ami a hagyományok gyors feladásához is hozzájárult. Maga a néprajz is először *a viseletet, a szokásokat, majd a népdalkincset, az építkezést stb. kutatta, s viszonylag későn magát a paraszti közösséget, annak működését. A társadalomnéprajz az 50-es években tiltott területté vált*. Nem állt tehát elegendő ismeretanyag döntés-előkészítő munkájukhoz a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek rendelkezésére. Máig keveset tudunk a földjéből megélt ún. középparasztágról, a nemesi hagyományokkal rendelkező falvak társadalmáról. (...) A „kulákság” úgy szűnt meg szemünk láttára, hogy vajmi keveset tudhatunk róluk.

Friebeisz István 1847-ben megjelent, a köznép számára készített *Törvénytanító* című könyvecskéjében a földműves nép sorsának fokozatos javulását királyi rendeletekkel magyarázza a 18. századtól. Az azóta eltelt időben a társadalomtudományok legalább négy nagy sorsfordító eseményt tartanak számon a parasztság életében. Az 1848-as jobbagyfelszabadítás alapvetően jogi helyzetüket változtatta meg, de kiszolgáltatottá tette a föld nélküli zsellérséget. Az első világháború kimozdította a paraszti tömegeket szűk látóhatáruk mögül, az 1945-ös földosztás megszüntette a nagybirtokot, s növelte a nehezen élő kiscgazdaságok számát. A leggyökeresebb változást azonban a *mezőgazdaság szocialista átszervezése* hozta, ami tulajdonképpen a hagyományos értelemben vett paraszti osztály felszámolását jelentette az ipari társadalom céljai érdekében.

Az engem befogadó falu – egész életemet igénybe vevő – teljes néprajzi feltérképezése során elérkeztem Bátya társadalomnéprajzának vizsgálatához is. Paraszti életrajzokat, önéletrajzokat, igaz történeteket, életképeket gyűjtök, szerkesztek, elemzek. Évtizedekkel ezelőtt más célból lejegyzett adatokban veszek észre társadalomnéprajzi vonatkozásokat. Az ezeket rögzítő népi emlékezet, a *kollektív memória* ugyanis megőrizte bennük a sokáig megemlíteni sem szabad eseményeket. A későbbi történetírásnak hihetetlenül gazdag forrása lehet még ez a népi *oral history*. A munkát még a téveszervezés utáni időkben kezdtem, hiszen láttam, hogy a parasztság helyett kialakuló *mezőgazdasági népség* egész mentalitásában más lesz, mint a magántulajdonnal rendelkező, abból megélő, öntudatos agrárréteg. Amikor a szülők már azért küldték tömegével gyermekeiket középiskolába, hogy *fiam, akármilyen legyél, csak parasztnak ne, mert a földdel a legnehezebb dolgozni*, már a fölülről sugallt felfogás, az önbecsülés elvesztésének a jele volt.

A szövegek ízeletgetése közben érzem, hogy a kor hangulata benne van egy csomó, ma már nem használatos szóban. Az első világháborús *svaromlénia, gránátciher, rókalyuk, káplár*, de akár a *béres, nagyaratás*, a két világháború közti *esküdt, levente, tizenegyed rész*, a második világháborús *szőnyegbombázás, hadtáptérület, tábori csendőr*, a háború utáni *davaj, zabrálás, agitálás, beadás, utcabizalmi, békekölcsön, munkaverseny, tanácselnök, párttitkár, brigádvezető* stb. szavak jelentését igazából nem egy rövid szómagyarázattal lehet megadni, hanem csak szövegkörnyezetükből érthetik meg a mai fiatalok.

Anyagom egy része magnetofonfelvételeken alapul, hiszen a néphagyomány évszázadok óta legfőképpen szóbeli jellegű volt. Másik része viszont olyan kéziratos füzetekben került birtokomba, amelyeket idős falumbeliek készítettek, s bocsátottak rendelkezésemre. A népi írásbeliség fontosságára akkor figyeltem föl, amikor folklórgyűjtéseim során egyre-másra akadtam évszázados kéziratos imafüzetekre és olyan adatközlőkre, akik dalaikat, meséiket már nemcsak fejükben őrizték, hanem írásban is rögzítették. Volt olyan, aki a falu minden családjának ragadványnevét tartalmazó füzetet adott át nekem. (A bátyai népi írásbeliségről a Forrás 1994/12. számában *Urak dolga és passziója* című írásomban számoltam be.)

Szegény vagy gazdag a falu?

A két világháború közötti időkben a fűszerpaprika-konjunktúra bizonyos fokú jólétet teremtett Bátyán. A sok kézi munkát igénylő paprikafeldolgozás felszívta a föld nélküliek tömegét, s szorgalmas munkájukkal, belterjes gazdálkodásukkal, kereskedésükkel még a csekélyebb birtokkal rendelkező gazdák is nagyobb jövedelemre tehetek szert. Innen eredt, hogy lenézték a szorgalmas, de kevésbé élelmes (szintén rácul beszélő) dusnokiakat. A dusnokiak meg azzal csúfolták a bátyaiakat, hogy *semmijük sincs, csak pénzük*. Ma már látom, hogy a bátyai társadalomnak az a kategorizálása, amelyet én korábban a paprikakultúra helyi társadalmat strukturáló szerepe alapján végeztem, meglehetősen mechanikus, és amelyben szinte minden egyén egyszerre több kategóriába is besorolható volt. (A *bátyai nép kereskedése, különös tekintettel a paprikakereskedelemre*. Cumania 1990.) A termelők, kikészítők, kereskedők, a napszámosok, malmi munkások, molnárok, malmosok, értelmiségiek igazi helyét a falu hierarchiájában sokkal inkább vagyoni helyzetük határozta meg. Mégis furcsa ellentétet láthattunk a jómódjára büszke falu öntudata és a valóság között. Bátya szűk határában ugyanis az egy főre jutó földmennyiség mindössze 0,7 kh, a lakosság fele pedig nincstelen. Ezt az állapotot mindennél jobban reprezentálta az a gyakorlat, hogy a közhasználatban nem a telekkönyvben szokásos kataszteri, nem is a könnyen harmadolható 1200 négyzetméteres magyar, hanem a legkisebb, az 1000 négy-

szögöles kisholdat emlegették. Egy négy katasztrális holddal rendelkező gazda például bátran mondhatta, hogy több mint hat hold van a birtokában. (Csak rákérdésre derülhetett ki, hogy kisholdakban számolt.)

A paraszti értékrend és mentalitás erőszakos megváltoztatása

A hagyományos paraszti értékrendet, például a törvénytiszteletet, mindenestül felrúgta a Rákosi-rendszer agrárpolitikája. A falu népének ugyanis azt kellett tapasztalnia, hogy a hatalom az általa hozott törvényeket sem tarja be. Kelemen Pál földdel is rendelkező asztalosmester fia, Imre, akit a föld szeretete meg nagyapja hatása a földműveléshez térített vissza, így emlékezett a beadásokkal kapcsolatos törvényességről:

Apám a reptéri asztalosműhelybe dolgozott, mi meg idehaza földdel. S mikor a beadás ideje volt, elfelejtettük bejelenteni a krumpliszedés kezdetit. Ez volt a nagy bűn.. A beadást bevittük, és ezt be is vallották az emberek, az átvevők. Arra akarták őket rászédni, hogy mondják, hogy a Kelemen kis krumplit hozott, aprót. Akkor ők azt mondták, hogy azt nem mondhatják, hogy aprót hozott, mikor szépet hozott. Teljesítette a beadást. Hát akkor másba nem tudtak belekötni, csak abba, hogy nem jelentötte be a krumpliszedés kezdetit. És akkor úgy nézett ki, hogy saját krumplinkat meg akartuk lopni. No, és akkor szeptember nyolcadikán főzte anyám a búcsúí ebédöt, meg hát jön az apám haza, meg meghívja egy-két barátját vacsorára. És akkor betoppant egyszer egy rendőr, kerékpáros rendőr puskával.

Jó napot kívánok.

Köszönünk neki vissza.

– Kelemenné, szödjé össze a ruháit, kis türiülködőt, ezt-azt tisztálkodási eszközöket, és bekísérem magát a bíróságra.

Az anyámat vitte, mer apám már állami ember volt és anyám dolgozott a földdel. Hát akkor már én is megrémültem. Befogtam a lovakat, és bevittem a bíróságra az anyámat. Megkérdeztem a rendőrt:

– Bátyám, csak nem akarják anyámat letartóztatni?

Azt mondta a rendőr, egy idősebb bácsi volt: Jóhiszemű ember volt, látszott róla. Azt mondta, hogy:

– Máris le volt tartóztatva, hogy én beléptem az udvarba.

Akkor erre a réműletre azt se tudtuk, hogy mit csinálunk.. befogtam a lovakat, anyámat bevittem a bíróságra, Kalocsára, a Járásbíróságra. Hát nem tartott a tárgyalás tíz percig. Elitéliék tizenegy hónapi börtönrre ezért.

Magam se tudtam, hogy mit csináljak. Belökték anyámat a cellába, aki még soha nem volt ilyen helyzetbe. Egyszerű parasztasszony volt. Hát persze sírni kezdett. Valaki azért megsúgta neki, hogy föllebbezzon. Azt se tudta, hogy mi az: föllebbezni.

És akkor hát föllebbezett szerencséjire még. No, utána kikötöttem a lovakat a bíróság előtt. Kozma Jani bácsitul kértem egy kerékpárt, kiementem a reptérre, megmondtam az apámnak, hogy mi történt. Ő a gyalukat a kezibül azonna ki ejtötte, úgy megrémült, és kezdte szidni rendesen a kommunistákat. Ami belefért. Összejöttek akkor ott a munkaszolgálatos katonák, akik ott dolgoztak, olyan kuláckyerekek, meg politikailag megbízhatatlanok.

Harangozó László emléke is jellemző dokumentuma a szocialista törvényességnek.

Tudom, egyszer apám mérgeződött, hogy nekünk minden beadás, adó rendezve vót, de mégis jöttek egyszer, hogy:

– Maga még tartozik nyolcvan kiló búzával.

– Hozta ki édesapám nagy büszkén a beadási könyvet, rá volt írva egy nagy R betű, hogy rendezve. Egy nagy R betű az adóvőre is rá volt írva. Mondta édesapám, hogy:itt van, én rendeztem mindent.

De azt mondja:

A maga utcájába a V. Péter, az nem tudta teljesíteni a beadását, neki nyolcvan kiló búza tartozása van. Magának kell beadni.

Azt mondja apám:

Hát mért nekem:?

Azt mondja:

Hát maga az utcabizalmi. Hát ezért.

Azt mondja:

Hát én nem is tudok róla, hogy én utcabizalmi vagyok. Hát mióta vagyok én utcabizalmi?

Azt mondja:

Mostantól kezdve.

Ez így volt. Ez tényleg így volt.

Harangozó László (Lovász) épp a téészen tapasztalt igazságtalanságok miatt menekült el a téészből, s lett teherautó-sofőr.

Mert nagyon rossz tapasztalataim vótak fél év alatt is. Mert tavaszkor, mikor kezdtek a szántást, én már észrevettem, hogy a brigádvezető kevesebb teljesítményt ír, mint amennyit én teljesítettem. Aztán jártunk aratni, és amikor már vége lett az aratásnak, ezt is munkaegységre csináltuk – nem géppel, kézzel, kézi aratással. Mikor befejeztük az aratást, még a gépkocsivezetői tanfolyam tartott, akkor délig el szoktam menni hordóskodni, és elmentem a téészbe kévehányónak. A kévéket kellett a keresztekben földobálni a kocsisnak. De vittem mindig magammal egy füzetet, és írtam mindig, hogy melyik földterületen, melyik kocsisnak, hány kévét dobtam föl a kocsira. Volt úgy, hogy délig megszereztem magamnak két-három munkaegységet. Harminc vagy negyven csomó földobása vót egy munkaegység. Emlékszem rá, hogy volt olyan délelőtt, amikor földobtam százhusz csomót a kocsisoknak. Mikor vége lett a hordóskodásnak, találkoztam a főbrigádvezetővel. Mondtam neki:

Füilöp bácsi, magánál vannak ezek az összesített lapok. Szeretnék magával egyeztetni, mert én vittem ki magammal füzetet, mindent pontosan fölírtam.

Jó van, Laci – azt mondja –, vasárnap mék misére, utána hozzánk hozd el a füzetet. Nálam ott vannak a teljesítménylapok – azt mondja –, kihozom őket a téészirodából – azt mondja –, majd egyeztetünk.

Vasárnap reggel elmegyek hozzá mise után, hónom alatt a füzetem, és mondom:

Füilöp bácsi, itt van.

Azt mondja:

Laci, baj van.

Mi a baj?

A téész irodába ezek a teljesítménylapok elvesztek.

És ahogy akkor eltűntek, nem is lettek meg.

Azt hiszem, hogy nagyon kockázatos egy táj vagy egy falu népét sommásan minősíteni, még akkor is, ha ennek a népkarakterológiáktól a falukutató irodalomig nagy hagyományai vannak. Közismertek a *sírva vigadó magyar*, a *furfangos székely góbé* a szörnyűséges máig élő Göre Gábor-i karikatúra irodalmi típusai. A történeti faluszociográfiában használatos a *dunántúli polgár paraszt*, a *matyóföldi cifranyomorúság népe*, az ormánysági, a sárközi *önpusztító*, *egykezű* besorolások. Ortutay szolgalelkű *jobbágy parasztja* és *lázadó parasztja*, *gőgös*, *kizsákmányoló basaparasztja* éppúgy közismert kategóriák, mint Veres Péter racionális gondolkodású *ridegparasztja*. A harmincas években már Erdei Ferenc is észrevette, hogy a sárközi német falvak népének mentalitása mennyire más, mint a Duna-menti törzsökös magyar falvaké. Míg ezek belefáradtak kilátástalan küzdelmeikbe, önpusztítókká, kényelmesekké váltak, a svábok szívós igyekezettel törekszenek megnyerni a maguk számára a jövőt. A két „dalmát” faluról viszont azt mondja, hogy azok terme-

lési kultúrájukban és magatartásukban azonosultak a környékbeli magyarsággal. Dusnok, és főképpen Bátya népe persze nem teljes egészében délszláv eredetű. A török után beköltöző katolikus rákok ugyanis egy kontinuuus maradék magyar népességre telepedtek rá, a kultúrájukban, lelkiségükben megmutatkozó erős magyar hatások elsősorban ennek köszönhetőek. Henkey Gyula antropológiai mérései is megerősítik gyanúunkat, hisz ő azt mondja, hogy a dinaroid elemek aránya kisebb a vártnál, a honfoglaló magyarsággal kapcsolatba hozható típusok viszont a mintavétel populációjában 35%-ban mutathatók ki.

Valószínűleg ezzel magyarázható az a sajátos települési szerkezet is, amelyet kertes településnek, megosztottnak vagy két beltelkesnek is neveznek. Ennek lényege, hogy különválasztják a lakóhelyet és a munkahelyet. A családok a faluban laknak, jöszágaikat, szerszámaikat pedig a falutól néhány kilométerre fekvő szállásokon tartják. A bátyai folklór ugyan kettős gyökerű, van tisztán délszláv eredetű része, de rengeteg olyan ősi magyar elemet is őriz, amelyeket a környező színmagyar települések népe már rég elfelejtett. A hagyománynak ezt a felét bizonyára a beolvadt magyarság hagyatékának lehet inkább tekinteni, mintsem átvételnek. Elegendő itt most a magyar folklór legősibb hősmeséinek, tántos mondáinak, gyönyörű dunántúli pentaton dallamainak (néha rác szöveggel), bálványainkat idéző ember alakú kapufélfáinak helyi változataira utalnom.

A bátyai nép összetartozás-tudatát, munka- és földszeretetét, kereskedői hajlamát, vállalkozó kedvét és mély vallásosságát csak színezi néhány család büszke rátartisága, sokszor önpusztító, tékozló mulatozó kedve, pompakedvelése, pereskedési hajlama. Az is igaz, hogy békében szeretett verekedni, háborúban meg jó katona volt. Az első világháborúban minden ötödik behívott hősi halált halt. *Jó harcértékük* miatt sorozták őket előszeretettel az elit alakulatnak számító huszárok, majd a folyamörök közé. Hogy ezen tulajdonságok mögött milyen mértékű az egyéni hajlam, s mennyi a táj magyar népének vagy régi nemesi földesurainak hatása, nehezen dönthető el. Ilyen negatív példákat ugyanis látott maga előtt. A Historia domus szerint az említett tulajdonságok miatt szegényedett el a község néhány nemes földesura még a 19. század elején.

A békebeli virtuskodásra álljon itt Markó József tanító története:

Tán még nagyapám idejében történt, hogy a bátyai Kotori csárdában a búcsú napján vidám hangulat volt, amikor estefelé megjelent egy nyolc-tíz fős markos kalocsai legénybanda. Elkezdtek mulatozni, hangjuk túlszárnyalta a bátyai legényeket. A mieink kezdtek már kellemetlenül érezni magukat, s ezt szövé is tették. Vitatkoztak. A lehangosabb kalocsai legény kivált a bandából és odalépett a mieinkhez. Fogta a hatalmas bicskáját, és teljes erővel belevágta a kocsmá asztalába. A kés pengéjéből alig látszott ki valami. Ezt kiáltotta:

– Aki legény, vegye ki! Én az öreg Bende fia vagyok!

A bátyai legények megszeppentek. Volt azonban közöttük egy Rupa nevezetű, nagyapám szerint majdnem olyan széles volt, mint amilyen magas. Feltűrt inge alatt kötélvastagságú izmok feszültek. No, hát ez felpattant az asztal mellől, és odapenderült a kalocsai legény elé:

– Ha te vagy a Bende fia, én meg a veje vagyok!

Ezzel egy lendülettel kirántotta a bicskát és a sarokba dobta, mire elkezdődött a csihi-puhi.

Talán kevesen voltak a bátyai legények, mert lassan hátrálni kényszerültek az ajtó felé. Szégyenszemre már majdnem kiszorították őket az ivóból. Talán a nagy zsivalyra ekkor egy újabb bátyai legény jelent meg az ajtóban, és elhangzott a híres mondás, amit ma is emlegetnek:

– Udriga, ne bojsze! (Üsd, ne félj!)

Különösebb baj nem történt. Kölcsönösen betörték egymás fejét. A bátyaiak ugyanis pofozkodtak, nem öklöztek – mesélte a nagyapám. – Ezután elkapták a kalocsaiakat, és megszegényenítésképpen összevagdosták a gatyamadzagjaikat, úgy kellett hazaszegénykezniük. Azóta is a kalocsaiakat madzagosoknak hívják. A csárdát pedig Gatyavesztő csárdának nevezték el. Így él az ma is a bátyaiak emlékezetében.

Az első világháborús volhíniai helytállásról meg Szabó József vallott:

Akkor aztán az ezredes úr telefonált be a Stellungba, hogy:

– Hát hogy állnak ott kint a svaromléniába?

Innét meg telefonált őrnagy Duránszky. Kapitány vót, de akkó már őrnagy lett. Azt mondta:

– Úgy állunk, mint katiba a gyerek. Keményen.

Na hát jó van. Melletünk vótak a csehek. Tartották a frontot. Hát nem múlt el egy óra, a csehek má megadták magukat, és a mi hátunk mögé az oroszok vonultak. Hiába! Lőni nem bírunk csak előre.

A második világháborús legendás Árpád-vonal-beli harcokról meg lássunk egy epizódot Kiss András golyószórós honvédtől.

– Hát akkor megyünk fölfelé a hegyen, négyezerevalahány méter magas vót. Másnap, ha az ember belegondol, a rosseb egye meg, az egész orosz hadosztály tönkrement. Gyűttek fölfelé az oroszok is, mink meg fönt vótunk a hegyen. Csak kézigránátokat hajigáltunk, nem vót ott puskalövés, de ott életbe nem maradt tán egy orosz se. Mentiünk lefelé másnap, hát vót ötven, száz halott egy helőn, ahun elkezdtek vóna temetni őket. Ez úgy aratás táján vót. Kiadták, hogy mindenki a zsebkendőjét tőgye az orra alá, mer olyan bűdösség vót. Ott élőlény nem maradt meg.

Az összetartozás tudata a rokonsági kapcsolatoknak igen nagy mélységű számon tartásában nyilatkozik meg. Ennek alapján illik a rokonságot meghívni a lakodalomba. A testvérek, nagynénik és nagybácsik, unokatestvérek, nagyszülők, keresztszülők, komák, nászok, sógorok állandóan készek arra, hogy építkezéskor vagy paprikaültetéskor kölcsönösen segítsenek egymásnak. Ők azok, akik elsősorban pamodát visznek a gyermekágyas anyának, elmennek az idős rokon temetésére.

A faluközösségnek ez a családias meghittsége az ellentétjébe fordult, mihelyt bizonyos családok politikailag is támogatott hatalom birtokába jutottak. A téeszvezetőség tagjai ugyanis igyekeztek közeli és távoli rokonaikat minél közelebb húzni a húsos fazékhoz. Ezt az állapotot fejezte ki akkoriban – a talán szamizdatban is terjedő – úgynevezett *téeszmiatyánk*, amelyben, ha jól emlékszem, a rokonság tagjait emlegették az irodákban meg a brigádvezetők között.

Ilyen tapasztalatai voltak Harangozó Lászlónak is:

És akkor ilyen kudarcok tapasztalatai után mondom: Innen csak menekülni, mert itt csak a brigádvezetők meg a téeszfőnökök járnak jól, azok azt csinálnak az emberekkel, amit akarnak.

A munkavállalói igazolást megszerezve akkor búcsút tudtam mondani a téesznek. Ha még ideiglenesen is, de véglegesen lett belőle. Mert kerestek ugyan, de egyszer én késő ősszel, amikor Pesten dolgoztam, hazajöttem, akkor mondta a feleségem, hogy megkapta a téesz a gépkocsit, de másik illetőt tettek rá. Nem akarok nevet mondani, a téeszelnök-helyettesnek a fiát. Így aztán mikor két hét múlva újra hazajöttem, akkor megint mondja a feleségem, hogy már nem az van a gépkocsin, hanem a téeszelnök-helyettesnek az unokaöccse van rajta.

A magántulajdon szentségébe vetett hit megingását jelzi a téesz nevére kitalált korabeli szólásmondás, miszerint: *Piros Arany aranybánya, aki nem lop, majd megbánja*. A téeszbe bejáró tagok ugyanis, ha kivittek egy lovat jó szerszámokkal háztájijuk megművelésére, estére fakóhámmal hozták vissza.

A megváltozott helyzetbe mégis legjobb volt belenyugodni, s a jelszó az lett, hogy: *Ha má ránk kötötték a kolompot, akkor rázzuk*. A téeszek nagy állami támogatásokkal, ügyes agronómusokkal (*agromónusnak vagy tréfásan ugrómókusnak nevezte őket a nép*), ingyenes diák- és honvédségi munkával, gyors gépesítéssel mégiscsak egyre jobb eredményeket értek el. A tagság pedig, a szocialista táborban talán magyar sajátosságnak számító, háztájijukban csodákat művelt. Nagyságrendekkel kisebb területen aránytalanul nagyobb jövedelemre tett szert.

A földszerzés, a földhöz jutás földosztás, öröklés vagy vásárlás révén legtöbb emlékezésben szerepel. A pletyka szerint egy nagygazda mindig arra biztatta béreseit, hogy minden szántásakor legalább egy barázdát szántsanak el a szomszédától, mert pusztán ezáltal is holdakkal gyarapodik évenként a birtoka.

Már a 19. század második felében a több mint tíz esztendeig tartó úrbéri per is azzal a tanulsággal szolgált, hogy a falu közös erővel sem győzhet a társbirtokossággal, a nagybirtokkal szemben. A pereskedési kedv azonban a 20. században újból feltámadt, amikor az ügynevezett *parti birtokosokat* egy mérnök fölvilágosította arról, hogy a Duna sodra által földjeik növekednek, s a növekmény nem a szomszédos akadémiái nagybirtokot illeti. Az évekig elhúzódó pert végül meg is nyerték, de a perköltség többbe került, mint az új szerzemény értéke. Az igaztalan vagy annak tartott örökösödés, vagy az, hogy ki tartja el az öregeket, sok családot állított szembe egymással nemzedékeken át. A gyűlölködést egy-egy lakodalom alkalmával azonban föl lehetett függeszteni, illet elmenni a beszélő viszonyban sem lévő rokon gyermekének lagzijába, mert mint egy asszony magyarázta: *Most lakodalom van, most nem köll haragudni*. Olyan volt ez, mint a középkori *treuga Dei*.

A téesszervezők a parasztembereknek le kellett mondani arról a termelőeszközükről, a földről, ami addig életük értelmét jelentette. Hogyan élték ezt át? Erről Hernerné Maros Anna írásából idézek:

Jött az újabb kálvária: az átszervezés.

1960. december elején megszállták falunkat az átszervezők, akik házról házra jártak. Először hízelgő szép szavakkal akarták rávenni a gazdákat, aztán meg fenyegető kijelentésekkel. Nem gondoltak arra, hogy a falusi nép szívét tépik ki azzal, ha aláíratják a belépési nyilatkozatot, amellyel azok lemondanak mindenről, amiért küszködtek, dolgoztak, fáradtak. Hogy lemondjanak a földről, amiben megterem az emberek mindennapi kenyere, az állat takarmánya.

1961. január vége felé járt az idő. Férjem természetesen nem tartózkodott otthon. Ő nagyon félt az agitátoroktól. Én viszont otthon voltam a szülőikkel, amikor kilencen szállták meg a házat. Apósom és anyósom ágyban fekvő betegek voltak. Szervi betegségben szenvedtek, de az állandó rettegés, az agitátorok terrorja még súlyosbította állapotukat. Egy csepeli fiatalember volt a főszereplő, akinek a szája szinte kipállott a sok pofázástól. A papa azonban könnyeibe fojtotta a válaszáat. Az agitátor ekkor méregbe gurult, és gorombán kezdett beszélni. Erre megszólaltam én is, és mondtam neki:

– Mutassa meg a rendeletet! Vagy éppen a Kelet nyomására kell maguknak a magyar népet a kolhozba hajtani? Mindenétől megfosztani? Maguk hazaárulók!

Akkor a két pesti strici fogták a papát, úgy, ahogy volt, ingbe-gatyába, kivitték az udvarra, hogy viszik a K. elvtárs elé, aki az átszervezés császára volt. Erre odaugrottam, és mondtam nagyon hangosan:

– Viszik vissza ezt az öregembert az ágyba! Olyan pofont adok, hogy a fejed hátraarcot csinál! Szégyelld magad, te szarházi! – de a kezem is pofonra állt.

Akkor visszavitték, engem meg behajtottak a tanácsházára. Azt mondták:

– Magának be kell menni a K. elé, mert maga hátráltatja az átszervezést.

– Azt hiszi, hogy félek a K.-tól? Ki az? Az Atyáúristen?

Mentem előttük, mint a katonatiszt. Azzal csúfoltam őket:

– Ennyi pribék kísérőm úgyse volt az életemben.

Mentünk a K. elé, s ott mondták neki:

– Ez a fiatalasszony hátráltatja az átszervezést.

Hátrafordultam, és feldúltan mondtam:

– Hazudik. És elmondtam, hogy pizsamában akarták idehozni a papát. Ezt megakadályoztam. De nem is hallgatok rájuk, az igaz.

Akkor mondta a tanácselnök:

– Ugye a papokra hallgatsz?

– Igen, hallgatok rájuk, de ők nem is törekszenek senki vagyónára, mint ti.

Letegeztem őket mérgemben. Akkor odaugrott egy magas férfi, és nagy büszkén mondta:

– En is papnak tanultam.

– És mért nem lett pap? – kérdeztem.

– Mert hiányzott a huszonnégy évi tanulás.

– Nem volt annyi ész?

– A papok mind gazemberek.

Az ujjammal rámutattam.

– Az a pap gazember, aki nem jár reverendában. Az pedig te vagy.

Erre sarkon fordult, és jól becsapta maga mögött az ajtót. Én meg mosolyogva, de ravaszul mondtam a K.-nak:

– Ugye milyen műveletlenül viselkedik ez a bukott pap?

Mikor látta K., hogy nem tud mit csinálni velem, akkor lehiggadtan mondta:

– Menjen haza fiatalasszony, és mondja meg a papájának, hogy írjon alá.

– Akkor fogja az ő nevét itt olvasni, ha én beszélem rá – feleltem.

Nem vártam míg hazaküldenek, megfordultam és eljöttem.

Megpróbáltuk akkor sokan, amit lehetett, de hát mégiscsak megtörtént, hogy a magyar népből bérest csináltak. A saját vagyónából részesművelő lett mindenki.

Többen beszámoltak róla, milyen ravaszágokkal próbálták némely munakeszközöket, hengerüket, kocsijukat megmenteni a közöstől, sikertelenül. A lovak azonban többet jelentettek, mint egyszerű munkaeszköz. A ló szinte társa volt a parasztembernek a munkában, akire büszke volt, akivel beszélgetni szokott, és akit természetesen óvott, gondozott. A ló is szerette gazdáját, ragaszkodott hozzá. Ha hosszabb időre igénybe vette a katonaság, gazdái otthon csaknem annyit emlegették, mint egy hadba vonult családtagot. Mesélik, hogy a harmincas években Jelencsity Gáspárék lovait is besorozták, bevonultatták. Néhány hét múlva egy gyakorlatozó honvéd fogatolt tüzérveteg vonult végig a falun. Hirtelen az egyik fogat bekanyarodott Jelencsityék kapuja elé szerkocsistul, ágyústul. A bakon ülő tüzér hiába ütötte-verte a lovakat, azok addig nem mozdultak onnan, amíg nyerítésükkel ki nem hívták gazdájukat. A lovat menthetetlenül be kellett adni. Apósom, míg tehette, háztáji földje megmunkálására mindig régi lovát, a Csillagot hozta ki. Csillag ilyenkor mindig *boldognak* látszott, mert bizony a közös istállóban *közös lónak* sokszor *túros* (sebes) *volt a háta*. Mondhatjuk *embertelenül*, nem állathoz méltó módon tartották őket. A lovaktól való megszabadítás hatásáról Harangozó László így emlékszik:

Hát én általában addig mindig olyan életvidám ember vótam. Soha nem jutott eszembe nekem, pedig vótak jó idők, rossz idők, hogy öngyilkos legyek. De mikor elvitték a lovakat, akkor én egy hétig olyan állapotba vótam, hogy mindig csak azt néztem, hogy hol tudnám magam fölhuízni. Fölakasztani. Ha nem jártam volna Bajára a tanfolyamra, ha nem vonja el a figyelmemet erről a tanulás, akkor talán meg is teszem.

Parasztok és mások

Vajon milyen volt a bátyiai viszonya azokhoz, akiknek nem volt közvetlen kapcsolatuk a földdel? A helyi iparosok, kereskedők legtöbbször szintén rendelkezett földdel, s ezt nemcsak bérbé adták, hanem maguk is dolgoztak rajta. Életmódjuk sem sokban különbözött a parasztoktól, legfeljebb *iparosos* ruházatuk, összetartozás-tudatuk (külön

kocsmájuk volt, báljaik voltak) választotta el őket a falu népétől. Értelmiségi – egy-két pap, tanító – a huszadik század közepéig alig került ki soraikból. Rájuk büszkék voltak. Megadták nekik a tiszteletet. Egy parasztlányt, ha tanítónó lett, már korábbi barátói is magázni kezdték, idős szomszédai kisasszonyozták, keziticsókolozták. Nem keresték velük a kapcsolatot, távolságtartók voltak velük szemben. A Hegedűs család azért járatta polgáriba, később budapesti kereskedelmi iskolába fiát, hogy belőle igazi paprika-nagykereskedőt neveljenek. Ő azonban, bár jó tanuló volt, nem vállalta ezt a számára idegen életformát, abbahagyta tanulmányait, és hazajött gazdálkodni. Harangozó László emlékezésében elmondja, hogy húszholdas édesapját, aki községi esküdt volt, azért szerette a nép, mert mindig *az urak ellen volt*. Fel volt háborodva, amikor a képviselő-testület az uradalmi intéző javaslatára megszavazta, hogy a Jurcsek-féle beadás idején, a háború alatt, épp a legszegényebb ember marháját vitték el, nem az Akadémia jószágát. Módosabb családok azonban a maguk rangjának elismerését látták abban, ha ellátogat hozzájuk például az iskolaigazgató. Valójában azonban lenéztek a függő sorban élő, kis-pénzű *intelligenciát*.

A zsidóüldözések idején aztán a Rákosi-korszak *osztályidegeneket* kitelepítő intézkedései során épp a jómódú parasztság mutatott legtöbb megértést az üldözöttek iránt. Bújtatta, befogadta őket. Ők aztán a történelem kerekének fordulása után sokféle módon segítettek vissza jötevéiket.

A paraszti élettől menekülő, továbbtanuló fiatalok láttán az 1950-es években kétségbe-esve mondták: *Mindenki tanul. Ki fog dolgozni? A falu szemében a kapa a paraszt, az aktatáska az élösködő hivatalnok jelképe lett. Fogalomná vált az aktatáska.* Egy középparaszt, amikor megkérdeztem, miért nem akarja fiát továbbtaníttatni, azt válaszolta: *Nem akarom, hogy a fiam ingyenélő, aktatáska ficsúr legyen.*

Az egyházi emberekkel – pappal, apácával, kántorral – szemben azonban a szivélyesség és a teljes alázat nyilvánult meg. Még kisebb-nagyobb hibáikat is elnézik. Ritkán fordult elő velük szemben ellenséges megnyilatkozás. A reformkorban a nagy műveltségű Koross plébánost például azért nem szerették, mert nem vette figyelembe a népi vallásosság szokásait, túl logikusak, nem példabeszédekkel megtűzdeltek voltak prédikációi.

A módos gazda

Néhai apósom kitűnő jellemzése alapján hadd mutassam be azt a 20. század elején élt szállási *jógazdát*, akinek természetében ott volt az említett negatív vonások némelyike.

Végh Miklós apja igen jó gazda volt 1910 körül. Abban az időben még leginkább szalmával fűtöttek, de ő szárízékért elcserélte a szomszédok szalmáját, s a szalmát a jószágok alá alomnak terítette. Mivel lovai, tehenei mellett három disznót is hizlalt, volt is rengeteg trágyája, s a trágya nem hazudik. Ahun a trágya, ott az Isten. Ha valakinek melegágyhoz hozott egy kocsi homokot: Gyere el egy nap kapálni érte – mondta neki. Bérbe is vett földeket Vigyázótól.

Mikor eladta az egyik disznót, persze akkoriban nem kilóra, hanem becslésre árulták, nagyon berúgott az áldomás alkalmával. Hazajövet a kocsirúddal benyomta a konyhaajtót. A felesége sírt-rítt, kiabált. Ne törődj vele, csak keríts mestert, aki megcsinálja. Hát ráment a disznó ára.

Ha kijött szántani, s úgy találta, nehéz a munka, abbahagyta a szántást, beült a csárdába, s egész nap csendesen mulatott, de mindig csak két deci bort kért egyszerre. Mindig tizennégy éves gyerekeket fogadott meg cselédnek, akik a háza körül dolgoztak.

A pereskedési hajlam illusztrálására álljon itt a Harangozó László által elmondott eset. Harangozó Márton akkor egy majort bérelt egy kalocsai pusztán.

Amikor édesapámék Kisnánán laktak, a társbérletje, Takács József azt mondta a bérösnek, hogy éjszaka hajtsa rá a kukoricára a disznókat. Ezt meg is tette, s azok letaposták a kukoricát. Apám meg nem tudta, mi okozta a kárt. Mivel azonban Takács József egyszer nem tudta kifizetni a bérest, a béres bosszúból elmondta apámnak, hogy ő miért hajtotta rá a kukoricaföldre a kondát. Ezért a következő alkalommal a katolikus körben, mikor sokan voltak, apám vótársa, Perity Antal lehuncutgazemberezte Takács Józsefet. Az meg bepörölte becsületsértésért.

Mikor eljött a tárgyalás ideje, a bíró felszólította név szerint, hogy Perity Antal, álljon föl. Mikor ezt hallotta, mivel régi huszár volt, fölpattant és harsányan így jelentkezett:

– Igenis, én vagyok!

A bíró úr úgy folytatta, hogy:

– Maga ekkor és ekkor, itt és itt azt mondta ennek az illetőnek, hogy huncut gazember.

Erre a Perity Antal azt mondta, hogy:

– Hát nem az?

A bíró fölmérgesedett:

– Maga vegye tudomásul, bácsi, hogy ezt nem szabad mondani senkinek, ha még egyszer mondja, akkor megbüntetem magát húsz pengőre.

Az Antal bácsi benyúlt a zsebébe, kitett a bíró asztalára húsz pengőt, és azt mondta, hogy:

– Bíró úr, itt a húsz pengő, de az illető akkor is huncut gazember.

Erre a bíró még egyszer figyelmeztette, hogy:

– Vegye tudomásul, hogy ezt nem szabad mondani, mert ha még egyszer mondja, lecsukatom a börtönbe.

Erre a vádlott azt mondta, hogy:

– Bíró úr, melyik ajtón kell bemenni a börtönbe, bemegyek, de Takács József akkor is huncut gazember.

A tehetősebb gazdák, akiknek legtöbbször később kuláknak nyilvánították, szigorú erkölcsi elveket vallottak. Szentenciaszerű mondásaikat, bölcsességük bizonyítékaként, az utódok máig idézik. Miért nem engedte például jó eszű fiát a Hegedűs nagypapa továbbtanulni, a földbirtokos meg a plébános kérése ellenére sem? Na, és ha kitanítottam a fiamat, mi lehetne egy ilyen parasztgyerekből? Pap vagy szegény tanító. A kiskunokat, akikhez káposztával jártak kereskedni, így jellemezte: Ezek a kunok milyen gazdag emberek. Tíz-húsz aranykoronással fizetnek, nem is alkudoznak. Fiát így engedte el az első világháborúba: Emberre ne lőjj, mert azt is anya szülte, és Isten gyermeke. A szórakozásról ez volt a véleménye: Bálba menni nem jó dolog. Az vagy szeretőt, vagy náthát hoz a házhoz, amiből egyik se jó. Hét gyermeke volt, a gyermekáldásról ezt mondta: Isten áldása a jó gyerek, és az a legnagyobb vagyoni is. Kislánya halálába felesége ezzel nyugodott bele: Isten adta, Isten elvette, legyen meg az ő szent akarata. A gazda faluhoz való viszonyáról is szinte keresztényszocialistának nevezhető véleménye volt: Ha majd egyszer megnősülsz, úgy vess, úgy arass, hogy legyen a családodnak, és jusson a szegényeknek is. A feleséged pedig úgy süssön kenyeret, hogy mindig jusson a kéregetőknek. 1945-ben ezzel utasította vissza a neki is följánlott nagybirtokból való parcellát: ...se házát, se mezejét, se másféle jószágát ne kívánjad! Amikor fia még szovjet hadifogságban volt, ahonnan soha nem tért vissza, férjhez adták egyik lányukat, s nagy lakodalmat rendeztek számára. Ezt persze sokan szóvá tették a faluban. Az anya így reagált a közvéleményre: Most a lányunknak lesz a nagy napja, és vigadjon mindenki. Mi pedig ott sírunk, ahol senki se lát.

Az előbbi család történetét az özvegy tézeselnök-feleség írta meg. Történeti előképe van annak a mondatnak, amit előadása közben édesanyja szájába ad. Egyúttal jól kifejezi a polgárosodás mellett is paraszti hagyományokat őrző módos gazdacsalád büszke öntudatát. A családtörténet írójának apja, Hegedűs P. József ugyanis a maga 12 holdjával és paprika-nagykereskedői tevékenységével igen jómódúnak számított a faluban. Anyja

egy elszegényedett árva abonyi nemes kisasszony, Bogáthy Franciska, akit gyámja, a falu földbirtokosa adott hozzá egy tehetősz gazdához. Vallásos nevelése miatt már gyerekkorában így emlegették: *Az a Jóska, aki a nagy könyvet viszi a misére.* Önálló korában lakásáról már a harmincas években telefonon tudta intézni vásárlásainak, eladásainak egy részét. Ez ügyben rengeteget utazott, sokszor megfordult külföldön is. Üzleti forgalmát maga regisztrálta. Sokféle, jobb- és baloldali újságot járatott. Eljutottak hozzá Szabó Dezső *Lúdas Matyi Füzetei* és a népi írók könyvei közül is egynéhány. Közéletiségét bizonyítja, hogy községi esküdt és egyházközségi képviselő-testületi tag, rendkívül *törvénytisztelő* volt. Az iskolák államosítása elleni felszólalása miatt bírósági ítélet nélkül internálták. Mélyen vallásos ember, napi templomba jár, így neveli gyermekeit is. Családjával együtt részt vesz az Eucharisztikus Kongresszus budapesti rendezvényein, de Észak-Erdély visszatérte után feleségével ellátogat oda, hogy megmutassa neki egykori harcainak színterét. Korteskedett egy kormánypárti képviselő mellett. A paprikamonopólium körül kirobbant politikai harcoknak is egyik vezéregyénisége, s a Magyar Fűszerpaprika-nagykereskedők Szövetkezetének is egyik vezetője. Amikor a minisztériumban egy küldöttség élén a bátyai paprikások panasztát adta elő, a miniszter megkérdezte tőle: *Melyik zsidó ügyvéd tanította ki magát erre?* Mindemellett hét gyermeke közül ötöt fölnevelt. Módos házának formája épp úgy őrizte a paraszti hagyományokat, mint ahogyan csizmás, kucsmás öltözete is szinte hívalkodóan árulkodott gazdamivoltáról. Fiának is azt mondta: *A káposzta árából veszünk neked az András napi vásáron egy télikapátot. De nem akármilyet. Szép fehér báránybunda béléssel, perzsián gallérral, és hozzá kucsmát is, hogy a lányok megforduljanak utána.* A mély, jelképes értelmet őrző szertartások a magyar társadalom két szélső osztályában, az arisztokratáknál és a módos parasztságnál maradtak meg legtovább. Amikor Hegedűs P. József 1919-ben megnősült, az ősi rituálé szerint jártak el. *Édesanyám az akkori szokás szerint menyecskének ment. Az anyós úgy várta menyét, hogy az asztalra egy szép háziszóttos szalvétát tett, arra szép piros almát, és abba annyi ezüstpénzt, amennyi csak belefért. Jelképiül, hogy szeretik a menyecskét.* A konzervatív formaságokhoz való ragaszkodás ellenére gazdálkodásában egész sor újítást kezdeményezett. Gazdálkodásának kezdetén kicserélte lovait jobbakra. A szép járású jó ló rangot jelentett gazdájának. *Abban az időben ugyanis a falu versengett, kinek vannak a legszebb lovai.* Megragadta az alkalmat akkor is, amikor a fölbirtokos Újváry árulta földjét, minden megtakarított pénzéért birtokát gyarapította. Szerepe volt a csípősségmentes fűszerpaprika kikísérletezésében, a majoránna és a gyógynövénytermesztés népszerűsítésében. Míg a falu népe elsősorban az önellátásra törekedett, ő csekély birtokán szinte teljes egészében az árutermelésre állt át. Egyszer a falu megrökönyödésére háromezer öl káposztát ültetett, majd a termést nem a helyi zsidó kereskedőnek adta el, hanem jóval drágábbért Kiskőrösön és Solton értékesítette. *Volt olyan – írja lánya –, hogy a Merkler-malomban tizennyolc pár kő csak az ő paprikáját örölte. (A malom a világ legnagyobb paprikamalma volt. Zsidó volt a tulajdonosa, aki nagyon szerette édesapját.)* Amikor egy négyszögölnyi búzát sem vetett, legény fiát a lányok azzal kezdték bosszantani, hogy nem lesz a családnak kenyere. Erre mondta aztán az anya azt a provokatív mondatot, ami egy francia királynénak az életébe került. *Mondd meg nekik, ha nem eszünk kenyeret, majd eszünk kalácsot.*

Hasonlóképpen jómódú család volt Bátyán az egyik Lovász ragadványnevű Harangozó familia. Érdekes, hogy őszüket még a 19. században gróf Vigyázó Ferenc sárisápi birtokáról azért költöztette bátyai birtokára, mert itt is versenyló-tenyészetet akart létesíteni, s a Harangozó ősz lett volna a lovásza. A terv, úgy látszik, dugába dőlt, de a Harangozók itt maradtak, s családjukban éppen úgy, mint Hegedűséknél, kedveltebb volt a magyar szó a rácnál. Harangozó László magnetofonba mondta családjá történetét. A nagypapa a 20. század elején még negyven kisholdon gazdálkodott. (Körülbelül egy jobbágytelken.)

Négy gyermekére tíz-tíz holdat hagyott. Amikor Márton fia megnősült, felesége is ugyanennyit hozott a házhoz. Mivel Márton volt a legkisebb fiú, ő tartotta el szüleit, ami azt jelentette 1941-ig, hogy együtt laktak, együtt gazdálkodtak. A gazdaság jövedelme fölött azonban az öreg gazda rendelkezett. Így történhetett meg, hogy a felnőtt, szintén már négygyermekes Márton vasárnaponként, ha el akart menni a katolikus körbe kártyázni, vagy egy pohár sört meginni, apja elé kellett állnia, hogy ötven fillért vagy egy pengőt kérjen tőle szórakozásra. Szintén érvényesült ez a nagycsaládi függőség a női ágon, a gyermeknevelésben. Ha a családtörténet elmondója, Harangozó Laci, kicsiny korában zsíros kenyeret szeretett volna kapni, anyja az ajtóba állította őrszemként. Ha nagyanyja megjelent, köhögni kellett, ezzel jelezve a veszélyt. Addig édesanyja a kamrában megkente a kenyeret gyermekeinek, majd zsíros felükkel lefelé fordította, s a zsírtalan felét szórta meg sóval-paprikával. Ha ugyanis így látta a szigorú nagymama, csak annyit mondott: *Aki éhes, annak a sós-paprikás kenyér is ízlik.* Ha a Hegedűs családnak telefonja volt a harmincas években, Harangozóéknak meg nagy antennás detektoros rádiójuk. Hegedűs Márton folyton úgy érezte, hogy a bátyai malmokban kitűnő paprikáját elcserélik, ezért vidékre vitte termékét örletni. A háború alatt meg az itt eddig ismeretlen pritaminpaprikát kezdte el termelni, s jobban keresett vele, mint a fűszerpaprikával. Béreseivel úgy bánt, mint családtagjaival.

A vallásos falu

A bátyai ember ugyanúgy, mint a magyar parasztság túlnyomó többsége, a 20. században még mélyen vallásos volt. A templom minden misén, litánián zsúfolásig megtelt. Zengett az ének a körmeneteken. Hosszú ideig minden újholdvasárnap is körmenetet tartottak. Kinézték maguk közül azt, aki nem járt templomba. Papjukat, kántorukat, az itt működő apácákat szinte tejben-vajban fűrösztyötték. Egy-egy vasárnap némelyiküket annyi helyre hívták meg vendégségbe, hogy nehéz volt eldöntenie, kit ne sértsen meg visszautasításával. Az érseki látogatáskor, elsőáldozáskor, bérmláláskor hatalmas vendéglátásokat rendeztek. Ha bátyai papot szenteltek, megajándékozására a falu százezreket gyűjtött össze még a legutóbbi években is. A templom, a zárda és a kálvária takarítását, az úrnapi sátrak felállítását mindig annyian végezték, hogy gyorsan elkészültek vele. Jómódú emberek mindig állítottak útmenti keresztet, templomi szobrokat vagy mozaikablakokat. A szentségekkel mindenki élt, a vásár- és ünnepnapokat megtartották. Megtartották még azokat az ünnepeket is, amelyeket az egyház hivatalosan törölt a kötelezőek közül. Ilyenek voltak a József-nap, vagy néhány Mária-ünnep. A böjtöt nagyon szigorúan vették, zsírosat sem fogyasztottak. Húshagyó kedden kilúgozták az edényeiket. A pénteki hústilalom mellett számosan más napokat is felajánlottak, s rendszeresen böjtöltek ilyenkor. Sokan jártak gyalog búcsúba Kalocsára, Hajósra, Sükösdre, Máriagyúdre. Gyönyörű középkori apokrif imádságokat ismertek, ezeket gyakran leírva a többi régi imádságok és énekek között imakönyvükben őrizték. Egy ilyen imádság felvételekor magam is tanúja voltam, amikor az imádkozó középkorú asszony annyira átélte Krisztus szenvedéseit, hogy ima közben sírva fakadt. Minden házban (sokszor ház homlokzatán) volt Mária-szobor. A szoba szent sarkában a gyűdi gyertyák és a szenteltvíztartó mellett őrizték. A népi összetartozást fejezte ki, hogy minden temetésen rengetegen voltak. S a temetőt egyébként is rendben tartották, év közben, különösen ünnepnapok idején, gyakran kijártak hozzátartozóik sírjaihoz. Házaikat, sírjaikat beszenteltették. A népi vallásosságnak szép példája volt az adventi szentcsalád-járás, a kilencedimádkozás, a titokcsere, a karácsony esti ablak alatti éneklés, az újholdvasárnap különös tisztelete.

A bátyai ember egynek érezte magát a világmindenséggel. A vallásos és a profán nem vált el gyakorlatában egymástól. Hasonlóképpen egy volt számára a termelés és a kultúra. Számára a kenyér Krisztus testét jelentette, amit keresztvetéssel szelt meg, s ha leesett, föl kellett venni és megcsókolni. A szántóvető a határban, ha meghallotta a déli harangszót, megállott a munkában és keresztet vetett. Keresztvetéssel, fohászzkodással kezdték az aratást is. A megpillantott első kereszt búza előtt illett letérdelni, s azt megköszönni azt Istennek. Jól működött az egyházi szervezésű legény- és leányegylet, az olvasókör. Az 1929-ben épült emeletes Klebelsberg-iskola hivatalosan állami volt, de apácák is tanítottak benne. Korábban a tanítás mindennap misehallgatással kezdődött. A gyerekeket is vallásosan nevelték, imádkoztatták, számonkérték rajtuk a templomba járást. A gyerekeknek az utcán *dicsértessé*kkal kellett köszönteni a felnőtteket. Szigorúan büntették őket misemulasztás vagy illetlen beszédjük miatt. A Rákosi- és a Kádár-korszakban Bátyán volt a járásban mindig a legmagasabb a hittanra beíratott gyerekek száma. A járási pártbizottságnak tudomásul kellett vennie, hogy a bátyai párttagok inkább kilépnek a pártból, ha nem engedik nekik a templomba járást, gyerekeik megkeresztelését. Azt is kellett nyelniük később, hogy Bátyán a körmeneteken a tészelnök viszi a lobogót. Bár a hatalom a tanítókat kényszerítette a hittan-beíratás elleni agitációra, a rendszer által sokat kárhozottat úgynevezett *kettős nevelés* általánosnak volt mondható. (A tanító, aki maga is megkereszteltette gyermekeit, hittanra járatta őket, vállalta ezért a felettesei felelősségre vonását, sőt esetleges elbocsátását. Majd őt is arra kényszerítették, hogy agitáljon a hittan-beíratkozás ellen.) Mindez, kétségtelenül, szinte tudathasadásos állapotot hozott létre az egész társadalomban, hiszen mást kellett mondani az iskolában vagy a tanácsházán, mint odahaza, maguk között.

A vallásos életszemlélet, a hitért való kiállás momentuma sokszor szerepel az emlékezésekben. Benczéné két kistestvérének halálát istenverésnek tartja. Az egyre gyarapodó Hegedűs P. József *már saját magának, a maga okosságának és ügyességének vélte. Már egy kicsit kezdett elfeledkezni az Istenről. Néha-néha már a vasárnapi istentisztelet is elmaradt. Amikor aztán 1928-ban kitört a tifuszcikória, megbetegedett Ilonka és József, és a két gyerek két hét alatt meghalt. (...) Ez történt szüleim nagy bánatára, hogy felébredjenek, és visszatérjenek Istenhez. Akkor megfogadták, hogy a vasárnapi szentmise soha többé nem marad el. A kereskedésben vásár- és ünnepnap soha nem csináltak üzletet. (...) Meg is tartották egész halálukig.* 1948-ban, amikor Hegedűs P. Józsefet mint kulákot már figyelik, csak nagy ravaszkodások árán tud feleségével kocsin kiszökni a faluból, hogy részt vehessen a Mindszenty hercegprímás által szervezett bajai Mária-napokon. A már többször idézett Hegedűs P. Józsefet módos apja így tanította: *Te pedig soha ne bántsd a másét, de a magadéra vigyázz! Így kedves leszel Isten és az emberek előtt.*

Egy úgynevezett középparaszt család tagja, Hernerné Maros Annának is fájó emlékei vannak az agresszív ateista vezetőkről. Lássunk erre két példát:

1948 még csak elmúlt, a kommunisták még nem mutatták ki a foguk fehérjét, de negyvenkilencben rácsaptak az egyházakra. Szétszórták a szerzetesrendeket. Szívettépő érzések marcangolták a lelkemet, amikor láttam, hogy akik szépre, jóra tanítottak, most joguktól megfosztva mehettek el a faluból.. Fájó szívvel néztem utánuk. Én nem féltem. Erős idegzzettel áldott meg a Jóisten, de őket féltettük, mikor elvitték őket.

Egyszer, amikor B. Antal volt a tanácselnök, megtámadott, hogy ne beszélgessek az apácával, mert deportálni fogják a nővért. Gúnyosan ránevetttem, s ez volt a válaszom:

– Magának nincs a jelenlegi pártban helye. Ha deportáltatja a nővért, akkor fasiszta módra cselekszik, mert azok deportálták a zsidókat.

Erre mérgesen rám nézett és otthagzott.

A másik eset ugyancsak az ő tollából az iskolában történt.

Fiam 1956-ban kezdett iskolába járni. Nagyon jó gyermek volt, és nagyon jó tanuló, kitűnő. Szegény megboldogult H. B.-né igazgatónőnek azonban nem tetszett, hogy fiam hittanos volt, hogy vallásosan neveltem. Az igazgatónő emiatt mindig kereste a kákán a csomót. Minden hit-tan-beiratkozáskor megpróbálkozott meggyőzni, hogy ne írassam be, mert ő már tisztában van a hitoktatással. A válaszem erre:

– Igazgatónő, maga zárdai kislány volt, magának ha tetszett, ha nem, imádkoznia kellett. Az én fiamnak is imádkoznia kell, hogy szép jövője legyen. És én megmutatom magának, hogy vallásos, becsületes magyar embert nevelek a fiamból. És vegye tudomásul, az iskolán kívül oda fog menni, ahova én akarom, és ahova neki tetszik.

1962. nagybőjt harmadik péntekén harminchat édesanya volt behívotva az iskolába. Mivel mindannyian nagyon vallásosak voltunk, senki nem ment hat órára, hanem először a hat óraker meg tartott szentkereszt úti ájtatosságra. Emiatt épp egy óra késéssel, hét órára értünk az iskolába. Az igazgatónő, talán a méregtől, nem is látott bennünket. Haragosan mondta:

– Hat órára hívtam magukat.

Mosolygós volt a válasza:

– Kérem, kedves igazgatónő, hat órára nem lehet egyszerre két helyre odaérni. Először voltunk keresztúti ájtatosságon, most meg látja, ide is megérkeztünk. Add meg az Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami a császáré.

– Nézzék, kedves mamák, mi már nem úgy nevelünk az iskolában, hogy az embert az Isten teremtette, hanem azt tanítjuk, hogy az ember az állatvilágból származik.

Erre feleltem, és mondtam neki:

– Ha az igazgatónő az állatvilágból származik, az minket nem érdekel, de minket az Isten a saját képére és hasonlatosságára teremtett.

Halotti csend lett, míg végre folytatni tudta. Akkor kezdett rátérni az értekezlet témájára, mégpedig arra, hogy segítsünk neki, hogy a Kálváriaút az iskola mellől áttelepítsék. Ő ugyanis nem tűri ott, mert mikor kinéz a folyosón, a három kereszt éppen szemben van neki. Tőlünk kér segítséget.

Én erről az ügyről már tudtam, mert az édesapám egyházközségi testületi tag volt, és Morvay prépost kanonok úr már tájékoztatta őket, hogy veszélyben van a Kálváriaánk. Nem tudja, hogy sikerül-e az igazgatónőnek elvitetni onnan. Hát ez a felvetés nekem éppen jókor jött. Felálltam, s szinte könnyek közt így szóltam.

– Igazgatónő, csak arra kérem, hogy egy kicsi pillantást vessen a három keresztre, és utána mint a bal lator, forduljon el a szenvedő Krisztustól. Ő nem kéri, hogy az is nézze, aki haragszik rá. Ő azokat is szereti, és azoknak is megbocsát. Maga is nyugodtan forduljon el tőle.

Erre mindenki felkelt a padokból, és azt kiabálták az édesanyák:

– Minket ilyen értekezletre többet ne hívjon, mert úgysem fogunk eljönni.

Én utolsónak maradtam, s csak annyit mondtam neki:

– Ha a fiának ebből baja, hátránya származik, a Művelődésügyi Minisztériumban találkozzunk.

No, többet nem is volt Szülők Akadémiája, de a fiamnak sem volt semmiféle hátránya.

Paraszti írásbeliség és tipikus elemei

Bátya társadalmának különös figurája volt a hatvanas évekig Fekete Ferenc, az ősi és módos bátyai família utolsó sarja. Ő mint jó eszű parasztyerek, már a harmincas években polgárit végzett, ám még legénykorában agyvérzés következtében fél oldalára megbénult, munkaképtelenné vált, s rokonai tartották el. Nyilván nyomorúságos sorsának kompenzálására verseket kezdett írni. Hozzá hasonló fűzapoétája talán minden falunak akadt az

analfabétizmus felszámolása után. Tömörkény már a 19. századból Szeged környékéről, Illyés meg a két világháború közti dunántúli puszták uradalmi cselédeinek világából tudósít ilyen csodabogarokról. Fekete Ferencet azonban nem hírversírói, afféle históriás hajlammal áldotta meg a sors, hanem *lírai alkattal*. Érzelmes költeményeit úton-útfélen, boltban, kocsmában szívesen szavalta éneklő hangon deklamálva alkalmi hallgatóságának. Elismerés utáni vágya hajtotta arra, hogy alkalmi verseket költjön a szocialista ünnepekre, öregek napjára, a kultúrotthon avatására. Kalligrafált betűkkel írott versesfüzetét az akkori tanácselnöknek is átadta, tisztelete jeléül, s némi anyagi hálát remélve érte. Hozzánk is sokszor ellátogatott vasárnap délutánonként, s én hiába próbáltam rábeszélni arra, hogy gyermekkori élményeit, a bátyai világot szedje versbe, ne pedig magyarnótás, szentimentális közhelyeket verseljen meg. Verscímei magukért beszélnek: *Egy árva rózsa-szálat, Pünkösdi rózsa, Mint fehér liliom, Hullócsillag, Ha meghalok* stb. A való világ egyetlen versezetében tükröződik halványan. Ebben az ötvenes évek közutálatnak örvendő figuráját írta meg a *Végrehajtó* című életképében, ám ez is – a konfliktust elkerülendő – szinte idillivé sikeredett. Talán az én biztatásom mégis közrejátszott abban, hogy említett füzetének második részében lejegyzett egy sor – apjától vagy más idősebb emberektől hallott – vallásos verset, tündérmesét, hazugmesét, anekdotát.

A múltban és a jelenben keletkezett paraszti írásbeliség dokumentumai egyre fontosabb forrásai a mai néprajzi kutatásnak. Özvegy Vida Miklósné Farkas Margit a rendszerváltás utáni években országgyűlési képviselővé vált unokájának biztatására, hetvenegynéhány esztendőskorában vetette papírra élete történetét, s juttatta el hozzám. (Aztán országos pályázaton is díjat nyert.) Ennek az egyszerű parasztasszonynak ez a tette azért is jelentős, mert gyerekkorában alig tudott még magyarul (szerb hadifogoly nevelőapja volt), iskolába se sokat járt. Csak a háború után, amikor kisfia kezdett iskolába járni, szinte vele együtt sajátította el az írás-olvasást. Önéletrajzából egy teljesen árva teremtménynek a sorsa bontakozik ki, aki a szegénység minden szenvedését átélte az 1920-as évektől. Ma, amikor használati tárgyak sokasága vesz bennünket körül, alig tudjuk elképzelni, hogy a 30-as években férjhez menő Farkas Margit néhány ruhaneműn, edényen kívül mindössze egy ágyat, egy asztalt, egy széket meg egy jancsikályhát vitt a házasságába, albérleti lakásukba.

Margit néni, kérésemre, még egy szinte ugyanilyen terjedelmű füzetet írt tele az általa nagyon jól ismert bátyai élet jelenségeiről, pl. a családi életről, a határról, a jeles napok szokásairól, munkákról. Bármennyire is pontosak, néprajzilag hitelesek ezek a leírások, legtöbbször hiányzik a személyesség melege, ami az életrajzokat, élménybeszámolókat elevenebbé teszi.

Az a világ, amelyet a rendelkezésemre álló szövegek reprezentálnak, az emberöltők alatt alig változó *paraszt-Magyarország* egy pontja. Nem csoda hát, ha egyes részletei a Kárpát-medence más tájain is előfordulhattak. E vallomások és adatok lehetőséget kínálnak arra is, hogy egy-egy motívumukhoz hasonló elemeket keressék a magyar irodalom jeleseinak munkáiban.

Vidáné egy nagyapjáról szóló anekdotájának párjára éppen Tamási Áron novellái közt leltem. Margit néni nagyapja ugyanis az 1900-as évek elején vándor batyus paprikaárusként eljutott Pécsre. A szerencse azonban elpártolt mellőle, napokig nem tudott egy deka paprikát sem értékesíteni készletéből. Ekkor a piactéren hirtelen rosszullett színlelt, összeesett. A segítségére siető embereknek elpanaszolta, hogy napok óta éheznek, mert nem tudja eladni az árúját. Erre a jószívű pécsi polgárok egymást túllícitálva pillanatok alatt fölvásárolták összes paprikáját. Tamási Áron 1932-ben írott *Kivilágított fapiac* című novellája hasonló, nyomorúság szülte paraszti ravaszsgot ír le. A novella hőse, a székely Kalandos, hiába viszi a városba szekeren az öl tűzifát, senki nem akarja tőle

megvenni. Erre abból máglyát rak a piac közepén, szalmával körülrakja, a tetejébe áll, s fiával alágyújtat. A hihetetlen látványosságra percekkel belül összefut a piac népe, ám hiába csalogatják Kalandost a máglyáról, ő dacosan ellenáll, sőt ostorával zavarja el a neki segíteni akarókat. Eközben fia körbe-körbe futkos, és kiabálja: *Sül egy ember, sül egy ember!* A lángok közt szinte mártírrá váló székel pedig patetikusán ezt kiáltja: *Vaj eladom a fát, vaj meghalok.* Mikor azonban egy úr megkérdi tőle: *Négyszáz elég-e?*, Kalandos leugrik, és elveszi tőle a pénzt.

A szegényparaszti ravaszság egy másik tipikus példáját meg Illyés Gyula írta meg a *Puszták népében*. Vagy megtörtént az eset Bátyán is, vagy csak az anekdota jutott el ide, ki tudja. Nekem Matota Péter volt esküdt, jómódú gazda mesélte el. Eszerint a cselédek az intéző szeme láttára több zsák gabonát tudtak a cséplőgéptől észrevétlenül ellopni. A kiindulás és a módszer ugyanaz volt, mint a bátyai anekdotában. Az eset nálunk még az 1800-as években történt, amikor a zsidó birtokos kevesellte a nyomtatás után a magtárba szállított búzát, ezért maga is kiment a szérúre, s fogadott a munkásokkal, hogy ha ő ott van, azok egy szem búzát el nem tudnak lopni. A bő ujjú inges, nagy kalapos nyomtatók meg szeléléskor egymásra dobták a magot, s mikor félredolgukra mentek a közeli kukoricásba, még a bocskoruk is tele volt terménnyel. Estére hat zsák lopott búzával számoltak el. A fogadást tehát megnyerték, a földbirtokos meg a nyomára jutott a furfangos lopásoknak.

A népi elbeszélések bevezető formulájához tartozik a hitelesség bizonyítékaként a forrás megnevezése. Én is eleget teszek ennek a formai követelménynek, amikor előjáróban megmondom, hogy az alábbi történetet olyan embertől hallottam, akinek az volt a meggyőződése, *hogy akit az Isten kétkrajcárosnak teremtett, az soha nem szerzi meg a harmadikat.* Az adatközlő nem más, mint néhai apósom, Jelensity Mihály négyholdas gazda, akitől a történetet utólag jegyeztem le, mert ő soha nem túrta, hogy szavait azon nyomban írásban vagy magnetofonra rögzítem.

Ez a történet leginkább Móra Ferenc könnyes-humoros tollára kívánczozna. Mégis, amikor először elmondtam ezt egy rádióinterjú alkalmával, falumbeliek megfedték érte, minek keltem az ő szegényhírüket efféle kitalált mesékkal. A történet szerint a szállási Kapitány Feri bácsi igen szegény özvegyember volt. Téli időben hol egyik, hol másik szomszédjában hallatszott a malacvisítás, lobbant föl a disznópörzsölés lángja. Gyerekei folyton kérdezték: Édesapám, mikor lesz nálunk is disznótor? Feri bácsi pedig, amikor már nem győzte, gondolt egy nagyot. Egyik hajnalban egy rossz teknőt tett ki udvara közepére, rádobott néhány kéve szárizikét, leszórta szalmával, meggyújtotta. Gyerekek, keljetek föl! Nálunk is van disznótor! – kiáltotta, mire a gyerekek vidáman futottak a tűz köré. A lángok azonban elhamvadtak, csak a parázs meg a hamu maradt. A csodálkozó apróságoknak pedig ezt mondta az apjuk: Úgy látszik, gyerekek, hogy elégett a disznó.

Móricz egyik novellájában írt arról, hogy a módos rokonság megénekelte a szegény rokon kislányt egy-egy ünnepi alkalommal, s ezért még néhány krajcárt is adott neki. A bátyai Engyel Gyuláné hasonló, számára kedves emlékét meséli el a harmincas évek búcsúí eseményeiből. Illyés Gyula meg elmondta, hogy a puszták világában a náluk esténként összejövő, harisnyakötéssel foglalkozó asszonyok szórakozására ő, a kisfiú, könyvekből olvasott föl. Bátyán még az 1920-as években is megvolt ez a szokás. A jómódú, de még csak ötéves Hegedűs P. József a katolikus körben a gazdáknak az újságot, a szegény Perity János iskoláskorában a szállások népének téli összejövetelein az Angyal Bandi folytatásos regényeit olvasta föl.

Lehetetlen észre nem vennünk ezekben a jelenségekben a parasztság ízlésváltását, új kulturális igényeinek jelentkezését. Már nem maga akar énekelni, hanem inkább fizet, hogy más nótázásában gyönyörködjék. Már nem a fonók társasjátékait játsszák, hanem

hallgatják a könyv izgalmas történetét. Érdekes lelki folyamat rejtőzködhet emögött. A falu népe lemond kultúra teremtő állapotáról, s kezd ebben is fogyasztóvá válni. Ehhez már *előadóra, sztárra* van szüksége. A közösség még együtt van, de passzivitásra kárhoztatva. Talán itt kereshetjük korunk televíziós elszigetelő bezárkózásának kezdeteit.

A szegény-gazdag ellentét

A szegény-gazdag ellentét létezett, soha nem vezetett azonban osztályharcos indulatokhoz, ám a napszámosok és a béresek néha-néha borsot törtek munkaadóik orra alá. A legerősebb indulatot talán ez a közmondás őrzi: *Lé tartja a bérest, gazdát az átok.* A kalocsai pusztákon szolgáló Decsák József nyilván ott tanulta a két réteg ellentétes érdekeit kifejező rigmust: *Hogy panaszkodik a gazda? Az eső esik, a bérös öszik, az idő halad, a munka marad! Jaj, Istenöm, mi lösz belőlünk?* A béres meg így fohászkodik: *Hetes eső, hármás ünnep, Fehér kinyér puha szalonnával, ez köll a bérösnek!* Persze hogy énekeltek itt is a béres vágyálmokat kifejező napsorolót, méghozzá jellegzetes második fokon végződő kólódallamon: *Bár mindig így vóna, / Hogy vasárnap vóna, / Szegény bérös legénynek, / Jó dóga vóna. / Vasárnap bort inni, / Hétfőn nem dógózni, / Kedden lefeküdni, / Szerdán fölkelni, / Csütörtökön mosódni, / Pénteken öltözni, / Szombaton délután, / Létánia után, / Akkor fogom kérdezőzni, / Mit fogunk dógózni.*

A ravaszkodások a vélt vagy jogos sérelmek megtorlásai voltak. A törvényesen meg nem kapott jogos bér törvénytelen úton történő visszaszerzése. Kiss András például Kiskőrösről került béresnek bátyai gazdákhöz, aztán ittragadt, bátyai lányt vett feleségül, családot alapított, földet is szerzett, igazi bátyai lett. Ő mesélte, hogy béreskorában egyik társa, aki egyébként a gazda szegény rokona volt, igen szeretett volna aludttejet enni, de azt a fukar gazdasszony mindig a kamrába zárta el. Biztatására a kisbéres ellopta a kamra kulcsát, s mikor egyedül maradtak a házban, kinyitották a kamrát, jól belaktak aludttejjel. Ezután néhány köcsögöt fölborítottak, s bezárták oda a macskát. Mikor a gazdasszony észrevette a kárt, iszonyú haragra gerjedt, s elkezdte a macskát söprűvel kergetni, amiben a két béres még segített is neki.

Ugyancsak Decsák Józseftől hallottam a közismert tréfás félreértésen alapuló béresviccet. A béres a kamrában hatalmasat kanyarít le a szalonnából. A gazda látja, hát rászól: *János, inkább kétszer. Mire a béres: Akarok, gazduram, akarok.*

Ki a legszegényebb?

Özvegy Vida Miklósné árva lányként egyik családtól a másikig vándorolt. Általában nem emberbaráti szeretetből fogadták be, hanem azért, mert hasznát vehették a szorgalmas nagylánynak. Sok megpróbáltatásából álljon itt két, életrajzából való részlet.

Na, mentem a harmadik helyre. Ezek gazdagok voltak. Pista bácsinak hívták a gazdát. Nyilván paprikakereskedő és -feldolgozó volt, Szentistvánon pedig malma volt. Őt családjuk volt: két lány és három fiú. Ezek a fiúk olyan rosszak voltak, mindig veszekedtek, loptak, hazudtak, sőt még lövöldöztek is. Az apjuk ugyanis vadász volt, és így volt fegyver a háznál. Nekem nagyon sok dolgom volt. Mindenki nekem parancsolt, mindegyik kihasználta, és ezt nekem nem volt szabad elárulnom. Egyszer azonban, amikor már nem bírtam tovább, megszöktem. Elmentem a Sándor bácsihoz, és ott elpanaszoltam mindent. Akkor azt mondta a Sándor bácsi:

– Jól van kislányom, itt maradsz addig, amíg csak valakinek hiányozni nem fogsz.

Így is volt. Másnap eljött a Pista bácsi értem. Azt mondta:

– Mért mentem el az ő tudta nélkül?

Megmondtam neki, hogy:

– Azért, mert ő keveset van itthon, és ő nem tud semmiről.

Akkor azt mondta, hogy:

– Csak szépen menjek haza, és ha valami probléma lesz, akkor csak szóljak neki, mert én nagyon hiányzok nekik.

A felesége is olyan csendes, beteges asszony volt, csak velem tudtak olyan szépen valamit megbeszélni. Tudtam én már szépen takarítani, ablakot pucolni, követ felmosni, boltba menni bevásárolni, tehenet fejni, kacsákat tömni, és még sok más munkákat is elvégezni. Azt mondta a Pista bácsi, hogy:

– Majd ő vigyázni fog rám, vagyis ellenőrizni fogja, hogy nekem nem kell az ő családtagjait kiszolgáltatni, mert ők már alkalmasak arra, hogy kiszolgálják magukat.

Tizenkét éves korában hét héten keresztül egy aratóbandában dolgozik.

Akkor meg a Sándor bácsi adta elő az ő véleményét, vagyis megtárgyalták a továbbiakat. Mivelhogy nem sok a fizetés, amit egy hónapra kapok, a tizenöt pengő, ő úgy gondolta, vagyis megkérte a Pista bácsit, hogy ha tudnának nélkülözni engem aratásidő alatt, ő elvinne engem nagyaratásba, mivel a nővérem már tavaly is volt, most engem is elvinnének magukkal. Ott kevesebb idő alatt sokkal többet tudnék keresni, és utána minden további nélkül maradhatnék náluk.

Megegyeztek tehát, és úgy is lett. Elszegődtem egy kaszás ember után marokszedőnek. Megmondták:

– A fizetés lesz két mázsa búza, vagyis annak az ára és egy pár bocskor.

A búza ára volt negyven pengő. Az aratás helyszíne Tolna megyében a Gerjen faluhoz tartozó Szuprics puszta, aminek a gazdáját Szuprics Vendelnek hívták.

Kimentünk a búzatólálába és kezdődött a kötélcsinálás, ami nekem sehogy sem ment. Akárhogy csavartam össze, csak széjjelment. Sose láttam, sose csináltam azelőtt. Igaz, én voltam a legfiatalabb munkás, mert csak tizenkét és fél éves voltam. Mindennap annyi kötelet kellett csinálni, amennyit terveztek, hogy aznap le kell aratni. Nagy nehezen egy hét is eltelt, mire úgy tudtam kötelet csavarni, mint a többi. Elnézték nekem, sőt segítettek is. Aztán már egészen jól ment. A munka aztán így folytatódott. Minden kaszásnak a kaszájára fel volt szerelve a takaró, ami a levágott búzát szépen állítgatva rakta. A marokszedő a sarlóval pedig annyit szedett fel egyszerre, amennyi a hóna alá fért. Nagyon ügyesen kellett szedni, hogy ne csússzon szét. A bandának a harmadik párja, a marokszedő, kötelet terített, amire a két másik marokszedő egymás után a búzát rárakta. Mert két marokkal kellett, hogy egy kéve legyen, amit a kötélhányónak a párja, vagyis a kaszás összekötözgetett. Így ment sorban a két banda, ami azt jelentette, hogy amerre végigmentünk, utánunk két sor kéve feküdt. Ez nagyon szép látvány volt, csak a munka nagyon nehéz és fárasztó. Főleg nekem, mert én sokat sírtam, és nem is győztem, mint a többiek. Éjjel-nappal arra gondoltam, hogy megszököm. De hová? Ezért nem haragudtak rám, hogy lassabban csináltam. Vigasztaltak és segítettek is, mert mindnyájan idősebbek, tizennyolc-húsz évesek voltak. Sőt még dicsértek és biztattak engem. Így aztán belenyugodtam, és nemsokára jól is ment minden. És ez így ment hét héten keresztül. És csak fehér babon éltünk, húst semmikor sem ettünk. Minden szombaton este hazamentünk, és vasárnap délután jöttünk vissza. Hanem a bocskor, amit kaptam, az nem soká tartott. Egy hét alatt kilyukadt, és attól kezdve mindig csak átszírt a tarló, úgy, hogy annál még jobb volt a mezőtláb. Pedig volt ott szederinda, folyár, mácsonya, ami mindig a lábunkra tekerődött. De este megmostuk, és reggelre meggyógyult. Habár ott nem volt fürdőszoba sem, a folyóvízhez mentünk, amikor este tíz órakor jöttünk haza. A kútnál mosdottunk meg a vályúnál, ki hol tudott, legtöbbször úgyis sötét volt már.

De végre learattuk az árpát, a búzát, a rozsot és a zabot is, és vége lett az aratásnak. Sokáig tartott, nehéz volt, de felejthetetlen maradt számomra. Mégis, mikor megkaptam a béremet, örül-

tem és boldog voltam, hogy először vehettem saját keresetemből szép ünneplő ruhát, alsóneműt és cipőt is.

Kiszabadulás a régi konvenciórendszerből

A régi paraszti közösség a maga primitív szigorúságával s egyensúlyozottságában megkönnyítette az egyén tájékozódását a világ dolgaiban, helyesebben ezt a tájékozódást irányította és vezette – írja Ortutay. A parasztilág felbomlásával egyre többen próbálkoztak új utak keresésével. Befejezésül egy gazdag- és egy szegényparaszti indíttatású életpályát szeretnék bemutatni. Az közös bennük, hogy mindkettő szereplője már az erőszakos szocialista társadalomátalakítás előtt megtette az első lépéseket, hogy kiszabadulhasson a régi konvenciórendszerből.

Guzsván Mihály terjedelmes írása felfogásában különbözik a többitől. Ő már kissé kívülről és magasabbról látja élete fordulóit, írásának stílusán is meglátszik, hogy sok hivatalos iratot fogalmazott meg. Családtörténetében részletesen leírja a gazdag Guzsván és Matota családok rokonsági rendszerét, amelyek bírókat is adtak a falunak. Bár ő is bátyai parasztyerek volt, ám a leggazdagabb famíliák közé tartozott nagyapja, sőt a fokozatos elszegényedés ellenére még szülei is jómódúak voltak. Amikor azt írja, hogy majorgazda édesapja tanyáján *főúrián éltek*, csak annyit jelent, hogy igényeiket hiánytalanul ki tudták elégíteni a petróleumlámpás világban, de a hatalmas állatállomány rengeteg munkát is adott a család valamennyi tagjának. Azért ő megtehetette, hogy vadmadártojás-gyűjteményt állított össze, vércsét és őzikét szelídített, és sokat halászott, hajtóként segítette apja vadászatai alkalmával. Talán ő volt az első helyi parasztyerek, aki az elemi után polgáriba járt. Naponta kerékpározott be Kalocsára. Sorsát az jellemezte, hogy mindig tanulással próbálkozott kiemelkedni osztályos társai közül. Leventeoktató volt, futballozott. A katonaság számára is némi kitekintést engedett a tágabb világba, s ezt is kihasználta élelmességével, amikor visszakerült, Bácskában árulhatta batyuzó vándorke-reskedőként jó haszonnal a bátyai paprikát. (Ez a seftelési hajlam más elbeszélésekben is megjelenik. Már az első világháborús bátyai hadifoglyok is ilyenféle módon igyekeztek sanyarú sorsukon enyhíteni.) Az 1944-es községkiürítési parancs kihirdetése után a főjegyző utasítására végigjárta a falut, s megnyugtatta az embereket, hogy ne menjenek sehova. A mezőgazdasági és a különféle közigazgatási gyorstalpaló tanfolyamok végül pedig a közigazgatási technikum lehetővé tette számára, hogy ipari munkás, községközi irnok, majd közigazgatási hivatalnok legyen, s eljusson – igaz, nem Bátyán – a járási VB-titkársáig. Mindeközben volt része a fél országot jellemző bejáró dolgozó életformában, belülről láthatta a mindenható Párt által irányított közigazgatást. Minden állás betöltéséhez a Párt szava volt a döntő. Ebben a világban is igyekezett az úgynevezett *szocialista összekötöttesei révén*, gyakran a kikapuk megtalálásával, segíteni rászoruló embertársain. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás légkörére jellemző, hogy a tisztviselőket – mint írja – saját irodájukban verték a pufajkások, s Guzsván Mihálynak is, aki pedig jóformán lojális volt a rendszerhez, nem volt forradalmár, a községháza ablakán kiugorva kellett néhány napra eltűnnie. A szerző életútja különféle állások elfoglalásával és elhagyásával folytatódott. Volt községi VB-titkár, gebines vendéglős, pincér, kórházi gazdasági előadó, műszaki csoportvezető.

Az önéletírás következő részletéből kiderül, hogy bátyai paprikakereskedői ösztöne milyen kapcsolatokat, összekötötteseket szerzett számára.

Amikor a Megyei Tanácsra kerültem, sok paprikát eladtam az ottani kollégáimnak. Még dr. V. J. volt osztályvezetőnek is, meg a megyei tanácselnöknek is szereztem paprikát. Az autójával

mentünk le Bátyára paprikáért. Most mindez Kunszentmiklóson megismétlődött. Még a járási rendőrkapitánynak is vittem paprikát Bátyáról. Sőt még a Pénzügyminisztériumban is akadt állandó vevőm, dr. T. A. Ennek az ismeretségnek nagy hasznát vettem a későbbiekben. Többek között ilyen ismeretségek révén kapta vissza az államosított lakását Bencze János téeszelnök apósa, Hegedűs József. De az illetéktelési ügyekben is több bátyai ismerősömmel, rokonommal segítettem összeköttetésem révén.

Perity János néhány holdas szállási szegényparaszt származású ember. Jó eszű gyerek, de nem tanulhat középiskolában. Már tizenhárom éves korában az akadémiai uradalomba jár dolgozni, gőzgéphez kerül fűtőnek, később traktort vezet, cséplő- és erdei munkás. Sok mindennel próbálkozik, hogy boldoguljon. Két hold juttatott földjén gazdálkodik. Volt paprikamolnár, gépkocsivezető, harmadába, negyedébe vállalt földet. Egy darabig ő a bátyai mozis. Amikor községközi kézbesítő, nem vállalja a transzferálási megbízatást. Magnetofonra mondott emlékezéséből lássunk egy jellemző részletet.

1956 után otthon vótam. Vót föld, gazdálkodtam. Nekem lovam soha nem vót, apámnak vót.

1960. október ötödikén megpályáztam az ÁFÉSZ-nál a vendéglőt, a Szarvas-féle ház vót a vendéglő. Mőg is kaptam. Akkor gyűttek ezek az agitátorok. Ott ebédöltek. Nekünk köllött főzni meg mindön. Agitáltak engömet is, de hát nem sikerült. Apám is akkor má kezdett egyenesbe jönni, tanácstag is vót. Új kocsija vót, és jött a téesz, be köllött vinni. Nem tudta elrejteni, mint mások, ahogy csinálták. Én nem is léptem vóna semmi pénzér bele. Én soha nem léptem be se a téeszbe, se a pártba. Agitáltak, agitáltak, annyira agitáltak pedig. Viszont jártam pártiskolát. Mikor a H. Béla itt vót párttitkár, jó haver vót, nem vót nyilván neki kit elküdeni, hát engem agitált meg, hogy valami marxista iskolába vagy mi a kutya f.ába, itt Kalocsára köllött járnai tán hetenként kétszer. Na, hát azt elvögöztem, de se párttag, semmi nem vótam. Nem is annyira akarta, hogy lépjek be a pártba. Vót egy fajszi, az nagyon erőltette, de mondtam neki: Nézze, akármi lesz, én nem lépök be. A H. Bélával lehetett vitatkozni, én mindönt megmondtam neki. Utána piáztunk vagy kártyáztunk... A másik (párttitkár) az olyan vót, hogy ha az ember egy rossz szót mondott, az betartott míngyá. Ó olyan túlzottan baloldali vót.

Mikor az ÁFÉSZ-nál vótam, nekünk is járnai köllött mindenféle gyűlésekre... Egyszer oszt csak én vótam ott meg a Kleerr Fülöp bácsi, még az előadó se jött. Akkor oszt mondom neki:

– Fülöp bácsi, neköm ez vót az utolsó, hogy elgyűttem.

Hát nem is mentem többet ilyen értekezletre.

Hatoanba kezdtem a kocsmát, aztán harminc évig kocsmáros vótam.

*

A bátyai paraszti életrajzok dossziéja napról napra növekszik. Lesz-e belőle valaha könyv, nem tudom. Ez az írásom csak azokat a gondolatokat veti föl, amelyek hatásukra bennem felöltöttek. Itt most terjedelmi okokból sok mindenre nem térhettem ki. Csak ízelítőt adtam a háborús élményekből, nem szóltam a hadifogság-történetekről, a *felszabadulás* vagy ötvenhat emlékeiről. Azt sem tudom, hogy érdekel-e még valakit a memoárok, a közelmúltat leleplező írások dömpingjének idején egy idejét múlta életforma dokumentumainak gyűjteménye.

Pedig tanulságos a paraszti gondolkodás szerint értelmezett 20. századi magyar falusi történelem.

(A könyv végül 2005 végén megjelent.)

Lengyel András

A szóértés reménye nélkül

Egy József Attila-konferencia tanulságai

A kötet, amely a *Kortárs* folyóirat és a Mindentudás Egyeteme közös kiadásában jelent meg („*Mint gondolatjel, vízszintes a tested...*” *Tanulmányok József Attiláról*, Bp. 2006) egy vitahelyzetet szülte. „A *Kortárs* folyóirat és a Mindentudás Egyeteme a József Attila-év kiemelkedő szakmai eseményeként konferenciát és kerekasztal-beszélgetést szervezett »*Mint gondolatjel, vízszintes a tested*« – *József Attila-kontextusok* címmel 2005. május 6-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Tanulmányait nyolc felkért előadó – Bókay Antal, Fried István, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, N. Horváth Béla, Szegedy-Maszák Mihály, Tverdota György és Veres András – a konferenciát megelőzően a *Kortárs* folyóirat 2005/4. számában tette közzé, majd a helyszínen vitatta meg álláspontját. Jelen tanulmánykötet a konferencián elhangzott előadások írásos, legtöbb esetben kibővített, esetenként továbbgondolt változatát adja közre.” (7.) Hogy igaza van-e a szerkesztőnek, Prágai Tamásnak, s csakugyan „a József Attila-év kiemelkedő szakmai eseménye” volt-e ez az akció, avagy csupán a szakma „torzsalkodásaira” ügyesen rászervező médiaesemény, mérlegelés kérdése. Magam úgy vélem, az eltérő, sőt – alapkérdésekben is – diametrálisan szembenálló álláspontok nyilvános ütköztetése helyes elképzelés. Ma már ugyanis nyilvánvaló, hogy legalább két (önmagán belül is tovább tagolódó) székértábor küzdelmé zajlik a költő életműve körül. Az egyiket Kulcsár Szabó Ernő akadémikus neve fémjelzi (s főleg tanítványai tartoznak követői közé), a másikat Tverdota Györgyé. Az egyiket a „korszerűnek” érzett elméleti orientáció képviselője ruházza föl szakmai presztízzsel, a másikat a József Attila-kutatásban eltöltött évtizedek eredményei és tapasztalatai. S bár elvileg a két tábor között lehetséges lenne valamiféle együttműködés, lehetséges lenne az eltérő pozíciók olyasféle szembesítése, amely a József Attila-kutatás (s egyben: a magyar irodalomértés) megújulását eredményezné, ez a lehetőség esetünkben – sok oknál fogva – eleve irreális. A Kulcsár Szabó-iskola ambíciója ugyanis a nietzschei maximalizmus jegyében formálódott ki, s minden érték átértékelésére tör, uralomra juttatni próbálva egy radikálisan új (s „németesen” ködös) absztrakt beszédmódot. Ez pedig, nem nehéz belátni, kettős következménnyel jár: az új irány pretoriánusokat szerez magának a „korszerű” orientáció farvizein gyors szakmai emelkedést remélők köréből, ugyanakkor mindenkit szembeállít magával, akinek már érdemi eredményei vannak a költő körül, s nem hajlamos kaméleonként „megújulni”. Az az erőszakos, sőt kifejezetten agresszív „nyomulás”, amely személy szerint a mindig vitaalkalmakat kreáló, s önmagát a győztes vitázó pozíciójában megjelenítő Kulcsár Szabó Ernőt (s nem utolsósorban egész iskoláját) jellemzi, óhatatlanul ellenállást vált ki. A kérdés csak az: csupán a „stílus”, az érvényesülés technikája és módja problematikus-e, vagy a mögötte meghúzódó, a gondolkodás mélyéből felszínre törekvő elméleti beállítódás is tarthatatlan?

A vita, az igazi vita ennek a kérdésnek az eldöntését tette volna lehetővé. Ehhez azonban, bármilyen sajnálatos, nem elegendő a két szekértábor néhány emberének az egymásra eresztése, az egymás feje melletti elbeszélés intézményesítése. Ehhez az kellett volna, hogy a fölkérés eleve arra szóljon, hogy valamennyi fölkért előadó explicitté tegye a maga elméleti előföltevéseit, ugyanakkor szembesüljön a másik fél lehetséges ellenérveivel, s így próbálja meg bemutatni a saját pozíció magasabbrendűségét. E kritériumnak azonban a nyolc szövegből legföljebb (s ők is csak megszorításokkal) kettő, a Tverdota György és a Veres Andrásé felel meg – a többiek, függetlenül attól, hogy melyik oldalon állnak, önmaguk reprodukálására szorítkoznak. Azt s úgy mondják, amit s ahogy eddig is. Eredményeik, amennyiben vannak, nem a vita mibenlétének tisztázását segítik, csak a József Attila-interpretációk számát növelik. Ám ezzel megerősítik az implicit szembenállást, az egymás feje melletti elbeszélés gyakorlatát. Márpedig – közös, tárgyi-tematikai nézőpont híján – a közös föllépést, az egy kötetben való szereplést csakis a vitahelyzet megvilágítása indokolhatta volna. Úgyhogy, véleményem szerint, e konferencia megvilágításával nemigen történt előrelépés. Nemhogy a szóértés nem következett be, de az ellentét valódi természete sem vált explicitté, világosan átláthatóvá. A küzdelem változatlanul jórészt kódolva zajlik, s inkább szociológiai fejleményt kell benne látnunk, semmint tiszta érvek világossá tett kontextusban zajló intellektuális mérkőzését.

*

A kívülálló – „kibicelő” – olvasó számára (s bizonyos értelemben az irodalmár szakma egy része is e körbe tartozik) a „legizgalmasabb” kérdés változatlanul az: ki hová tartozik, ki melyik szekértábor tagja? Ez kétségkívül legitim kérdés, nem árt tudni, hogy ki hol áll. Ilyen szempontból e kötet nem ad könnyű eligazítást. A szerzők nem beállítódásuk szerinti tömbökben, a *pro* és *kontra* logikája szerint vannak csoportosítva, hanem óvatosszerűen eklektikával, vegyesen. Az első írás pl. a Kulcsár Szabó Ernőé, ám őt nem saját iskolája tagjai követik, hanem vitafele, ellenlábasa, Tverdota György, majd őt – rációval még az egy király egy cigány logikájára is – a vele kétségkívül szövetséges Veres András. A kötetet pedig, nagyon jellemzően, az a Szegedy-Maszák Mihály zárja, aki – bár mára nyilvánvalóan meglazította kapcsolatát korábbi legfőbb szövetségesével, Kulcsár Szabó Ernővel – még önmagában sem döntötte el, hogy „jön-e vagy megy”. (Idézet a szakmai folklórból.) Magam, a kötetet olvasva, úgy vélem, nem is két, hanem legalább három csoport különíthető el. Az egyik Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán és (talán, de korántsem egyértelműen) Fried István hármásából áll. A másik, velük szembenálló csoport tagjai Tverdota György, Veres András és N. Horváth Béla (ebben is a hangadó igazában csak az első kettő). Bókay Antal, Szegedy-Maszák Mihály s a más összefüggésben is értelmezhető Fried István hovátartozása már nem egyértelmű, sem ide, sem oda nem lehet őket nyugodt szívvel besorolni. Bókay pl. az első csoport nézőpontjából alighanem Tverdotaékhoz tartozik, Tverdotaék szempontjából pedig Kulcsár Szabóékhoz. Annyi bizonyos, ő „rég” József Attila-interpretátor, nézetei saját fejlődése során, többé-kevésbé szervesen bontakoztak ki, beállítódása ugyanakkor erősen teoretikus indítékú s fölépítésű. Ám, s ez élesen elkülöníti Kulcsár Szabótól, teoretikus mintái nem a német hermeneutikából, hanem egy (pszichoanalitikus inspirációkkal vegyített) angolszász filozófiából származnak, s a filológiai megalapozottság őt sem jellemzi.

Vitakérdés lehet: a fölkért, s e kötetben is szereplő szerzők reprezentálják-e a kutatás valóságos tagoltságát. Ha, bár megszorításokkal, de elfogadjuk reprezentatívnak e szerzői kört, az itteni személyi összetétel legalább két fontos következtetés levonására ad lehetőséget. Az egyik: a magyar irodalomtudomány a filológus alapozású, szociológizáló megközelítésektől a teoretikus ambíciók képviselője felé mozdult el, s a „figurativitás”,

a „medialitás” s hasonlók hangsúlyozásával egyre inkább egy kvázifilozófia igényével szólal meg. (Ennek az elmozdulásnak az óvatos kifejeződése maga a szerkesztői előszó is, amely, jól láthatóan, igazodni próbál a „korszerűség” nálunk mostanában realizálódó eszményéhez.) Ez az elmozdulás azonban (s ez a második lehetséges következtetés), a jelek szerint, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, s a várakozással ellentétben, részben masszív ellenállást váltott ki, részben pedig – egy uralkodó beszédmód megszilárdulása helyett – variációkra, össze nem egyeztethető „elméletész” törekvésekre bomlott szét. Azaz, s itt hadd fogalmazzak sarkosan, beindult egy, az irodalom valóságos „történe-
itől”, reálfolyamataitól való „teoretikus” eltávolodás, egy felemás, valóságtalanító folya-
mat, ám mindez – bármily nagy külső, „történeti” fejlemények támogatják is a trendet – mégsem tud kizárólagossá válni. Mindenekelőtt azért, mert hiányzik belőle az eviden-
cia élménye, az a bizonyosságtudat, hogy az éppen futtatott elméleti konstrukciónak megvan az alapja valami mélyebben fekvőben, hogy nem pusztán az önkény retorikája érvényesül.

Hogy mindeme, csak látszólag szakmai belügyek mögött milyen mélyebb, mondhat-
nánk történeti átalakulás húzódik meg, s hat az irodalomértelmezésre is, igen lényeges
kérdés. Sőt ez lenne az igazi kérdés. Itt s most azonban ez a kérdés érdemben föl sem
vethető. Egyetlen összefüggés rögzítése mégsem maradhat el. Súlyos tévedés (s mérhe-
tetlen naivitás) ugyanis azt „hinni” (hallgatólagosan előföltevésként működtetni), hogy
a kései kapitalizmus időszakában valami előrehaladó, egyenes vonalú fejlődés érvé-
nyesül, s a legutolsó kulturális irányzat egyben a legjobb s leghaladottabb is. A kései
modernitás, végső lényegét tekintve, valójában már egy önlebontó kulturális konstrukció,
nem „haladás”, a szó hagyományos értelmében, hanem egy hosszú, másfél-kétezer éves
szociokulturális fejlődés eredményeinek gyorsuló ütemű önfölszámolása. A posztmodern
gyűjtőnévvel összefoglalható törekvések voltaképpen ennek a stádiumnak csak a pusztá
leképeződései, visszényei. Bennük a kiüresedés retorikája mutatkozik meg.

*

A József Attila-kutatásban (s tágabb értelemben: a magyar irodalomtudományban)
kibontakozott konfliktus megértése szempontjából a kötet három írása: a Kulcsár Szabóé,
a Tverdotáé és a Veresé adja a legtöbbet – közelebről szemügyre venni ezeket érdemes.
A két szekértábor ez a három írás egy-kettő arányban jeleníti meg, de teoretikus értele-
mben ez nem jelent föltétlenül aránytalanságot. Kulcsár Szabó Ernő ugyanis elméleti ember,
aki a teória közegében érzi igazán otthon magát, ellenfele, Tverdota György pedig inkább
filológusi iskolázottságú irodalomtörténész, akit nem beállítódása elméleti eredetisége,
hanem megértő-rekonstruáló teljesítménye értékel föl. (Veres András e vonatkozásban
valahol kettejük között helyezkedik el, ő erős szociológiai fölkészültségű irodalommagya-
rázó, aki egyaránt fogékony filológiai és elméleti megfontolásokra.) A három írás közül
kettő, a Tverdotáé és a Veresé, azt veszi számba, mivel s miért nem ért egyet a Kulcsár
Szabó-iskola értelmezési javaslataiban, a harmadik, a Kulcsár Szabóé pedig ezúttal inkább
„csak” a saját pozíció módszeresebb kifejtését ambicionálja, s nyíltan nem polemizál.
Írása, a korábbiakhoz képest, azzal hívja föl magára a figyelmet, hogy – nyilván a vitafelei
által korábban megfogalmazottak ellensúlyozására – ezúttal már a József Attila-életmű
lényegesen nagyobb szegmensének ismeretét mutatja, mint korábbi, kioktató írásai. Itt, a
maga módján, csakugyan az életművet próbálja leírni, s ez, függetlenül „pártállásunktól”,
már önmagában is pozitív fejleménynek tekinthető.

A vita (s a kötet) egyik, Népszabadság-beli ismertetője, Takács Ferenc azt írja, hogy a
kívülállók számára nehéz fölmérni, miről is szól ez a vita valójában. S maga Takács meg
is marad a Kulcsár Szabóék használta metanyelv kárhóztatásánál, e nyelv „fogyasztha-

tatlanságának” vélelmezésénél. Magam is úgy vélem, hogy a szakmai konfliktus egyik forrása csakugyan a nyelv, mely tényleges mondandójához képest túlzottan absztrakt és komplikált. Az igazán lényeges dolgokat, úgy vélem, másképpen, „egyszerűbben” is ki lehetne fejezni: a komplikáltság valójában maga is tünet, kifejezése annak a szakítási és elkülönülési szándéknak, amely önmagát csakis az exkluzivitás mesterséges közegében érzi otthon, s e nyelv valódi üzenete éppen ez az elkülönülés. (Mint annak idején a nemes ember cipőjének színes sarka, amely státusát is kifejezte, s jobbját nem hordhatta.) Megkülönböztetem magam az inautentikus tömegetől. A konfliktusnak ez a szintje azonban, véleményem szerint, mégis csak másodlagos, járulékos valami. Az elsődleges, az igazán lényeges a valósághoz való eltérő viszony, pontosabban a valóság tételezhetőségének elismerése, illetve elutasítása. Az a hermeneutikából, dekonstrukcióból mixelt irodalommagyarázó beállítódás, amelyet a Kulcsár Szabó-iskola képvisel, voltaképpen irodalom és „valóság” viszonyát nyilvánítja értelmetlen, fölösleges, sőt kártékony kérdésnek. S amikor kialakítja saját, önmagába záródó beszédmódját, s kimondva, kimondatlan megkérdőjelezi minden más értelmezési irány hasznát, értelmességét, csak ennek a valóságvonatkozásokat fölfüggesztő beállítódásnak a nyelvhasználati következményeit vonja le, mondja ki.

Aligha véletlen, hogy mind Tverdota, mind Veres vitacikkének van egy erős pragmatikai oldala. Vitázva Kulcsár Szabó (s iskolája) egyes állításaival (rendre az empiria felől kérdőjelezve meg azokat), észreveszik és kimondják, hogy a hermeneutika és a dekonstrukció magyar mixtúrájának elfogadása, követése hagyományos, rég bevált, sőt nélkülözhetetlen kutatási irányokat és területeket diszkreditál. Ahogy Tverdota írja: „A vita kimenetele [...] közvetlenül befolyásolja a szakemberek mozgásterét, utakat rekeszt be, vagy utakat nyit meg a tanárok előtt, lehetőségeket teremt és igényeket támaszt a diákokkal és általában a költő közönységével szemben” (50.). Azokat a „kár-típus”-okat pedig, „amelyek az »újraolvasók« buzgólkodása nyomán érhetik irodalomértésünket”, a következőképpen írja le: „bizonyos munkamódszerek, a kutatótevékenység egyes fázisai anatómia alá kerülnek. Aki József Attila személye, életrajza, lelkivilága iránt érdeklődik, biztos lehet benne, hogy megkapja a »pozitivisták« bélyegét, ami ma majdnem a szakmától való eltanácsolással ér fel. A szövegek keletkezésének rekonstrukcióját, a keletkezéssel kapcsolatos megfontolásokat, a textológiai, mikrofilológiai vizsgálódásokat eleve az a gyanú lengi körül, hogy az erre vetező szakember depoétizálja és felszámolja a nyelvi-irodalmi jelentésképzés erejét. De az esztétörténeti megközelítés is a megbélyegzés sorsára jut, hiszen a szövegek poetológiai értelmezését külsődleges, a szövegtől idegen információk illetéktelen bevonása révén zavarja meg” (50–51.). Majd, a védelmezett módszerek és irányok lehetséges veszélyeit sem hallgatva el, arra figyelmeztet, hogy ez a „szakmai tevékenység bizonyos területei elleni vehemens támadás annál visszataszóbb, mivel a polemikus kedvű »újraolvasók« sem mondhatnak le arról, hogy okulásul, vagy önellenőrzés végett József Attila-elemzéseik során ne lapozzák föl Szabolcsi Miklós adatgazdag monográfiáit vagy Stoll Béla kritikai kiadásának jegyzeteit” (51.). Veres András pedig a maga, egyébként más logikájú érvelése során jut el annak kimondásáig, hogy: „A József Attila-kutatás igazi tétje azoknak a hatáslehetőségeknek tisztázása, amelyek létrehívták és életben tartják e költészetet. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától sorra tárultak-tárulnak fel az életmű elhallgatott vagy éppen ismeretlen tartományai: népi és avantgárd vonatkozásai, a Croce-, Bergson-, Pauler Ákos- és Freud-hatások, a Marx fiatalkori műveivel kapcsolódó humanista szocializmusa, az egzisztencialistákéhoz hasonló szorongásos létértelmezése, újabban már az olyan rejtettebb recepciós élményei is, mint a Rapaport Samu-, Róheim Géza- és Schmitt Jenő Henrik-olvasatai. Természetesen lehet méltányolni vagy alábecsülni az effajta munkát, de hát éppen ennek művelése volna a tudomány hivatása” (84.).

Egy-egy mégoly fontosnak, s következményeiben messzehatónak bizonyuló tézis igaz vagy hamis voltának tisztázása semmiképpen nem sérelmi kérdés. Ezeknek a tisztázása csak a jelenlegi vita *érdemi*, már nem polemizáló, hanem a dolgok logikáját követő, *érvelő* újrarendelésének lehet csak az eredménye. Kulcsár Szabó Ernőnek, bármily arrogáns és sértő is az a mód, ahogy korábban rendre megszólalt, *elöben* lehetne igazza. Egyes vitatott téziseinek tévesztettsége, interpretatív logikája egésze felől mérlegelve akár véletlenszerű, esetleges hiba („szeplő”) is lehetne. A kérdés csak az, hogy egy koncepcióban mi a lényeges, s mi az esetleges, elhanyagolható „szeplő” – azaz kiküszöbölendő, de kiküszöbölhető fogyatékoság, ismerethiány, elszármított megfogalmazás. Veres András, véleményem szerint helytállóan, így jellemzi Kulcsár Szabó beállítódását: „Kulcsár Szabó Ernő megközelítésmódja alapvetően *bölcseleti* jellegű, a poetizáltságon valójában a világban való létünk öntudatosításának nyelvi megjelen(it)ését érti. Az elparentált életrajzi, lélektani, szociológiai magyarázatok helyébe itt egy sajátos *fejlődéstörténeti elhelyezés* lép, amelynek konceptuális bázisát a heideggeri szubjektumelmélet, a gadameri hatástörténeti elv és más, a posztmodern kánonban helyet kapott bölcseleti megfontolások alkotják. Így áll elő az az irodalomtörténet-írásunkban valóban szokatlan jelenség, hogy Kulcsár Szabó az irodalmi művek értelmezésekor előszeretettel hivatkozik tekintélyként bölcselethez, elméletírókra, miközben mellőzi az irodalomtörténészek megállapításait. A művek megértése e horizontban a filozófiatörténet jelentős gondolatainak való megfeleltetést jelenti, szerencsétlenebb pillanatokban a »hozzáigazítást« (69.). S úgy látja: „A művek és életművek eloldása keletkezéstörténeti kontextusuktól valóban megkönnyíti az értelmező dolgát” (69.) – azaz, tehetjük hozzá, az értelmező így „szabad” kezét kap az értelmezésben.

Kulcsár Szabó Ernő „megközelítésmódjának”, úgy gondolom, elvileg két kritikus pontja van. Az egyik, amit Veres András is szóvá tesz, az irodalmi mű külső, teoretikus megfontolásokban való mérésének, a „megfeleltetésnek” problémája. A másik, s még talán kritikusanabb mozzanat, maga a színórmértékként kezelt teória, amelyet – mércéként működtetve – számon kér a műveken (s a műveket értelmező „szakmán”). A „világban való létünk öntudatosításának nyelvi megjelen(it)ése”, amely Veres szerint Kulcsár Szabó fő szempontja, úgy gondolom legitim, sőt határozottan lényeges *irodalmi* szempont. Egy-egy műről vagy életműről szólva nemcsak fölvehető, de kimondottan termékeny szempont. Ezt, illetve ennek képviseletét (ha s amennyiben e képviseletre sor kerül) a Kulcsár Szabó-iskola javára írom, érdemként tartom számon. Alapvetően problematikus azonban egy művet vagy életművet a vele egy időben, vagy őt hamarosan követő kortárs- vagy félkortárs teória kizárólagos nézőpontjából megítélni. Részben azért, mert így egy rögzített és szükségképpen korszakspecifikus nézőpontból mérünk. Részben azért, mert ez a teória a kornak ugyanabban a kontextusában mozog, mint az irodalmi mű is, ugyanannak a szociokulturális és történeti determinációnak van kitéve, s így ugyanarra érzékeny vagy érzéketlen, mint az irodalmi mű. Ha pedig ezt a közös determináltságot a „geográfiai” (centrum-periféria) különbségekben gyökerező eltérő viszonyrendszer aszimmetrikussá teszi, elvileg is kérdéses, hogy a centrumban megképződött reakció alkalmas-e az eltérő (perifériális) viszonyok között született emberi-nyelvi reagálásmódok minősítésére. Az öntudatosítás tényének és színvonalának fölismeréséhez és fölméréséhez (mivel ez csak a „saját” öntudatosítása lehet) a kortárs és félkortárs elméletek *önmagukban* alkalmatlanok. A teóriának az irodalmi mű *főle* való rendelése, kanonikus mércéként való működtetése, persze, lehet látványos mutató (s kényelmes eljárás), de éppen az egyszerűen, itt s most zajló élet valóságos öntudatának szerkezetéről és minőségéről vajmi keveset árul el. Sőt, aszimmetrikus szituációkban keletkezett filozófiai, illetve irodalmi művek esetében ez az eljárás óhatatlanul deformáló, s így félrevezető „mérés” processust eredményez. A kései Heidegger vagy a posztmodern gyűjtőelnevezés alatt összefoglalható teóriák felől

megmérni tehát József Attila költészetét, csakis részleges eredményre vezethet – épp a lényeg maradna homályban. Fölmertethet velünk ez az eljárás valami fontosat is, de az így létrejövő valamilyen szintű és mértékű „megfelelés” (amit – tévesen – megértésként címkézünk) nem adja ki e költészet lényegét, mai olvasásának indokát és értelmét. Hogy egy irodalmi mű vagy életmű „a világban való létünk öntudata”-ként funkcionál-e, nem ilyen megfeleléseken áll vagy bukik. Ennek fölmérésére a mégoly korlátozott érvényű és fogyatékos „hagyományos” irodalommagyarázó technikák és eljárások, ha komolyan vesszük őket, még mindig hatékonyabbak, mint a hermeneutikából és dekonstrukcióból összevegyített ideológémák uralmának való alárendelődésünk.

Az igazi probléma azonban, hadd mondjam ki *expressis verbis*, nem e méricskélés föloldalasságában és esetlegességeiben rejlik. A nagy baj, amitől az egész metódus „torka véres”, maga a követett teoretikus mixtúra. Ez ugyanis csak egy hanyatló, kiüresedő kor elméletképző reakciója, amely maga is csak valami mélyebben történő, lényegesebb fejleménynek a korszecifikus tünete, visszfénye.

*

Az e kötetben közölt Kulcsár Szabó-írás (*Csupasz tekintet, szép embertelenség. József Attila és a humán visszavonulás költészete*) jó alap arra, hogy fölmérjük azokat az előföltételeket, amelyek – értekezői tevékenysége közben – Kulcsár Szabó Ernőt mozgatják. Mostani írása kiérleltebb, összefogottabb, mint a korábbi, e tárgykörbe tartozó cikkei voltak. Most nem kreál vitákat, a vele ellentétes pozíciókra – elegánsan – csak egy-egy jegyzettel (pl. 29., 30., 55.) utal, fő ambíciója láthatólag beállítódásának koherens egészként való fölvázolása. S József Attila szövegeinek ismerete is gazdagabb és alaposabb itt, mint volt korábbi írásaiban. Egészében mégis jellegzetes Kulcsár Szabó-írás ez is: itt is a *posztmodernizátori hevíület* hajítja s (ami egyébként helyeselhető) „a filológiainál kétségkívül bonyolultabb munkával föltárható” „történeti-poétikai” jellegzetességek rögzítését kísérli meg (26.). Ami az utóbit, a történeti-poétikai jellegzetességeket illeti, igénye jogosságát el kell fogadnunk, s hálásak lehetünk neki, hogy írásában – a német irodalomtudomány bizonyos eredményeit közvetítve – fölvázol egy értelmezési keretet, érvényesít egy magyarázó (meta)nyelvet, s így élesre exponál bizonyos, a nyugat-európai irodalmi „történesekben” kibontakozott fejleményeket. Ez, függetlenül beállítódása egészének helyességétől/helytelenségétől, örvendetes: pusztá létével lépésváltásra kényszeríti a begyakorolt pályákon mozgó hazai értelmezői gyakorlatot. Kulcsár Szabó Ernő azonban úgy vesz át bizonyos eredményeket, s illeszti rá a József Attila-szövegekre, hogy erősen korlátozott ismeretei vannak deklarált tárgyáról, József Attila költészetéről, s ami ennél is súlyosabban esik a latba, nem reflektál, nyilván nem is tud reflektálni az átvett teória keletkezésének történeti meghatározottságaira és esetlegességeire. Magyarán: miközben egy szélsőséges relativizálást képvisel, ezt a relativizációt saját nézőpontjának érvényesítése esetében *önkéntesen* rögzíti és így abszolutizálja. Minden „destabilizálódott”, minden „rögzíthetetlen”, saját pozícióm mégis (miért?) helyes, sőt csakis ez a helyes. Ez, tetszik vagy sem, jól fejlett manifeszt önelmentmondás, önkény, a tudományos leírás helyére egy álcázott ideológiai előírás lép. Ne hassék szemtelenségnek, de Kulcsár Szabó Ernő semmivel sem kevésbé ideológus, mint – mondjuk – Révai József volt, csak Révai Kulcsár Szabónál lényegesen okosabb volt, s írni is jobban tudott.

A szövegben, természetesen, így is sok megfontolandó van. Az az irodalomtudomány, a német, amelynek Kulcsár Szabó a legfölkészültebb hazai adoptátora, egy nagy filozófiai tradícióra épül, s részesül egy szerves végiggondoltság áldásaiból. Maga a hermeneutika is történeti fejlemény azonban, s a magyar adoptációban különösen élesen bukkannak ki ezeknek a reflektálatlanul hagyott, s így rejtvé érvényesülő meghatározottságoknak az antinómiái.

Az ideologikus jelleg már a tanulmány nyitó mondataiban megjelenik. „József Attila költészetéből [...] a jelen kizárólag továbbadott, örökül kapott hagyományként részeseül. Ami – azon túl, hogy ily módon egyetlen szakmai »társaságnak« sem képezi birtokát – elsősorban azt jelenti: ami József Attila műveként megszólít bennünket, ontikusan nincs jelen, hanem mindig csak állandó újraértelmezés formájában találkozunk a mi kérdéseinkkel. Már csak ezért is viszonylagosít minden olyan vállalkozást, amely egyszer s mindenkorra ki akarja jelölni a róla tehető kijelentések igaz területét. A hagyomány ugyanis sohasem olyan tárgyi készletként továbbítja a költői szövegeket, mint ami önmagával mindig azonos (nyelvi) képződményként viselkedik. (Ilyenként a szövegek csupán a rendezett jeleknek, de sem a hangnak, sem az üzenetnek nem »tárolói«.) Nemcsak azért, mert eleve sem pusztán materiális változatai vagy dokumentumai a távol lévő beszédnek, hanem figuratív mozgásuk befagyaszthatatlansága miatt egyetlen olvasás sem képes identikusan megtapasztalni őket”(13.). „Gyenyerű” – idézhetnék erre József Attila egyik ironikus kifakadását. Itt ugyanis már az egyetértés követelményével megfogalmazott tézis, a közvetítettség tézise is túlfeszített. A közvetítettség („hagyományozottság”) ugyanis valójában vagy valami banalitás, amiből az értelmezésre semmi igazán lényeges nem következik, vagy pedig – Kulcsár Szabó követelménye szerint elgondolva – eleve irreálisan kezelt értelmezői aktus. Az, ami a szöveg közvetítettségét a valóságban produkálja (a szövegtörzset bizonyos határok közötti változékonysága, új szövegek előkerülése, egyes régieknek, mint hamisaknak a kiiktatása), arról Kulcsár Szabó nem beszél. Ez ugyanis nem lenne képes megalapozni következtetéseit. Valami totálisan érvényesülő „hagyomány”-t kell tehát fölvennie. Ám ez a hagyomány, tételével ellentétben, már nem a szöveghagyományozás folyamata, hanem az értelmezői hagyomány. Igazában csak a szöveg értelmezésének hagyománya a releváns az értelmező szempontjából: mindig az értelmező áll benne valamiféle hagyományban, s ez a hagyomány az, ami szembenőző befolyásolja az értelmezést. Sőt, talán mondani sem kellene, Kulcsár Szabó értelmezői gyakorlata is benne áll egy hagyományban – egy olyan hagyományban, amely (mint idézett gondolatmenetéből is kiderül) a *viszonylagosításban*, a *rögzíthetetlenségben* („befagyaszthatatlanság”) *„érdekelt”*. A szöveg autonómiája azonban sokkal nagyobb, mint Kulcsár Szabó tétéli: relatív *nyitottsága* megalapozottan nem abszolutizálható. Épp ésszel, amelyet egy relativizáló hagyomány nem deformál, nem állítható, hogy bármilyen szöveg bármiféleképpen – tetszőlegesen – „olvasható”. A szövegnek, „figuratív mozgása” minden „befagyaszthatatlansága” ellenére, van egy olyan, emberi tapasztalatban gyökerező bázisértelme, amely – a nyelv kommunikatív erejének tagadása nélkül – nem vonható kétségbe, nem imminálható el.

Kulcsár Szabó Ernő azonban, homályban hagyva vélelmei okait, „az én destabilizációját [...] – a nyelviség mediális karakterének fölerősítésén keresztül – kiteljesítő poétikai modellekhez” (15.) vonzódik. Ezeket érzé-vélt koradekvátumnak. S bár tud arról, hogy van költő (szerinte ilyen Szabó Lőrinc és József Attila is), aki „az integritást fenyegető tapasztalatként élte át az én megváltozott antropológiai státusát” (28.), nem keresi ennek a változásnak a mélyebb, történelmi okait. (Holott az irodalom létmódja *mindig* heteronóm: az önelvűség és a külső meghatározottság együtt hat, együtt alakítja a szöveget.) Itt ugyanis szembesülnie kellene a kései kapitalizmus kulturális logikájával, amely – működése közben fölszámolván a kialakulásakor még erős és eleven morális kontrollokat (gondoljunk csak a Max Weber emlegette „protestáns etikára”) – a totálissá váló piaclogika alá törli az emberi élet minden vonatkozását, s így az irodalmat is. Ennek fölismerése és konstitutív tényezőként való figyelembevétele helyett azonban inkább a tendenciaszerű – viszonylagos – fejlemény abszolutizálását hajtja végre, s azt hangsúlyozza, hogy az *„identitás (nyelviileg is) megszilárdíthatatlan”*. Mintha ez a „késő modern” korban megtapasztalható

fejlemény örök mozzanat (s általános érvényű összefüggés) lenne. Valami, a természeti törvény erejével érvényesülő konstans. Ezzel az abszolutizációval viszont az irodalmi korekritika előmozdítása (s megértése) helyett maga is az érvényesülő (viszonylagos) tendencia kibontakoztatója, követelménnyé emelője lesz.

A Kulcsár Szabó-iskola céltévesztése, legalábbis számomra, e ponton válik nyilvánvalóvá. S ez az összefüggés teszi érthetővé a „pozitivistá” tradíció iránti averzióit, a filológiai és történeti munka lebecsülését – s a kiiktatásukra törő *uralmi* igényt. A „hagyományos” metódusok alkalmazása ugyanis „belezavar” e relativizáló tendencia érvényesülésébe, akadályozza megszilárdulását.

*

Kulcsár Szabó Ernő egy helyen, elegánsan, velem, illetve egyik írással is vitában áll (vö. 55. jegyzet). Úgy látszik, a „sas” olykor legyeket is kapdos. Itt, némileg álságos módon, „a szövegek *irodalmi-retorikai* teljesítményé”-nek védelmében lép föl (37.). Korábbi gyakorlatához képest figyelemre méltó előrelépés, hogy itt Kulcsár Szabó már elismer egy-két korábban figyelmen kívül hagyott összefüggést. „Félreértés ne essék: nem arról van szó – írja –, hogy az irodalmi szövegeket ne lehetne (sőt ne volna szükséges) nem irodalmi kérdésekre nézve is faggatni. Ennek naiv tilalma a szellem- vagy humán tudományok közös érdekeltégi rendszerét ásná alá” (37.). Ám továbbra is úgy véli: „az irodalom szövegeit saját értelmező tudományának kell megóvnia attól, hogy a nem irodalmi kérdésirányoktól nyert válaszok következtetéseit az irodalomban érvényesítsék” (37.). Ezzel az irodalom s irodalmiság autonómiáját, önélvőségét védelmező mondattal azonban legalább két baj van. Az egyik kétségkívül az, hogy Kulcsár Szabó Ernő saját gyakorlata, mint az előbbieken megmutatni igyekeztem, éppen e téren cáfolja saját deklarált tézisét: ő az, aki a kései kapitalizmus kulturális logikáját általánosítva rákényszerít valamit az irodalomra, ami legföljebb csak részlegesen jelenlevő benne, s „*irodalmi-retorikai*” normaként működteti vele szemben. Holott, ismételjük meg, csak egy irodalmon kívüli résztendencia „*irodalommagyarázó*” érvényesüléséről van szó. A másik az, hogy a kifogásolt, állítólag irodalmon kívüli diskurzus-rendeknek a József Attila-szövegekre való „rátelepítése” (pl. pszichoanalízis, eszmetörténet) valójában bonyolultabb fejlemény, mint ahogy Kulcsár Szabó megjeleníti. A pszichoanalitikus elméletet pl. legalább kétféleképpen lehet működtetni a József Attila-értelmezés során. Adhatom e költészet pszichoanalitikus interpretációját, mintegy analitikus demonstrációt mutatva be irodalmi anyagon. Ennek is van bizonyos, körülhatárolt, érvényessége az irodalommagyarázatban, de erre nagyjából mégis áll, amit Kulcsár Szabó kifogásol. A másik értelmezés viszont egyáltalán nem kívülről, interpretatív közeledik a mélylélektan eszközeivel a versekhez, hanem csupán *főlismeri* (s rekonstruálja) bennük a költő által szándékoltan működtetett pszichoanalitikus narratívákat. Ebben a második megközelítési módban a költő nem tüneteket produkáló „beteg” (függetlenül mentális állapota esetleges kóros mozzanataitól), hanem analitikusan orientált gondolkodó, aki e téren szerzett gyakorlati és elméleti tudását versben is kamatoztatja. Ennek főlismerése és figyelembevétele azonban éppen hogy nem a szöveg autonómiáját bontja meg, hanem a megértést segíti.

Más kérdés, hogy Kulcsár Szabó Ernő gyakorlata éppen ennek a megértésnek az elvi és gyakorlati lehetőségét tagadja.

*

A probléma, amelyet a „magyar” hermeneutika valamiképpen kifejez, de amelyet igazában nem ért, s amelynek így az irodalomértést kiszolgáltatja, csak kritikai nézőpontból érthető meg. Ahogy Tamás Gáspár Miklós írja:

„A modernség nagy triász (Marx, Nietzsche, Freud) azt tárta föl, hogy »van rendszer« vélekedéseinkben, észjárásunkban, megérzéseinkben, sejtelmeinkben, de ezekben nem »a szuverén szubjektum« beszél, hanem az egyéni, az alanyon kívüli általánosság – a kohézióját védő társadalom, a megjuhászított ösztön, az uralomra törő önalakítás, az eltemetett gyermekkori trauma, a tudatunk számára ismeretlen (csak külső beavatkozással fölfejtendő) emlék. Vagy maga a nyelv.

Annak a megértése tehát, hogy miért gondoljuk, amit gondolunk, azt követeli meg, hogy dolgozzunk a magunk megértésén, ami a bennünket teremtő (idegen és félelmetes) világ megértését jelenti” (T. G. M.: *Miért gondoljuk, amit gondolunk?* Népszava, 2006. máj. 6. Szép Szó mell. 3.) A „világ”-nak az irodalommagyarázatból való kizárása tehát – miközben a könnyebbség érzését, s egyben az átláthatóság és leírhatóság illúzióját adja – valójában fegyverletétel, s önmegértési zsákutcába visz.

*

A vita, ha nem jár együtt irodalmon kívüli, „szociológiai” következményekkel (pl. a tudományos életből való kiszorítással, egzisztenciális ellehetetlenítéssel), a beszerezhető sebek és sérelmek ellenére, mindig jó s előrevivő. Az értelmező érzékeli a másféle értelmezést gyakorlók létéből adódó „falakat”, az értelmezések szükségképpen korlátozottságát, s így önkéntelenül is igyekszik pontosabban, meggyőzőbben fogalmazni, más megközelítésekkel is számolni. Ez a haszna nyilván a mostani vitának is megvan, vagy legalábbis – potenciálisan – meglehet. A különbségek azonban, úgy vélem, ez esetben túl nagyok, az átjárás az egyikből a másikba már-már lehetetlen. Igazi szóértésre így remény se nagyon van. Nagyobb az esélye a magyar irodalomtörténet-írás tartós széttagolódásának, s e széttagolódásban való megrögzülésének, mint valamiféle magasabb rendű értelmezői egység kialakulásának. De ennek fölismerése önmagában is hozadéka e vitának.

Vekerdi László

Staar Gyula: Fizikusok az aranykorból

„Beszélgetések” mondja az alcím, a könyv végén pedig megtalálhatók „A főszereplők” címmel a legfontosabb életrajzi adatok, fényképpel, a tizenötökről, akiről a könyv szól. De csakugyan róluk szól, csak róluk szól a *Fizikusok az aranykorból*? Róluk is, persze, de másokról is, másról is; szól a *Beszélgetések*ben minduntalan vissza-visszatérő nagy fizikusokról – nevezzük őket a *Főhősöknek* –, a huszadik századi fizika felvirágzásáról és jelen perspektíváiról, a nagy vállalkozást, a mindennapi munkát segítő és akadályozó körülményekről (az embereket is beleértve); végső soron pedig szól a mi sorsunkról, rólunk, korunkról. Ahogyan egyik meghatározó főszereplő, Nagy Károly professzor fogalmaz Staar Gyula kérdésére: „– *Professzor úr, kérdi S. Gy., elindulni a legnehezebb, így aztán a végén kezdem. Milyen volt a kor, amelyben alkotó éveidet élted?*”

– Erre könnyen válaszolok, mivel magamnak is sokszor föltettem a kérdést. Életem alkonyán egyre többet foglalkoztat a XX. század fizikájának története. Fialat fizikusként, egyetemi oktatóként e század második felében tevékenykedtem. Ma már nyugdíjasként, megöregedve pillantok vissza rá, elmélkedek rajta, és egyre jobban erősödik bennem a meggyőződés, hogy a XX. század fizikája megismételhetetlenül szép, egyedülállóan csodálatos történet. A kor, mely keretet adott hozzá, ennek ellentéte: gyalázatos századot hagyunk magunk mögött. Két világháború, diktatúrák követték egymást... Lehangoló században éltünk, melynek csodája a fizika volt.” És a rengeteg munkát, tanulást, felfedezést, élményt, kalandot, küzdelmet felidéző-bemutató dialógus végén Staar Gyula visszatér az első kérdéshez, jobban mondva folytatja azt: „– *A XX. századot sokan a fizika századának tartják. A XXI. század a biológiáé lesz, jósolják. Milyen jövő vár a fizikára? Várhatunk tőle meglepetéseket a XXI. században?*” A professzor szépen, okosan, megfontoltan, tömören válaszol a kérdésre; ez azonban már az olvasóra tartozik, a recenzens dolga a figyelem felhívása magára a kérdésre, amely valamilyen formában minden beszélgetésben visszatér.

Ez és hasonló visszatérő kérdések – például a Főszereplő gyermekkorára, iskoláira, egyetemi éveire, kutatómunkájára, tanári tevékenységére, könyveire és így tovább – rendkívül fontosak: nem utolsósorban ezek fűzik a Főszereplők egymástól szükségképpen úgyszólván mindenben különböző elbeszéléseit-émlékezéseiket szervesen és elválaszthatatlanul összetartozó egésszé; csodálatos fizikusokról és lehangoló korokról-korunkról szóló szívszorítóan izgalmas regénnyé. Ahogyan az *Aranyketrec*, Benedek István műfajteremtő remekelése a hatvanas években, úgy lesz napjainkban – a *Fizikusok* – ha nem is föltétlenül irodalomtudósok és kritikusok körében – korunk nagy regénye.

De térjünk vissza a visszatérő kérdések szerepére, közelebbről a fizika jövőjére vonatkozóra. Mert ez mindjárt az első beszélgetésben felmerül: „*Az embernek az a benyomása, hogy az elmúlt egy-két évtizedben a fizika fejlődése lelassult az előző évekhez viszonyítva... Ön szerint mi lehet az oka?* – kérdezi 1977-ben Staar Gyula Paul Diractól. – „Néhány fundamentális idea az, ami a fizikából hiányzik – válaszolja »a hallgatag zseni«.

fejlődését manapság elsősorban a kísérleti eredmények jelentik, és ezeket többé-kevésbé mesterséges elméletek kereteibe próbálják foglalni. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez a terület nem fejlődik elég gyorsan.

– *A modern elméleti fizika meglehetősen absztrakt matematikai alapokon nyugszik. Ezeket az alapokat nem kis részben Ön fektette le. – Nagyon kis részben.*”

Hogy milyen „kis részben”, az aztán kiderül abból, hogy Dirac neve minden további beszélgetésben előfordul, gyakran többször is. Heisenberg és ő a két leggyakrabban emlegetett Főhős. A rendszeresen visszatérő kérdések mellett, illetve azokkal együtt éppen ezek a minduntalan felbukkanó és egyre ismerősebbekké szelídülő Főhősök szövik, nemegyszer egyenesen egymásra hivatkozásaikkal erősítve, regénnyé a szerteágazó életutakat és gondolkodásokat. Ezt az egymásra hivatkozást Staar Gyula, ahol alkalom nyílik rá, külön kiemeli. „Később alkalmam nyílt – írja például – Balázs Nándorral is beszélgetni Paul Diracról. Ő, amikor Erwin Schrödihgernél ösztöndíjas lett a dublini Institute for Advanced Studiesban, feladatul kapta, hogy minden délután sétáljon az akkor ott tartózkodó Dirac-kal. Amikor arról kérdeztem, miben voltak hasonlóak és miben különböztek Schrödinger, Einstein és Dirac, akiket testközelből ismert Balázs Nándor, ezeket mondta: Mindhárman géniuszok voltak, ebben hasonlítottak egymásra. Sokkal pontosabban és rendszeresebben dolgoztak másoknál.

Dirac abban hitt, hogy a váratlanság, a szépség, az elegancia az igazi értéke a tudományos kutatásnak. A váratlan és a szép együtt a helyes elmélet felé vezet. A helyes a jó kifejezés itt, nem az, hogy igaz. Manapság annyi mindent mondunk igaznak. Az igazság jogi fogalom lett... Különben Dirac a Varenában 1977-ben megrendezett »A XX. század fizikájának története« című konferencián elhangzott előadásában Schrödingert tartotta hittársának. Így fogalmazott: Azt hiszem, hogy minden fizikus közül Schrödinger hasonlított hozzám leginkább, könnyebben egyetértettem vele, mint bárki mással. Azt gondolom, azért, mert mindkettőnkben elevenen élt a matematikai szépség szeretete, igen nagy mértékben ez határozta meg a munkánkat. Valóságos hitkérdésnek tekintettük, hogy a természet alapvető törvényeit leíró egyenletekben nagy matematikai szépségnek kell rejtőznie. Ha tetszik, ez volt a vallásunk. Nagyon hasznos vallás volt, sok sikerünk alapjának tekinthető.”

Amikor aztán jó sokára a Balázs Nándorral készült hosszú beszélgetéshez érünk, megtudjuk, milyen emberi és szakmai közelségben élt az ifjú Balázs Nándor Schrödingerrel, mennyi mindent tanult tőle, s akkor visszalapozva a Dirac-interjúra, hirtelen közelébb kerül hozzánk az egész modern fizika, el egészen a hűrelméletekig. De még visszafelé is megváltozik a történet: „Schrödinger akkor kapta kézhez Olaszországból Galileo Galilei összegyűjtött műveinek új kiadását. Felolvasott belőle és lelkesen magyarázta: – Nézzétek meg, milyen okosan megy tévútra! Kitűnő ötlet, helytelen kivitelezés, ma már könnyen átlátjuk, hol csúszott el. Matematikai nyelvre fordította Galilei szavait és rámutatott a hibahelyekre: az egyik részben a gyorsulást a sebesség idő szerinti deriváltjának, másutt a távolság szerinti deriváltjának tekintette. Hiányzott belőle az a matematikai átérzés és a matematikai módszerek alkalmazásának az a könnyedsége, ami később Newtont jellemezte.”

Hiányzott csakugyan? Vagy inkább a könnyedén alkalmazható matematikai módszer hiányzott? Aminek a hiányában is meg tudta azonban teremteni Galilei azt a matematikai fizikát, aminek a segítségével dönteni tudott a „gyorsulás” idő szerinti és távolság szerinti „deriváltja” között. Vagy csak én értem félre Galilei javára Schrödinger és Balázs Nándor tudománytörténeti interpretációját? Mindenesetre Staar Gyula roppant találoán választotta a Tisza Lászlóval készült beszélgetés címéül „A fizikus és a matematiká”-t. Galileitől napjainkig központi kérdés ez. Ezért idézi fel Staar Gyula Tisza Lászlónak Balázs Nándor

válaszát a szokott kérdésre: „Professzor úr, lesz újabb virágkora a fizikának? Ön szerint milyen lesz a jövő fizikai kutatásainak kertje?” Erre „azt válaszolta”, összegzi tömören Staar Gyula Balázs Nándor fejtegetését, „hogy a fizika kertjében ma leginkább a matematika virágai nyílnak. Azt fejtette ki, ha a fizikus rálel egy használható matematikai elméletre, a fejlődés ennek az eszköznek a segítségével várható. Kezdenek ugyanis kimerülni a kísérleti lehetőségek. Mi erről az Ön véleménye?

– Nagyon egyoldalú elgondolásnak tartom” – válaszolja Tisza László. „– Említettem már két örök filozófiánkat, az empirizmust és a platonizmust. Mindkét álláspont helytelen, mert kikerüli a valódi problémát. Az igazi művészet e két irányzat összeegyeztetése. Mert nem igaz az, hogy a matematikai szépség egyedül elvezet a fizikai ismerethez. Igenis meg kell találnunk azokat a helyeket, ahol a megfigyelést átfordíthatjuk a matematikára.”

Hadd tegyem hozzá: ahogyan Galilei az elhajított test parabolapályájában. Mint minden igazán nagy regény, a *Fizikusok az aranykorból* saját érzéseivel, gondolataival és gondolataihoz-örömeihez vezeti el az embert, segít tájékozódni az élet zűrzavarában, a történések kiszámíthatatlan buktatóiban, a történelem ostoba és kegyetlen csapdái között. Mert a könyvnek az egyik, jóllehet a nagyobbik fele szól a gondolati, a szakmai, a fizikai, azaz az aranykori részről. A másik fele az emberi, a társadalmi, az intézményi, a politikai, a gazdasági, a hatalmi, a hivatali környezetről szól: a „korunkról”, amely – ne feledjük – „lehangelő” volt. S ilyen maradt máig, jócskán bent immár a XXI. században. Staar Gyula híven beszámoltatja minderről beszélgetéseinek résztvevőit, valósággal a kazuisztika tizenhetedik századi-kora újkori mestereihez fogható tudással. Halljuk a professzort, a rektort, a dékánt, a kutatóintézet-igazgatót, a középiskolai tanárt, a lapszerkesztőt beszámolni gyötrelmeikről, furfangjaikról, sikeres és sikertelen cseleikről, kudarcaikról és eredményeikről a Párt, az Állam, a Szakma egymással kibogozhatatlanul összefonódott hatalmi hierarchiáiban; megértjük, hogyan sikerült megőrizniük és sokszor még emelniük is a tanítás, a nevelés, a kutatás színvonalát, hogyan sikerült a kétbalkezes tanügyi reformkísérletek és forradalmak ellenére eredményesen tanítaniuk és használható tankönyveket írniuk-elterjeszteniük, hogyan találtak a hatalom által legjobb esetben is gyanakvással ellenőrzött tevékenységükhöz magának a hatalomnak a soraiban támogatókat. Ahogyan például Nagy Károly elmeséli a fizikus felvételi bizottság elnökeként, az ötvenes évek végén, a tekintélyes felvételi bizottság ellenében egy értelmes, 23-ból 21 pontot szerzett, de kedvezőtlenül „származásbesorolt” gyerek felvételéért folytatott küzdelmét, ami végül a miniszterhelyettes, Molnár János segítségével sikerült. S ez a siker (és Molnár János) aztán hamarosan a dékánhelyettesi posztra emelte a professzort. Ez a kis epizód, valamint a professzor afférja Aczéllal – ugyancsak „származáskategorizálás” miatt –, beillene Németh László *Utazásába*.

Nagy Károly kongeniális beszélgetőtársa Staar Gyulának a tekintetében is, hogy mindkettőjüknek jó füle van a humorhoz. Amint pompásan értenek nehéz tudományos témák megértéséhez is. Akár olyan értelemben, amint Dirac idézte Eddigtontól, a könyv 21. oldalán: „Nem tudom Önökkel megértetni a relativitás elméletét, de el tudom hitetni, hogy értik.” Nagy Károly el tudja hitetni a részecskefizika alapjairól és a Standard Modellről, hogy értjük. Egyebek közt tán éppen ez magyarázza egyetemi tankönyveinek népszerűségét. Amit Staar Gyula külön kiemel: „Gondolom, büszke vagy rájuk.” N. K.: – „Azt hiszem, könyveimmel többet szolgáltam, mintha szép cikkekkel okozok szellemi gyönyört magamnak. Meglehet, akkor a tudományos ranglétrán magasabb fokon állnék, de a lelkem békéjéhez többet adott a négy egyetemi tankönyvem. Őket tartom legérzékletesebb munkáimnak.”

„Ember az erőterekben”, találta meg az illő címet a Nagy Károly-interjúra Staar Gyula, szép egységbe fonva tudományos, tanszékvezetői, tankönyvírói, szervezői-irányítói mun-

kásságát, emberi és baráti kapcsolatait. S ez az egység egyfajta közérdekű személyesség fedezhető fel, a tárgyhoz és emberhez illeszkedő formában a kötet többi Főszereplőjénél is. Így válnak az önmagukban is megálló és önmagukért helytálló interjúk remek kicsi novellákként szerves részévé egy átfogó nagy egységnek; egy interjúfüzetnek, ahol sorra, és egymás mondandóját erősítve mesélnek magukról és korukról a *Fizikusok az Aranykorból*. Amint egy másik, réges-régi, és nem kevésbé fontos Aranykorból máig világít a boccaccioi novellafüzér művészete: „...a könnyedség és simaság, a mesélés virtuóz folyamatossága, az áradó mondatok tökéletes dinamikája... a hibátlan kerekesség és ekonómia...” (Babits: *Az Európai...*) És a szikrázó, egyáltalában nem szelíd, szatirikus, de sohasem másoknak kárt okozó vagy pláne gyűlölködő humor.

Vegyük például a Vermes Miklósról „Az örökéő” címmel 1987-ben készült interjút. Mindjárt az első mondatok; egy régi fasori diák New Yorkból küldött, Vermes tanár úrra emlékező szép levelének közlése után: „– Tanár úr, az Ön neve a pedagógus társadalomban fogalom lett. Milyen érzés jelképpé válni?

– Nem értem, ez most állítás vagy kérdés?

– Mindkettő.

– Akkor sem értem. Nem is vagyok meggyőződve a mondat szükségességéről.

– *De az igazát mégsem tagadhatja! Ön ma is aktív tanár. Szinte minden elismerést megkapott, amiben egy középiskolai tanár csak részesülhet.*” És S. Gy. folytatja a kitüntetések és díjakat, mígnem az 1985-ben adott Magyar Népköztársaság Zászlórendjénél egy „*Nem sorolom tovább...*”-bal abbahagyja.

„– Ne is tegye.” Úti le rögtön Muki bácsi a labdát. „Az ő dolguk, hogy mit és kinek adnak. Az én dolgom más. Nekem akkor is magas az előző megfogalmazás. Kérem, konkrétan kérdezzen.

– *Rendben van. Miért volt szükség a középiskolai fizikatanterv gyökeres reformjára? Tudtommal az érzelmi hullámok máig sem csitulnak el...*”

Most azután Vermes tanár úr elmondja a véleményét a megalapozatlan és parttalan pedagógiai maximalizmusról, és S. Gy. ügyes kérdéseire szép sorjában elmeséli, hogyan sikerült mégis helyi, sőt fölsőbb segítséggel ravaszul kijátszania tanügyi és politikai hatalmak ébértségét, és eredményesen, érdeklődést ébresztve tárgya iránt tanítania, míg végül a használhatatlan reformtankönyvek helyett elébb saját iskoláját, s aztán az egész országot értelmes, tanulható, elébb „szamizdat” formában terjesztett, s aztán hivatalosan engedélyezett remek fizikai tankönyvsorozattal láthatta el. Remek történet, remekül elbeszélve, a XVI. és XVII. század kalandregényeire és kópéhistoriáira emlékeztet, ahogyan egy valóságos XX. századi Simplicissimus keres és talál magának és diákjainak járható utakat, maga körül az akkori vallásháborúk borzalmi és bornírtsági helyett a szűk látókörű hatalom és a politikásított oktatásügy zavaros és veszedelmes rengetegével. A kópéregények nagymesterének, Grimmshausennek a tollára méltó, ahogyan S. Gy. elmeséli, illetve elmesélteti hőisével, Muki bácsival, miként mentette át, a buzgó és éber tanügyereket kijátszva, a fasori evangélikus gimnázium nehezen összegyűjtött mintaszerű fizikai szertárát a csepeli Jedlik Ányos Gimnáziumba, ahová áthelyezték, mikor az evangélikus püspök túlbuzgó neofitaként önként felajánlotta a nagy múltú gimnáziumot az államnak. Vagy ahogyan elbeszéli Vermes – és híven közvetíti S. Gy. – két találkozását Wigner Jenővel; reálsan és vermesi humorral, de enyhe szarkazmusa egy pillanatra sem a nagy Nobel-díjas tudóst, hanem a túlzó magyar tekintélytiszteletet figurázza ki és bírálja.

Ez a permanens józan tekintély-tiszteletlenség, amit önmagával szemben is megkövetel, a vermesi magatartás jellegzetes vonása. S. Gy. híven közvetíti, még hozzá nemcsak szövegben, hanem képekben is. Például ahogyan Vermes New Yorkban elvonul fanyar mosollyal az arcán a rendőrsorfallal előtt, ahogyan „kísérleti eszközöket gyűjtött csepeli diákjaival”

az utca kockaköveiből, vagy ahogyan Kunfalvi Rezső fényképfelvételén alpesi sziklába kapaszkodva lóg a hegyen, s a többi fénykép, nemcsak a Vermes-novellában, de a többiben is mind mutatja, mily jól ért S. Gy. a képekkel-elmondani-tudás mesterségéhez.

Mesteri szerkesztés az is, ahogyan közvetlen Vermes után következik a könyvben Kunfalvi Rezső. Nemcsak azért, és nem elsősorban azért, mivelhogy jó barátok, hanem mert megértjük szövetségük közösségi jelentőségét. Mert egy fecske nem csinál tavaszt, de kettő vagy három, szerencsés esetben és helyileg, legalább talán már igen. Megint csak S. Gy. szerkeszteni tudását dicséri, ahogyan a Kunfalvit bemutató „*Tanárélet*”-ben Vermes és Kunfalvi szakmai és emberi barátságukon túl, illetve ennek a tükrében felvillantja a két világháború közötti matematika, fizika-kémia szakosok életét, ingázásukat a Pázmány Péter Tudományegyetem és a Műegyetem között, képüket-veleményüket tanáraikról. A Vermes-interjúval együtt a „*Tanárélet*”-ből plasztikus képet kapunk egyetemi tanulmányaikról, olykor, mint például Frölich esetében, a tudománytörténeti konszenzustól igencsak különbözőt.

S. Gy. Kunfalvinál újra alkalmat talál rá, hogy kiemelje Ortway jelentőségét a honi fizikai kutatás és egyetemi oktatás területén való felzárkóztatásában. Nem utolsósorban Ortway Rudolfnak köszönhető, hogy a magyar fizikusok közül annyian aktív szereplői lehettek az aranykornak. Ortway tehát minduntalan felbukkan a könyvben, de részletes bemutatását a „*Tanárélet*”-ben találjuk. S tán nem véletlenül: „Rezső bácsi” maga is jelentős tudomány-szervező és -terjesztő volt; a *Középiskolai Matematikai Lapok* fizikai rovatának szerkesztője, s „egyik megalapítója a Nemzetközi Fizikai Diákolimpiának”. És persze itt is mindenütt a beszédes képek.

Az utolsó előtti kép aláírása: „A legendává válás útján: a Fizikai Szemle címlapján...” Rímelt az előző fejezettel, ahol S. Gy. a végén idéz a Vermes amerikai útját szervező egykori tanítványnak a leveléből: „Négy évtized múltán, 1984-ben viszontlátva Vermes Miklóst, szó esett a fadori tanári karról. Megemlítettem neki, hogy az egyik német származású tanár azokban az iszonyú években egyre jobboldalibb érzelmekről tett tanúbizonyságot. – Hát ezt teljesen hibásan érezte – válaszolta Vermes –, az illető 1944-ben saját biztonságát kockáztatva naponta járt ki a gettóba diákjain és barátain segíteni. Erről több életben maradt ember tanúskodott. – Akkor örülök, hogy tévedtem – feleltem, s erről több szó nem esett. A következő évben, mikor amerikai látogatását szerveztem, több mint hetven kint élő tanítványával kerültem kapcsolatba. Tőlük tudtam meg, hogy azokban az időkben Vermes is naponta járt a gettóba másokon segíteni. De ezt nem tartotta érdemesnek megemlíteni.»

Amikor az interjú első, a Forrás folyóiratban való megjelenését készítettem elő, teszi hozzá S. Gy., Muki bácsi ezt a részt könnyed tollvonással eltávolította. – Legenda – indokolt kategorikusan.

Legenda vagy valóság? Számomra e kérdés ma már jelentéktelenné törpült. Sokkalta fontosabb az a tény, hogy az öregdiákok emlékezetében, a Vermes-kép szerves részeként mindez valóságként él.”

De mintha valami hasonló lenne elmondható magáról a könyvről, a könyvcímről is. Hangsúlyosan a fizikusok aranykoráról szól ugyanis, és nem a fizikáéről. A nagy fizikusok köré, a fizikus, és matematikus óriások köré idővel, olykor meglepően rövid idővel legendák fonódnak; a tudománytörténet-írás jó része ezekből s ezek cáfolásából áll. Vagy mondjuk inkább: fejlődik. A tudomány, kivált a természettudományok és a matematika, rendkívül nehezen áttekinthető „Evo-Devo” folyamat terméke, különös és bajosan tisztázható evolúciós és egyedfejlődési kapcsolódásokkal. Ezért annyira fontos, amit kérdezőként S. Gy. főszereplőinek gyermekkoráról, iskoláiról, egyetemi éveiről, találkozásairól, tudóssá érlelődéséből feltár. Felejthetetlen kép például, ahogyan a joggal legendás Csonka

János unokája, Csonka Pál, vagy eleinte inkább tán még Palika feljárogatott „Kunfalvi Rezső bácsihoz beszélgetni. Estefelé jelentem meg nála – mondja –, amikor vacsorázott. Szépen leültem az asztalhoz, ő evett, én meg kérdezgettem... Valószínűleg ő javasolta ezt az időpontot, mert akkor már ráért. Vacsora közben mondtam neki a dolgaimat. Jó humorral, kedvesen válaszolt. Volt, amire azt felelte, ezt bizony nem tudja. Ezért még jobban tiszteltem. Ha valamiről többet akartam tudni, időnként még egyetemistaként is elmentem hozzá. Emlékszem rá, kezembe adott egy gépírási anyagot, szép szemléltető ábrákkal a relativitáselméletről.

– *Muki bácsi, vagyis Vermes Miklós írása lehetett az, amit később 1958-ban a Gondolat kiadott. Ők nagyon jóban voltak.*

– Nem tudom, lehet, hogy igazad van, a kézirat mindenesetre nagyon jó volt. Először ugyancsak felháborodtam azon, hogy az idő a mozgó test sebességétől függően változhat. Kigondoltam egy magyarázatot, amivel a Michelson-kísérletet anélkül is meg lehet érteni. Azt, hogy a fénysebességet a fényforráshoz képest kell mérni. Rezső bácsi aranyos türelemmel végighallgatott, majd felvilágosított, hogy nem vagyok eredeti ebben a tekintetben. A vacsorája mellett ilyesmikkel szórakoztattam.” Remek kép, méltó egy holland kismester ecsetjére a XVII. századból. Az interjú nem mondja ki, de sejteti, hogy Rezső bácsi magyarázatainak és egy kritikus pillanatban tanácsának része lehetett benne, hogy az eredetileg építésmérnöknek készülő Csonka Pál átnyergelt fizikusnak. Ő általa mutatja azután be S. Gy. Marx Györgyöt:

– *Hogyan érezted magad fizikushallgatóként?*

– Válogatott, jó társaságba kerültem. Képzésünk színvonalas volt, tanáraink kiemelkedőek. Leghatásosabb előadónk, Marx György művésze a katedrának. Könnyed eleganciával adott elő, értett a feszültségteremtéshez... Bevont minket az előadásba, hagyta, hogy gondolkozunk a problémákon. ... Marx György lelkesíteni tudta az embereket. Nagy részben az ő hatására lettem elméleti fizikus.” Aztán 56 októberre, aztán átszökés a határon, aztán megérkezés az USA-ba, ahol Csonka Pál híres fizikus lett, és hazára talált. Az érdekes részletek, köztük a közérthetően előadott szakmaiak, főhósként itt is a megkerülhetetlen Heisenberggel, akinek fényében még a másik óriás, Dirac is szinte elhomályosul, fizikatörténeti gyöngyszemek. Az egész interjú pedig odakívánczik a fél évtizednél csak valamivel idősebb Gyarmati Istváné mellé. Van a világszemléletükben, fejlett kritikai érzékükben és igazságszeretetükben valami rokonság; teljesítményük a modern fizika két merőben más területén maradandó érték, s részben szakmai elismertség tekintetében is nagyjából azonos. Még abban is hasonlítanak, hogy egyikük sem látja különösebben fényesnek a jelent és a közeljövőt. Csonka Pál a következőképpen felel S. Gy. visszatérő „jelenszondázó” kérdésére: „– A XX. század meghozta a fizika fénykorát. A pirkadat fényét ugyan nem láttam, de az alkonyulatot már felnőtt fejjel szemléltem.” ... „Természetesen ezután is lesznek alkotó fizikusok, születnek majd nagy eredmények. Azok azonban már nem lesznek olyan hatással a közgondolkodásra, mint az aranykor fizikája.” Akár a piktúrában és a zenében: „A kor embere előtt a Sixtus-kápolna mennyezetén megjelent a Teremtő, Michelangelo freskóján valóságként hatott a teremtés. Természetesen ma is készülnek freskók, születnek zeneművek, mégsem érnek el akkora hatást, nem jelentenek számunkra oly misztériumot, mint a maga korában az *Ádám teremtése* vagy a *Kilencedik szimfónia*... A fizika egyszer már volt meglepő, ha másodszor lenne az, nem jelentene ugyanolyan újdonságot.

– *Tehát ma már nem mennél el fizikusnak?*

– Ezt azért nem mondtam. Ennél összetettebb a kérdés. Mert mi is a tudomány és a technika? Csodával határos tevékenység, egyfajta varázslás... Az új technológia ekvivalens a varázslással. Amikor először hallottunk emberi beszédet előjönni egy dobozból, az

varázslat volt. Ma technológia. Amikor az ember először a levegőbe emelkedett, majd a légkört elhagyva úrkabinjával eljutott a Holdra, varázslat volt.

– *Nagyapádhoz, Csonka Jánoshoz visszatérve, amikor először látott mozdonyt ló nélkül haladni.*

– Köszönöm az újabb példát. Igen, az élmény csodálatosnak tűnt számára, meghatározta életpályáját. A tudományban ezt az érzést szeretem. A szabadon szárnyaló gondolkodás örömét.”

Ami magát a tudományt illeti, lényegében ugyanígy látja és éli meg Gyarmati István. A tudomány és a tudás eszmei, társadalmi, politikai értékelését és elfogadottságát azonban sokkal sötétebben, komorabban és veszélyeztetettebben látja: „Aki negyven évvel ezelőtt hitet tett arra, hogy csak a közösségért dolgozik, az ma idiótának számít. Abban pedig, hogy a vitustáncot járó emberi és érdekviszonyok között az ember belső eszmei irányítúje kezd megtévelyedni, nincs semmi természet- és társadalomellenes. Az csak önvészélyes. Sajnos az is igaz, hogy az irreverzibilisnek tűnő önvészélyesség esete nemcsak az egyes emberre, hanem az egész emberiségre globálisan fennáll. Ezért a gondolkodó, látó, az emberiség sorsáért aggódó, de tehetetlenségre kárkoztatott ember bárhol a világon elmondhatja Shakespeare szonettjének örökérvényű soraival:

*„Fáradt vagyok, ringass el, óh, halál!
az Érdem itt koldusnak született
és hitvány semmiségre pompa vár
és árulás sújt minden szent Hitet”*

Az interjú 1984-ben készült. 1991 szeptemberében S. Gy. egy Epilógust fűzött hozzá: „Professzor úr, az Ön segélykiáltása az értelem, az értelmiség védelmében a nyolcvanas évek elején hangzott el. Azóta gyökeresen megváltozott körülöttünk a világ...”

– A világ nagy része természetesen nem változott, csak a kelet-közép-európai régióban voltak változások...

– *Közép-Európa népei a régóta áhított változásokért nem fizetnek – majd éppen a kultúrájukkal, a tudományukkal?*

– Valószínűleg igen. Hallgatva, nézve műsorszóró csatornáinkat, mindenki előtt világos kultúránk elgyarmatosodása. A tudományban is hasonló a helyzet. Nem hiszem, hogy lenne olyan vezető nagyhatalom, amelynek érdekében állna egy konkurens tudományt, erre alapozott ipart és mezőgazdaságot létrehozni. Sokkal inkább új piac megteremtése áll érdekükben.

– *Nem igazán fényes jövőkép ez.*

– Valóban nem, de országunk vezetői gyakran, és úgy tűnik, most is, nem elsősorban az értékteremtő természettudományos és műszaki értelmiségre támaszkodnak, hanem a szócséplő értelmiségre. Félek, hogy mai vezetőinknek sem természetes az interjúban felvetett kérdésre adott válasz: adott életszínvonalon és életminőséggel ki tart el kit?

– *...Ha ma készítenék Önnel interjút, azt is a Shakespeare-szonett soraival fejezné be?*

– Az emberiség sorsát illetően igen. Az alkotó ember, legyen az szellemi vagy fizikai munkás, ma sem élvez elsőbbséget a léhűtőkkel, a lebzselőkkel, a piaci viszonyokat kihasználókkal, a törvényesség határán egyensúlyozó ügyeskedőkkel szemben. Az igazán alkotó értelmiség ma sem jutott vezető szerephez. Sehoh a világon.”

De Csonka Páltól S. Gy. nemcsak Gyarmati István kétségkívül jogosan sötét vilásképe felé húz szálát. Bemutatja Csonka ifjúkori jó barátját, Kroó Norbertet is, „Tudományunk nagykövete” címmel. Neki is felteszi a kérdést a fizika helyzetéről és helyzetűdaráról: – *A fizika világvizonylatban sokat veszített pozícióból* – kezdi S. Gy. „Tudományunk nagy-

követe" óriási nemzetközi tapasztalatai alapján azonban lát kiutat, és a pont nekünk és pont most különlegesen tanulságos finn példára mutat. S aztán szól néhány szép jó szót szakmájáról, a fizikáról. És végül optimizmusa ugyanott köt ki, ahol Gyarmati István pesszimizmusa, vagy mondjuk inkább realizmusa: „Magyarország egyetlen értéke a magas szintű kutatás és az ehhez kapcsolódó, kreativitásra nevelő oktatás. A modern társadalom csak akkor lehet igazán eredményes és dinamikus, ha erős oktatása és ezen alapuló színvonalas kutatása van. A kutatásban azoknak is részt kell venniük, akik később más pályát választanak. A kutatómunka megtanítja őket fegyelmezetten dolgozni, gondolkodni és játszani.” ...

S. Gy. – *„Mára megváltozott a kutatómunka stílusa. A kísérleti részecskefizikában százfős csoportok dolgoznak, előre lefektetett útvonalakat követve. Jó ez így? – Lesz még egyszer újra Albert Einsteinje a fizikának?”*

K. N. „– A kutatás egyre inkább csapatmunkává válik, ez igaz. Ugyanakkor a jó ötlet mindig köthető egy-egy emberhez, egy szűkebb csoporthoz. Amikor összehangolt csoportmunkaként kimutatták a gyenge kölcsönhatást közvetítő W és Z bozonokat, ezért Nobel-díjat adtak. Sokszerezős munka volt, a Nobel-díj Bizottságnak mégsem lehetett cseppnyi kétsége sem, hogy ezt a díjat Carlo Rubbiának kell adni.

Ugyanakkor remélem, lesznek még Albert Einsteinek, csak nem magányos farkasként járulnak hozzá a tudományhoz. Az a kor már elmúlt, amikor egy világtól elszakított berni szabadalmi ügyvivő néhány cikkével megváltoztathatja a világot.”

– *Lesz újabb aranykora a fizikának?*

– A tudománynak lesz újabb aranykora, és ebben meghatározó szerepet játszik majd a fizika...”

Lapozzunk vissza a kötet elejére, a Bay Zoltánnal (remekbe) készült interjúra... „– *Professzor úr, Ön sokat látott és tapasztalt ember, mégis úgy érzem, a mai napig megőrizte optimizmusát.*

– Jól látja, optimizmusom máig megmaradt.

– *S mi ennek az alapja?*

– Az emberiség nem fogja elpusztítani magát az atomfegyverekkel. Hiszek a ráció győzelmében a szólamok felett. Láthatjuk, az emberiség fejlődése hihetetlen ütemű, minden egykori álmod felülmúló. A legmerészebb fantázia is ólomlábakon jár a valósághoz képest. Gondoljon csak a mi tudományunkra, a fizikára! A XX. század legnagyobb és legcsodálatosabb felismerése volt a relativitáselmélet és a kvantumelmélet. Egyiket sem merete volna elképzelni még a legzseniálisabb fantasztikus író sem. Az idő nem abszolút, a világ jelenségei nem folytonosak, hanem ugrásszerűen változnak. Ki mert ilyesmire gondolni? Optimizmusom legfőbb forrását pedig már említettem: kinyílt előttünk a világűr kapuja.

– *Némi aggodalomra azért adhat okot az a tény, hogy a természettudományok népszerűsége világszerte csökken. Az emberek úgy gondolják, a gonosz dolgok a tudományból jönnek.*

– Az emberi kultúrának a tudomány az alapja. S ha az emberek megbecsülése csökken a tudomány és a művészetek iránt, az nagy baj forrása lehet. ... Az a civilizáció, amelyik elhidegül tudományától és művészetétől, vagyis a kultúrájától, az pusztulásra van ítélve. Az életét adja föl, elsorvad, elpusztul atombombák nélkül is.”

A fizika jelenét és jövőjét firtató kérdéshez-kérdéscsaláddhoz, ami rendszeresen visszatér az interjúk végén, hasonló jelentőségű S. Gy. visszatérő kérdése a kezdetekre; minden egyes főszereplő gyermekkorára-neveltetésére rákérdező érdeklődése. S milyen frappáns, szinte jóslásszerű Bay Zoltán válasza: „– Érdeklődésem kezdettől két irányba vonzott. Foglalkoztatott a tágabb világ, amelyben éltem. Izgatott, és számtalan megválaszolatlan kérdéssel szolgált a fölém boruló csillagos ég. Kitűnő szemem volt. A Göncöl-szekérben még a Kisbérést, ezt a halványan pislákoló csillagot is jól felismertem. ... Gyermeki fantá-

ziámat különösen a Hold izgatta. Késő estig játszottam az udvaron, és megigézve néztem, miként húz el a Hold a templomtorony mögött. A torony a mi kertünkben állt, édesapám volt Gyulavári református lelképásztora. Ott nőttek fel, a parókián. Nézőpontomból a Hold és a templom tornya olyan közelinek tűnt, hogy motoszkálni kezdett bennem a kérdés: mi lenne, ha felmásznék a torony tetejére, jól kinyújtanám a karom, elérném-e, megtapogathatnám-e a Holdat. ... Gyermeki érdeklődésem másik iránya nagyon is a földhöz tapadt. Izgattak a műszaki problémák, és ezek megvalósításának, kihasználásának lehetőségei. ...” És néhány lappal odébb egy korabeli fényképen látható „Az irányítható antennareflector a Tungsram Kutató Laboratóriumának tetején (1946)”, amellyel Bay Zoltán és csapata „hallhatóvá” tette a Holdról visszaérkező jeleket. Megtapintották a Holdat, megvalósult a gyerekkori álmom, és ezzel hatásosan be is fejezhetnénk a recenziót.

Hatásosan tán, de semmiképpen sem méltányosan. Éspedig elsősorban nem is annyira azért, merthogy mit sem szóltunk még Bay nem kevésbé fontos tudományos és technikai eredményeiről, úttörő egyetemi tanári működéséről, kapcsolatát sem említettük Marx György nevezetel „Marslakói”-val, mindenekelőtt Szent-Györgyi Alberttel és Neumann Jánossal. Mindezt azonban olvassa el ki-ki magának. A recenzensnek inkább arról illik még szólni, hogy milyen pompásan rímelt Bay Zoltán Hold-kalandja a nála évtizedekkel fiatalabb, és tőle sok száz kilométerrel keletebbre, a Hargita alján felnövő Toró Tibor csillagos-élményével, fizikussá válásával és neutrínó-szerelmével. Az interjúra mindig gondosan készülő S. Gy. stílusosan Toró Tiborhoz fordulva közli az olvasóval: „Könyvet is írtál a neutrínóról. Első kiadása románul jelent meg 1969-ben, bővített változata pedig 1976-ban magyarul a Gondolat Kiadónál. Könyvedet az orosz írónőtől, Galina Nyikolajevától vett versidézettel indítod:

»... Szeretem a neutrínót, a reménnyel
jósoltat, az extázisban születettet, a
gyengédséggel kereszteltet...
Szeretem a neutrínót, e mindenem
átsurranó csöppséget, mely nevetve
szalad át az egész Galaktikán...
Szeretem a neutrínót...«

A költői sorok után kérlek, mutasd be fizikusmódon is a szereteted tárgyát.” S Toró Tibor és S. Gy. – emlékezzünk a könyv eleiről Dirac (Eddigtontól idézett) híres mondasára – el tudják hitetni velünk, hogy értjük a neutrínó elméletét. De jelentőségét a Standard Modell szempontjából mindenesetre. És akkor önkéntelenül felmerül az emberben a sanda kérdés: Kellő intézeti, intézményi, anyagi, politikai háttér, és nem utolsósorban társadalmi támogatottság esetében lehet, hogy Toró Tibor kapott volna Carlo Rubbia helyett Nobel-díjat? Hagyjuk, jól van így is. Különben is, akad még kutattaló elég, és Rubbia (nagyon rokonszenves) véleménye szerint a Nobel-díj csak gátolja az aktív kutatómunkát. Mondhatta volna akár Vermes tanár úr is, olyan szellemes, találó mondás. Staar Gyula mindenesetre feltesz Toró Tibornak egy egyedi, a többieknél elő nem forduló kérdést:

– Ha mondjuk kétszáz év múlva visszatérhetnénk az árnyékvilágból, miről érdeklődnél először, mire lennél kíváncsi?

– Mindenképpen szeretném megtudni, hogy a fizikusoknak sikerült-e egy koherens, logikus, szintézisreemlő elméletet megalkotniuk. A másik, ami nagyon izgatna, hogy hol tart a neutrínókutatás. Még mindig csak három neutrínót ismernek-e, és az univerzumban rejtőző sötét anyag felfedte-e titkait?

- *Netán arra is kíváncsi lennél, hogy vannak-e még magyar tannyelvű iskolák Erdélyben?*
- Kérdésed Juhász Gyula híres versét juttatja eszembe, a *Testamentomot*.

»Szeretnék néha visszajönni még,
ha innen majd a föld alá megyek,
feledni nem könnyű a föld ízét,
a csillagot fönn és a felleget.«

Majd kissé később így folytatja:

»Ó én senkit se háborítanék,
szelíd kísértet volnék én nagyon,
csak megnézném, hogy kék-e még az ég
és van-e még magyar dal Váradon?«

Igen, ezt én is nagyon szeretném látni. Az ősi iskoláinkat, és megtudni, hogy mi lett az erdélyi magyarsággal. Van-e még magyar szó, magyar dal Temesváron, magyar nyelven tudomány a Székelyföldön.”

Romániában élő és alkotó két magyar fizikaprofesszor, Gábos Zoltán és Toró Tibor életének, kutatómunkájának, tanári működésének, eredményeinek bemutatásával és a *Fizikusok az aranykorból* szövetébe szövésével felsejleni vélem végül az *Aranykor*, s gondolom, minden igazi aranykor még egy nagyon fontos jellegzetességét, azt, amit Staar Gyula másik könyve, a *Matematikusok és Teremtett Világuk* recenziójában, szintén a *Forrásban* úgy próbáltam megfogalmazni, hogy „Matematika-Haza”. De csak most, a *Fizikusok* – minden rendes recenzióhoz nélkülözhetetlen – újra- meg újraolvasásával döböntem rá, hogy mennyire valóságos, minden idézőjel nélkül, egy ilyen Haza. Ahogyan Toró Tibor elbeszéli a „Neutrino mon amour” történetét, a legkülönbözőbb nyelvű és állampolgárságú fizikusok részvételével, és a sajátjával a nagy közös vállalkozásban, és személy szerint is a nagy nemzetközi kongresszusokon. Vagy ahogyan megszervezte Babits „Bolyai”-jának harminc nyelvre való lefordítását és kiadását. Vagy ahogyan elmeséli, fizikusként hogyan jutott el Bolyaihoz. S mindez embert próbáló és megfélemlítési akciókkal fűszerezett körülmények közepette. Nem recenzeálni, idézni kéne az egész interjút, hogy képet alkothassunk arról a Muki bácsiéra emlékeztető furfangról, leleményességről és elszántságról, amire Toró Tibornak mindehhez szüksége volt. Hadd idézzek mégis legalább egyetlen részletet, egyebek közt annak az érzékeltetésére, hogy milyen tágasan, levegősen, humanusan, historikusan, egyszóval „Simonyi Károlyosan” szemléli és közvetíti S. Gy. a *Fizika aranykorát*.

„– *Professzor úr, úgy tudom, a nyolcvanas évek elején a Securitate is felfigyelt rád.*

– *Ez így volt. Emlékszem, 1984. május 9-én megjelentek nálam és azt mondták...*

– *... hogy fizikát szeretnének tanulni!*

– *Ma már könnyen viccelődhetsz ezzel, akkoriban azonban – és Toró Tibor tömören vázolja, nevekkel, a ma már abszurdnak ható történetet.*

– *Úgy tudom, egy vers is szerepelt a »bűnlejstromodon.«* – folytatja a faggatást S. Gy.

– *A kihallgatás második hetének a végén a vallatótiszttal nekem szegezte a kérdést: mit írt be nekem Kányádi Sándor abba a verskötetébe, ami Magyarországon jelent meg? Abba bizony semmit, értetlenkedtem. Nem hitt nekem. – Hozza be a Kányádi-verskötetét! – utasított.*

Az előzményekről tudnod kell, hogy Kányádival gyermekkoromtól jó barátok vagyunk. Nagygalambfalván született, ahol korábban édesapám tanított, majd 1949 után is, amikor a szibériai fogságból hazakerült. Az udvarhelyi Református Kollégiumban

egy évfolyammal előttem, a bátyám osztálytársa volt. Amikor Temesváron járt, mindig eljött hozzánk. Köteteit mind megvásároltam, nagyon szeretem a verseit. A Kriterion Könyvkiadó Bukarestben 1978-ban jelentette meg a *Szürkület* című verskötetét, benne a *Halottak napja Bécsben* című híres versével, ami így kezdődik:

*»Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg
minden akár a bécsi utca
elgurulsz mint egy villamos
utánad felgöribüül a vágány
kutyatejpáfrány
tör át a járdán
kit érdekel hogy erre jártál«*

majd a közepe táján így folytatódik:

*»Én királyom nagy királyom
ki születélt Kolozsváron
gyertyámat most érted gyújtom
mennyben és pokolban szószóló
légy érettünk közbenjáró
.....«*

– Tudod mi van kipontozva? – kérdezte Kányádi. – Megmondom neked – és a Romániában megjelent *Szürkület* kötetébe a szedés mellé kézzel beírta nekem a kicenzúrázott szakaszt:

*»Fölséges uram kend
hogyha férközése
volna közelébe
kérje meg odafent
hogy vetne már véget
a nagy protokollnak
dolgaink romlanak
és bizony, hogy avégett
s lenne védelmünkre
hogy ne kéne nyelvünk
félünkben lenyelniünk
s önnön szégyenünkre.«*

Nekem azonban megvolt Sándornak a Magyarországon kiadott *Fekete-piros versek* kötete, sőt verseinek egy román nyelvű válogatása is. A neves, azóta elhalálozott ortodox román költő, Ioan Alexandru írt hozzá szép előszót. Mind a magyarországi, mind a román nyelvű kiadásban a *Halottak napja Bécsben* című vers hiánytalanul megjelent. Ezeket a hónom alá fogtam és bevitettem a szekus őrnagnak. Kereste bennük Kányádi beírását, persze nem találta, hiszen ezekben a teljes vers jelent meg. Morgolódott, és elkönnyvelhette magában, hogy most nem jól dolgozott az informátora. Kányádi verseskötetét még benntartották, s csak jó fél év múlva, ősszel adták vissza.

– Bízunk benne, hogy olvassgatták is Kányádit és hatott rájuk. A nyugati kapcsolataidban mi kivétlnivalót találtak?”

– A trieszti nemzetközi elméleti fizikai központban 1973-ban részt vettem egy a neutrínóról és a gyenge kölcsönhatásokról tartott konferencián. Ezután elmentem Rómába...” És itt következik egy nem kevésbé érdekes és tanulságos történet, ellenkező előjellel persze, szépen és szemléletesen mutatva, hogy mit jelentett és mit ért, mennyi sokat, kimondhatatlanul sokat ért a „Fizika-haza” polgárának lenni a nagyon nehéz hazai körülmények közepette élni kényszerülő fizikusoknak. És ugyanez sugárzik a megelőző, Gábos Zoltánnal készült interjúbán is, a Torónál közel egy évtizeddel idősebb Gábos Zoltán esetében, kiegészítve az Észak-Erdély visszacsatolását követő rövid intermezzo, az egész magyarországi fizika történetéből fontos részleteivel és tanulságaival.

A másik oldalról, a Nyugatra került magyar fizikus oldaláról világítja át a Fizika-haza kérdését a Csonka Pállal készült interjú. „Mindig is izgatott a kérdés – írja S. Gy. az interjút felvezető szövegében –, hogy akinek másik hazát kell választania, annak szívében miként fér össze az új a régivel. Hogyan irányítja lépkeit a magával vitt kultúra a számúra idegen világban? Milyen emberré válik évtizedek múltán? ...” Aztán nagy kerülők után, egy Magyarországról Finnországban látott téves térkép Csonka Pál általi lelkes – és nem kevés munkát igénylő – kiigazításának elmesélése után magától, minden külön kérdés nélkül megszületik a válasz: „– Nézd, aki nem képes érzelmileg kötődni barátaihoz, környezetéhez, ahhoz a közösséghez, amelyben él, az sérült ember. Természetesen én is kötődöm ahhoz az országhoz, ahol most élek, ahol befogadtak, ahol tanulni, dolgozni engedtek. Hálával és lojalitással tartozom ennek az országnak, hiszen ez a hazám. Esetemben van egy másik ország, a szülőhazám, ahol az életemet kaptam, ahol beszélni tanítottak, neveltek, ahol első tanáraim éltek. Ahhoz is a szeretet szálat fűznek, igyekszem úgy élni, hogy mindkettőnek hasznára lehessenek.” És a harmadik hazának, a Fizikának is. De ezt láttuk már, mikor a fizika jelen helyzetére vonatkozó körkérdésre adott erősen szkeptikus válasza után S. Gy. újabb kérdésére: „– Tehát akkor ma már nem mennél el fizikusnak?” Csonka Pál egy hangsúlyos „– Ezt azért nem mondtam”-mal felelt, és hosszan méltatta a fizika és a reá épülő technika váratlan és varázslatos alkotásait. Gyarmati István megfogalmazásával: „az értékteremtő természettudományos és műszaki értelmiség” szerepét a „szócséplő értelmiség”-gel szemben...

Sok mindent lehetne és kellene írni még a *Fizikusok az aranykorból*-ról, de hadd maradjon ez a recenzió befejezetlen. Amint hiteles interjú, élethű életrajz, megbízható korleírás, helyzetet-sorsot híven ábrázoló regény valamiképpen maga is mind befejezetlen, hisz minden következő kor, minden visszatekintő kommentár és értelmezés meg fogja találni benne hivatkozási és vonatkoztatási pontjait saját kérdéseire, gondolataira, bánataira, örömeire. (Vince Kiadó 2006.)

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap



nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.